

**Міністерство освіти і науки України
Житомирський державний університет імені Івана Франка
Національний університет оборони України
імені Івана Черняховського
Історичний факультет ЖДУ імені Івана Франка
Кафедра всесвітньої історії
Науково-дослідна лабораторія «Дослідження історії Волині»
Лабораторія з вивчення радянського минулого
сталінської доби**

**МАТЕРІАЛИ ІХ ВОЛИНСЬКОЇ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИКО-
КРАЄЗНАВЧОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

м. Житомир, 3 листопада 2017 року

Збірник наукових праць

Житомир, 2017

УДК94 (477.42)
ББК 63.3 (4 Укр)
М 34

**Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
Житомирського державного університету імені Івана Франка
(протокол № 4 від 31 жовтня 2017 р.)**

Рецензенти:

Мельничук І. А., доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри суспільних наук Житомирського національного агроекологічного університету;

Міщук С. М., доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУ.

М 34 **Матеріали ІХ Волинської Всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції (м. Житомир, 3-4 листопада 2017 р.): Збірник наукових праць. – Житомир: Полісся, 2017. – 183с.**

УДК94 (477.42)
ББК 63.3 (4 Укр)

Автори несуть відповідальність за підбір та точність наведених фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей

©Колектив авторів, 2017

Соціально-економічні та суспільно-політичні аспекти Історії України

Анатолій Кавун
(м. Житомир)

РЕЄСТРОВЕ КОЗАЦТВО В БИТВІ НА ЖОВТИХ ВОДАХ 1648 р.

Козацтво відіграло дуже важливу роль у історії українського народу, а реєстрове козацтво було одним з найбільш впливових у цьому середовищі. «Реєстрові козаки – українські козаки, які перебували на службі уряду Речі Посполитої в 2-й половині 16 – 1-й половині 17 ст.» [4, с.170]. Вступаючи на королівську службу козаки, відповідно до умов служби, повинні були скласти присягу. Про це свідчить «Постанова щодо низовців» від 1578 р. [5, с.76]. Пізніше була видана сеймова конституція «Порядок щодо низовці і України» від 1590 р., [5, с.77].

Проте, як показує практика, козаки досить часто порушували дану присягу. Яскравим прикладом є К. Косинський, який був шляхтичем і реєстровим козаком. Він після поразки під П'яткою «... дав усну й письмову присягу К. Острозькому» [7, с.63], і фактично одразу ж продовжив повстання.

Проте з метою подальшого використання реєстрового козацтва влада Речі Посполитої продовжує приймати їх на службу та приводити до присяги. Так після Хотинської війни 1621 р. «...Кожен реєстровець присягав на вірність королю Сигізмундові III, його нащадкам і Речі Посполитій» [5, с.83]. Проте навіть такі заходи влади не могли привести козаків до повного підкорення. Як констатує М. Аркас «... реєстрові козаки, котрі мали од уряду жалування і мусіли його слухатись, хоч і не завжди це вони робили» [1, с.165].

Тому абсолютно логічним стало те, що повстання 1648 р. очолив сотник реєстрового козацтва Б. Хмельницький [7, с.153]. Хоча він також «... складав присягу на вірність – як вищий офіцер реєстрового козацтва.» [6, с.53].

Однією з найважливіших битв на початку повстання стає битва на Жовтих Водах і на нашу думку вирішальну роль у цій битві відіграло саме реєстрове козацтво. Адже відомо, що «Коли ж в Україні в черговий раз розпалювалось козацьке повстання, то ще не відомо кого польські жолнежі боялись більше: явних ворогів – повстанців, чи прихованих ворогів – козаків реєстру та українців у польських мундирах» [6, с.61].

На початку виступу у Б. Хмельницького, за різними даними, було близько 600 чоловік на початок грудня 1647 р. [8, с.182] та до 3000 у кінці січня 1648 р. [2, с.83]. Польська влада, боячись поширення повстання, зосередила на Придніпров'ї близько 30 тис. війська [2, с.83].

Б. Хмельницький заручився підтримкою татар і після цього проводить незначні бої з противником. Так Корсунський реєстровий полк майже без опору перейшов на бік повсталих [6, с.68]. А в лютому 1648 р. Черкаський реєстровий полк відмовився перейти на їх бік [8, с.184].

Командувач польського війська, коронний гетьман М. Потоцький, ділить свої війська на дві частини і одну з них, чисельністю 6 тис., під командуванням свого сина С. Потоцького відправляє на Запоріжжя, крім того Дніпром було відправлено також близько 6 тис. війська під командуванням гетьмана І. Барабаша, в нього входило 5 тис. реєстровців та 1 тис. «німецької піхоти», на озброєнні яких було й 15 невеликих гармат. Перед відправкою військовики принесли присягу на вірність королю. Військо Б. Хмельницького на цей час нараховувало близько 8 тис., головним чином піхоти, пізніше до них приєдналися до 16 тис. кримських татар [2, с.83-85; 6, с. 81-82].

До польського війська, яке рухалось водою, Б. Хмельницький направив своїх агентів, які змогли переконати реєстровців перейти на бік повсталих, що вони і зробили перебивши своїх командирів, з ними перейшла і значна частина «німецької піхоти», таким чином військо повстанців зросло більше ніж на 5 тис. добрих воїнів.

Вже перший бій 29 квітня між татарами та похідним польським табором показав, що легко розбити татар не вдасться [8, с.225]. Потоцький будує постійний табір, який укріплює валами та гарматами. Вважається, що під час облоги в таборі перебувало 4 тис. військо, до якого входили реєстровці та українські драгуни і значні запаси пороху, що давало можливість витримати тривалу облогу [8, с.228]. Повстанці звертались з закликами до реєстровців про перехід на бік повсталих [8, с.184]. «Сподівання Б. Хмельницького, що козаки-реєстровці перейдуть з польського табору на його бік і позбавлять С. Потоцького піхоти, не виправдались: вони самовіддано бились за інтереси Речі Посполитої» [8, с.227]. Тому він розпочинає облогу польського табору.

В ході ведення бойових дій, а особливо після прибуття реєстровців, які раніше перейшли на бік повсталих, становище поляків погіршується. Ще один удар було нанесено польському війську, коли 14 травня «... козаки-реєстровці, а також надворні драгуни (загальна чисельність 1600 чол.), що

перебували в польському таборі, перейшли на бік повстанців» [8, с.190; 229]. Відразу ж повстанці атакували табір, атаку було відбито ціною значних втрат польських військ, що змусило С. Потоцького піти на перемови з повстанцями.

В результаті перемов було вирішено, що поляки передадуть повстанцям всю артилерію, порох та клейноди, а їм буде дозволено безперешкодно відступити. Ця угода була стверджена особистим словом Б. Хмельницького. Проте свого слова він не дотримав. Майже відразу після видачі гармат повстанці розпочали штурм польського табору, а при відступі з табору поляки потрапили в засідку, яку завчасно організували козаки з татарами й були остаточно розгромлені, незначна частина з них потрапила до полону [3, с. 167; 6, с. 88-89; 7, с. 160; 8, с.229-230].

Таким чином Б. Хмельницький здобув свою першу, дуже важливу для повстанців перемогу над польськими військами. Багато дослідників вважають, що перемога стала можливою через допомогу татар та запорізьких козаків, які були у війську Б. Хмельницького. Проте на нашу думку це стало можливим тільки внаслідок переходу на бік повсталих реєстровців, які не приєднались з-за цього до С. Потоцького і тих які вийшли з польського табору у найбільш напружений період бойових дій. Адже зі своїми, порівняно незначними силами, С. Потоцький зумів утримувати табір від атак повстанців та татар майже 16 діб.

Крім того ми вважаємо, що основні причини та мотиви переходу реєстрового козацтва на бік повсталих є темою окремого дослідження.

Список використаних джерел та літератури

1. Аркас М. М. Історія України–Русі. – Факс. Вид. / М. М. Аркас. – К. : Вища шк., 1990. – 456 с.
2. Гуржій О. І. Славетні битви. Від Донбасу до Карпат. Від Києва до Криму. / О. І. Гуржій, О. П. Реєнт. К. : Арій, 2015. – 336 с.
3. Енциклопедія історії України: У 10 т. / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2005. Т. 3. – 672 с.
4. Енциклопедія історії України: У 10 т. / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2012. Т. 9. – 944 с.
5. Історія українського козацтва: нариси: У 2 т. / редкол. : В. А. Смолій (відп. ред.) та ін. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – Т. 1. – 800 с.
6. Сушинський Б. І. Козацька Україна: «Хмельниччина». / Б. І. Сушинський. – Одеса : «ВМВ», 2004. – 560 с.
7. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків: У 3 т. / Д. І. Яворницький. – Львів : Світ, 1991. Т.2. – 392 с.
8. Tadeusz Krzastek, Wiesław Majewski, Mirosław Nagielski, Iwan Storozenko. Zolte Wody – 1648. / WARSZAWA, 1999. – 318 с.

Дмитро Могілянець
(м. Житомир)

ВОЛОДИМИР БОНІФАТІЙОВИЧ АНТОНОВИЧ ЯК ІСТОРИК ТА ОСНОВОПОЛОЖНИК «КИЇВСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ ШКОЛИ»

XIX століття ввійшло до вітчизняної історії як пора високого злету духовності, відродження національної свідомості, розквіту творчості в науці

України. Ім'я Володимира Боніфатійовича Антоновича – історика, археолога, нумізмата, археографа, етнографа, педагога, громадсько-політичного діяча – золотими літерами вписане в українську науку, українську культуру, українську націю. Постать В. Б. Антоновича як вченого і ще більш значною мірою як громадського діяча досить складна й суперечлива.

Мета нашого дослідження – висвітлити роль В.Антоновича як історика та фундатора київської історичної школи.

В останні роки тема «Київська історична школа» привертає особливу увагу з боку істориків. Свідченням цього є поява перших монографічних праць брянського дослідника С. Михальченка, який під школою В. Антоновича розуміє «не всіх учнів Антоновича і навіть не всіх, що працювали над історією України, а лише одинадцять осіб, які написали дослідження з історії окремих земель давньої Русі» [2, с. 4].

Київська історична школа була створена у 1880-х рр. при Київському університеті св. Володимира з учнів та послідовників В.Антоновича. У другій половині XIX ст. в результаті науково-педагогічної діяльності М. Іванишева, а згодом його учня й наукового послідовника В. Антоновича, у Київському університеті св. Володимира була підготовлена ціла плеяда талановитих дослідників, які розпочали інтенсивну публікаторську діяльність у сфері «западно-русской» історії [5, с. 266].

Юліан Бартошевич, помістивши на сторінках польського біографічного видання статтю про М. Іванишева під назвою «Видавець польських джерел», увів у подальший літературно-полемічний вжиток поняття «Київська історична школа», зазначивши, що вона складає «тенденційно-політичний напрям в історичній науці, інспірований російським урядом для приниження польського елемента в краї» [4, с. 345].

Поняття наукової школи міцно увійшло до лексики науковців. Одну з перших спроб проаналізувати основні атрибути історичної школи здійснив історик М.Довнар-Запольський. На його думку, заслугою В.Антоновича як основоположника першої в Україні історичної школи є ініціювання наукової діяльності учнів щодо свідомого наслідування мети і монографічної розробки історії за напрямками. В.Антонович такою метою завжди вважав монографічну розробку обласної історії. Тому школа В.Антоновича в історіографії інколи носить назву «обласної». За висловом Д.Дорошенка, Володимир Антонович став однією з найбільших фігур нової української історіографії, «справжнім її Нестором, як його справді називають» [3, с. 68].

На думку І. Б. Гирича значення В. Б. Антоновича як ідеолога Старої громади нашими сучасниками усвідомлене менш за все: «Від 1861–го і до початку 1890–х років, коли закінчився українофільський період національного руху, слово В. Антоновича було найавторитетнішим дороговказом для старогромадівського середовища. Сама Громада була його дитиною, а він – беззаперечним її провідником» [1, с. 146].

По суті, позицію В. Антоновича поділяв і його учень М. Грушевський, який уникав афішувати свою належність до «Київської історичної школи». У написаній при безпосередній участі М. Грушевського розвідці С.Томашівського про наукову діяльність В. Антоновича «Київська історична школа» характеризується як «анахронізм» чи «непорозуміння». В. Пічета виділив кілька, на його погляд, характерних рис цієї неформальної наукової організації. Серед них: тематична єдність досліджень (українознавство) і спільність методики дослідження (документалізм, критицизм, реалізм) [5, с. 267].

О. Киян зазначає, що головним здобутком науково організаторської діяльності В. Антоновича як у Київському університеті, так і за його межами, стала поява цілої плеяди дослідників східнослов'янської і, зокрема, української історії, об'єднаних у рамках неформальної організації, що отримала в історіографії статус історичної школи. Протягом усього періоду існування ця організація виконувала подвійну функцію – загальноосвітню, що мала ставлення до переважної більшості його учнів, і власне дослідницьку, яка охопила порівняно невеликий науковий контингент вихованців Антоновича [4, с. 198].

Отже, наукова діяльність Володимира Антоновича стала підґрунтям для формування когорти значної кількості учнів-послідовників, які не тільки сприйняли дослідницький імпульс ученого, але й самі створили

власні наукові школи. Ім'я В.Антоновича стало символом справжнього, бездоганного у фаховій вимогливості до себе історика та фундатора київської історичної школи істориків.

Список використаних джерел та літератури

1. Гирич І.Б. М. Грушевський та В. Антонович : творчі контакти та суспільно-політичні погляди / І. Гирич // Академія пам'яті профсора Володимира Антоновича. – К., 1994. – С. 133–160.
2. Зарицький М.Л. Формування київської історичної школи В.Антоновича / М. Зарицький. – Житомир, 2009. – 6 с.
3. Кіян О. І. Життєвий та творчий шлях В. Б. Антоновича // Український історичний журнал. – 1991. – № 2. – С. 64–76.
4. Кіян О. Володимир Антонович : історик й організатор «Київської історичної школи» / О. Кіян. – К., 2005. – 492 с.
5. Оглоблін О. Володимир Антонович та його історична школа / О. Оглоблін // Син України : Володимир Боніфатійович Антонович. У 3-х томах. – Т. 2. – К. : Заповіт, 1997. – С. 281–289.

Марина Кругляк
(м. Житомир)

СТАВЛЕННЯ СУСПІЛЬСТВА ПІДРОСІЙСЬКОЇ УКРАЇНИ ДО ЖІНОК-СТУДЕНТОК (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. характерною ознакою вищої школи Російської імперії було розширення її неурядової складової, зокрема за рахунок дозволу на здобуття жінками вищої освіти. Це революційне явище пройшло два етапи: 50–80-ті рр. ХІХ ст. та початок ХХ ст. (з 1905 р. до 1917 р.) [14, с. 220]. Консервативна частина російського суспільства була переконана, що жінка нездатна до науки, а її роль полягає лише у збереженні сім'ї й турботі про чоловіка й дітей. Звідси, й роздільне навчання в середній школі хлопчиків та дівчаток. Поєднання в одних аудиторіях осіб протилежної статі вважалося аморальним. На початку ХХ ст., коли університетські аудиторії були переповнені студентами, князь В. Мещерський, редактор газети «Гражданин» й відомий у Петербурзі гомосексуаліст, зауважував, що, якщо відчинити жінкам двері до вишів, під час слухання лекцій вони сидітимуть на колінах студентів, і від цього «буде весело і тим і іншим»; в суспільстві відсутній попит на вчених жінок, й вони по закінченні навчання залишалися б безробітними. «Хіба від того, що ми напихаємо в університети баб, Росія стане Європою...?» – іронічно

зауважував він [7, с. 25]. Голова Ради міністрів початку ХХ ст. С. Ю. Вітте заявляв, що «жінки є носіями й натхненницями руйнівних ідей» [6, с. 292].

І все ж, жінкам удалося довести своє право на вищу освіту. Перший етап боротьби характеризувався нетривалим допуском жінок до слухання університетських лекцій (1859–1863) [10]. Колишній київський студент В. М. Хижняков згадував, що «дамське нашестя» 1860–1861 навч. р. особливо великим було на лекціях з історії та словесності. На заняттях професора Селіна можна було почути схвальні відгуки на адресу слухачок, інколи на їхню вимогу викладач читав декілька лекцій на визначену тему. Саме тому в очах вільнослухачок професор став кумиром, дівчата з радістю приходили послухати його, заповнюючи аудиторії й аплодуючи по закінченні лекцій. Натомість професори-історики прагнули будь-що відбити в дівчат інтерес до занять. Для цього вони призначали свої лекції зранку (з 9.00 до 10.00), читали їх нудно й монотонно, поводячись по відношенню до дам неетично (розповідали нескромні анекдоти, робили некультурні жести). Цим вони домоглися свого – жінки стали значно рідше відвідувати їхні заняття [15, с. 50–51].

Однак 1863 року жінкам заборонили відвідувати заняття в університетах. Але невдовзі в Москві (1872), Казані (1876), Петербурзі та Києві (1878) було відкрито вищі жіночі курси – недержавні виші, відповідальність за діяльність яких брав на себе професор-засновник, що мав довіру у влади [4, арк. 23].

Другий етап боротьби жінок за здобуття права на вищу освіту припав на роки російської революції 1905–1907 рр., коли жінкам дозволили відвідувати лекції у вишах у якості вільнослухачок й коли відкрилися нові заклади вищої неурядової школи, зокрема ВЖК в Києві, Харкові та Одесі тощо. 19 грудня 1911 р. прийнято Закон «Про іспити осіб жіночої статі в знанні курсу вищих навчальних закладів та про порядок здобування ними вчених ступенів та звання вчительок», за яким випускниці всіх ВЖК імперії, за умови складання остаточних іспитів та іспитів на звання вчительок середніх навчальних закладів в державних екзаменаційних комісіях для осіб чоловічої статі при університетах, здобували університетський диплом та рівні з чоловіками права щодо викладання предметів, крім службових і станових прав [1].

Отже, спершу ставлення суспільства до курсисток було різко негативним. Їм закидали пропаганду соціалізму і нігілізму, революційність і аморальність, руйнування основ сім'ї. В анонімному листі, підписаному 1880 р. нібито батьками дівчат, що проти волі вирушили на Київські ВЖК,

вказувалося, що на курсах поширюються революційні ідеї, слухачками читаються заборонені видання, а більшість вступили сюди не вчитися, а «вільно пожити». Насамкінець у листі, адресованому міністрові народної освіти, знаходимо прохання: «Врятуйте наших дочок як від розпусти, так і від цих дурних ідей». Цікаво, що при поясненні міністрові Попечитель Київського навчального округу П. А. Антонович сказав протилежне: слухачки серйозно ставляться до занять, громадськість вже симпатизує їм у їхній нелегкій справі, а деякі батьки навіть особисто просять допустити дочок на ВЖК [3, арк. 3–7]. Але чутки не припинялися. Дехто стверджував, що «для зближення між студентами і слухачками нещодавно відкритих в Києві ВЖК влаштовуються вечори, де ті й інші напиваються п'яними, потім розходяться парами на квартири», що влаштована вже «студентсько-курсистська комуна, де розміщуються в кожній кімнаті дві курсистки і один студент» [2, арк. 5]. Семантична плутанина навколо слова «курсистка» у 1870–1880-ті рр. часто призводила до того, що до цієї категорії громадськість відносила всіх узагалі емансипованих жінок.

Неприхильне ставлення до організації вищої жіночої освіти проектувалося на будь-яку сферу діяльності, де курсистки прагнули домогтися рівноправності. Так, київська консервативна преса 1879 р. засудила «грубість» слухачки КВЖК, яка обурювалася, що професор, замість викладу матеріалу, розповідав на лекції «милі та приємні» історії [8, с. 2; 9, с. 1–2]. Цього ж року газети назвали «потворним» намір курсисток піднести лавровий вінок актору Васильєву [12, с. 2], адже подібний крок розглядався як наслідування вчинків студентів [11, с. 3]. Коли 1881 р. в театрі дівчата «з райок» виражали своє захоплення грою актора вищанням та сутичками з поліцією, оглядач «Киевлянина» одразу ж припустив, що ініціаторками «овацій» були саме курсистки [5, с. 1–2]. Натомість на початку ХХ ст., коли ВЖК були визнані офіційно, було розширено географію і спеціалізацію закладів освіти неурядового сектору, «навіть глуха провінція, – писав Сергій Сватиков, – навіть дуже відсталі суспільні групи відсилають своїх дочок закінчувати освіту на курси» [13, с. 21]. Жінки на державному рівні добиваються зрівняння у вчених правах зі студентами (1911 р.), а завдяки активній громадсько-політичній діяльності змушують себе поважати, стають «рівноправним товаришем в житті, в науці і в боротьбі» для колег-студентів [13, с. 22].

Список використаних джерел та літератури

1. Держархів м. Києва, ф. 244, оп. 17, спр. 199, 8 арк.
2. ЦДІАК України, ф. 707, оп. 261 (1878 р.), спр. 16, 16 арк.

3. ЦДІАК України, ф. 707, оп. 261 (1880 р.), спр. 18, 9 арк.
4. ЦДІАК України, ф. 707, оп. 262 (1886 р.), спр. 2, 53 арк.
5. Визжащие «райские девы» // Киевлянин. – 1881. – № 250 (13 нояб.).
6. Иванов А. Е. Высшая школа России в конце XIX – начале XX века / А. Е. Иванов. – М. : Моск. тип. № 7 «Искра революции», 1991. – 392 с.
7. Иванов А. Князь Мещерский: «Разве от того, что мы напихаем в университеты баб, Россия делается Европой...» / Анатолий Иванов // Родина. – 1996. – № 3. – С. 24–26.
8. На одних из высших женских курсов // Киевский листок. – 1879. – № 87 (3 нояб.).
9. Небольшое объяснение // Киев. листок. – 1879. – № 90 (11 нояб.).
10. О посещении лекций посторонними лицами // Университетские известия. – 1862. – № 7. – С. 5.
11. Ответ на статью г-жи Лисовской // Киевский листок. – 1879. – № 23 (21 марта).
12. Проектирующиеся овации г. Васильеву // Киевский листок. – 1879. – № 19 (7 март.).
13. Сватиков С. Русская студентка (1860–1915) / Сергей Сватиков. – Б. м. : Б. г. – 22 с.
14. Смоляр Л. О. Боротьба жінок України за право на університетську освіту / Л. О. Смоляр // Проблеми освіти : наук.-метод. збірник. – 1998. – Вип. 13. – С. 220–227.
15. Хижняков В. М. Воспоминания земского деятеля / В. М. Хижняков. – Пг. : Изд-во «Огни», 1916. – 251 с.

Надія Стукаліна
(м. Львів)

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ ПІСЛЯ ЖОВТНЕВИХ ПОДІЙ 1917 РОКУ

25 жовтня 1917 року у Петрограді в результаті перевороту влада перейшла до більшовиків. Падіння царизму у 1917 році викликало вибух національного патріотизму в українців, що обумовило необхідність утворення української національної державності. Першим кроком до цього стало створення ще 17 березня 1917 року Української Центральної Ради (УЦР). Вона мала стати тим осередком, який би об'єднав усі українські сили Наддніпрянської України. Сформована Центральна Рада взяла на себе функції управління в українських землях і видала Перший Універсал, у якому задекларувала, що здійснюватиме автономію України усупереч волі Тимчасового уряду [1].

7 листопада 1917 року Центральна Рада оприлюднила свій Третій Універсал, який підвів підсумки початкового етапу формування української державності і проголосив утворення незалежної Української Народної Республіки. Встановлювалися кордони республіки, скасовувалися приватна власність і смертна кара, проголошувалися 8-годинний робочий день, контроль над виробництвом, свобода совісті, слова, друку, зборів, профспілок, мови [2]. В цей час у різних містах України

спалахнули інспіровані більшовицьким керівництвом Росії повстання, а згодом у січні 1918 року більшовицькі загони з Харкова при підтримці військ, що вдерлися з Росії, почали похід на Київ з метою повалення УЦР. 22 січня 1918 року Четвертим Універсалом було проголошено Україну державою «ні від кого незалежною, вільною і суверенною». Універсал закликав громадян України «... не жаліючи свого життя, обороняти державу від посланців Петрограда, які порушують права Української Республіки» [3, 265-267].

В умовах більшовицького наступу життєво важливим для УНР було укладення миру з центральними державами: Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною і Болгарією. Ще наприкінці жовтня 1917 року радянська Росія, перебуваючи в критичному стані, почала переговори про перемир'я з Німеччиною і 2 грудня 1917 року в Брест-Литовському більшовицька делегація підписала з представниками командування німецького та австро-угорського Східного фронту договір про перемир'я, який передбачав підготовку й підписання найближчим часом мирного договору.

Посилаючись на проголошення IV Універсалом УНР, Генеральний секретаріат Центральної Ради обстоював своє право на міжнародні відносини й застерігав, що мир «може мати силу для Української Республіки тільки тоді, коли його умови прийме і підпише правительство Української Народної Республіки» [4, 226]. Розуміючи, що присутність у Бресті українців – це додатковий важіль впливу на переговорний процес, делегації Німеччини та її союзників висловили згоду на участь у мирних переговорах повноважних представників УНР.

У ході мирної конференції українці зажадали забезпечення територіальної цілісності УНР, тобто приєднання до України Холмщини та Підляшшя, а також проведення плебісциту в Східній Галичині, Північній Буковині та Закарпатській Україні. Така позиція викликала різке заперечення віденської делегації. Але Австро-Угорщина знемагала під тягарем воєнних, особливо продовольчих проблем, тому для неї мир був необхідний так само, як і Україні. Керівник австро-угорської делегації граф О. Черні запропонував механізм вирішення проблеми Східної Галичини шляхом окремої таємної угоди. Її було укладено 26 січня 1918 року. Було домовлено, що не пізніше 31 липня 1918 року терени Східної Галичини, де переважало українське населення, будуть відділені від королівства Галичини і з'єднані з українською частиною Буковини в один суцільний коронний край [5, 194]. Це окрема територія відтак складала у межах

австрійської імперії окрему державу, цілісність і суверенність якої гарантувалися певними постановами: Конституцією, рішеннями уряду, крайовою обороною та ін. [6, 167]. Хоча домовленість була таємною, вона стала складовою частиною єдиного мирного договору. На жаль, австрійський уряд, використовуючи проблемне становище УНР, пізніше – Гетьманської держави, порушив угоду. Цьому сприяв і шалений спротив поляків, які займали ключові позиції в австрійській адміністрації.

Події того часу свідчать, що становище Австрії ставало дедалі гіршим. На фронтах її армія щораз терпіла поразку, економічне становище погіршилося, всередині монархії міцніли самостійницькі змагання поневолених народів.

Шукаючи виходу, цісар Карл I виступив з маніфестом «До моїх вірних австрійських народів», в якому пропонувалося здійснити реформу імперії на федеративних засадах. «Австрія, – зазначалося в цьому маніфесті, – по волі своїх народів, має стати союзною державою, в якій кожне плем'я на області, яку воно заселяє, творить свій власний державний організм». Карл I сподівався, що маніфест допоможе врятувати від розпаду Австро-Угорську імперію, проте маніфест навпаки прискорив її розпад. Прагнучи до створення незалежних держав, її народи відкидали його. Розвал Австро-Угорської імперії прискорила також поразка її армії на італійському фронті. На теренах Східної Галичини у листопаді 1918 року була проголошена незалежна держава – ЗУНР. Утворення УНР, ЗУНР, їх об'єднання стало початком здійснення найвищого ідеалу українського народу – досягнення державної незалежності і соборності.

Список використаних джерел та літератури

1. Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/universal-1.html>
2. Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/universal-3.html>
3. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії. – К.: Либідь, 1993. – 288с.
4. Історія України: нове бачення/В.Ф. Верстюк, О.В.Гарань, О.І. Гурій та ін.; під ред. В.А. Смолія. – К.: Альтернативи, 2000. – 464с.
5. Копиленко О. «Сто днів» Центральної Ради. – К.: Україна, 1992. – 202с.
6. Притуляк П.П., Демочко В.К. Брестський мир: Зміст та наслідки //Питання історії України: Збірник наукових статей. – Чернівці, 1997.– Вип. 1. – С.165-171

ВПЛИВ ЖОВТНЕВИХ ПОДІЙ 1917 РОКУ НА ПОЛІТИЧНУ СИТУАЦІЮ В КИЄВІ ТА КИЇВСЬКОМУ ВІЙСЬКОВОМУ ОКРУЗІ

25 жовтня 1917 року (за новим стилем 7 листопада) у Петрограді військові сили, прихильні до партії більшовиків, захопили всі ключові пункти столиці та резиденцію Тимчасового уряду – Зимовий палац і взяли владу у свої руки. На II з'їзді Рад солдатських та робочих депутатів Ленін оголосив про перехід влади в Росії у руки Рад. Вони одразу проголосили “Декрет про мир”, в якому пообіцяли укласти сепаратний мир з німцями, оголосити демобілізацію, припинити війну “до переможного кінця”. Але враховуючи величезне стратегічне значення України, більшовики прагнули швидше встановити контроль над її територією. Зробити це було не так просто, у радах великих міст вони не мали більшості. Більшовицька партія на той час складалася з російської та єврейської інтелігенції і робітників, вона відображала настрої некорінного населення. На момент Жовтневого перевороту ситуація в Києві була надзвичайно складною. Тут одночасно існувало три сили: Центральна Рада, Рада робітничих і селянських депутатів та штаб Київського військового округу, що залишився вірним Тимчасовому уряду. Отже, припинення війни на підтримку Антанти перетворилася на громадянську.

КВО охоплював територію 6018 квадратних миль з населенням 23,2 млн чоловік. З початком Першої світової війни перейменований на Київський військовий округ на театрі військових дій. У ході мобілізації на основі Київського військового округу було сформовано 3-тю та 8-му російські армії. Сам округ упродовж війни був районом зосередження тилових резервних частин Південно-Західного фронту. КВО перетинали залізниці: Київ-Козятин-Здолбунів-Ковель; Київ-Сарни-Ковель-Брест-Литовськ; шосейна дорога – Київ-Житомир-Рівне-Брест-Литовськ з короткими відгалуженнями в районі Рівного і Луцька в напрямку кордону. У літку 1917 року основу військ Київського військового округу (близько 400 тисяч чоловік) становили запасні частини, формування ополченців, військові навчальні заклади. Командувачами округом у 1917 році були генерал М.Тодорович та полковник К.Оберучев. Після Лютневої революції КВО став центром розгортання українського військового руху.

Наприкінці червня 1917 року загальна чисельність українізованих частин округу становила понад 50 тисяч військовослужбовців. Після Жовтневого перевороту віддані Тимчасовому уряду війська, що концентрувалися навколо штабу Київського військового округу, зробили спробу перебрати на себе владу у Києві, проте зазнали поразки від більшовиків та збройних формувань Центральної Ради. У Києві 11-13 листопада 1917 р. дійшло до зіткнення Штабу Київського військового округу, що далі підтримував Тимчасовий Уряд, більшовицьких військових частин і Українського полку, сформованого з делегатів 3-го Всеукраїнського Військового З'їзду, що підтримував Центральну Раду. Боротьба закінчилася поразкою штабу, який виїхав на Дон, і придушенням більшовицького повстання[1,с. 85].

У Києві навіть після остаточної ліквідації влади Тимчасового уряду продовжував існувати військово-революційний комітет (ВРК). Його голова, 29-річний більшовик Л.П'ятаков, був інженером за фахом, але як рядовий устиг повоювати на фронті й навіть отримав відзнаки за хоробрість, вступив до лав РСДРП(б) в Баку. Повернувшись до Києва після Лютневої революції, Л.П'ятаков очолив військову організацію київського більшовицького осередку і займався агітацією серед частин залоги. У військово-революційному комітеті його головним помічником був більшовик, прапорщик І.Пуке (латиш за національністю). На початку грудня Л.П'ятаков та І.Пуке розпочали підготовку до збройного повстання проти Центральної Ради. У складі київської залоги залишалось чимало російських частин, які заявляли про підтримку радянської влади.[2, с. 112] Водночас у листопаді 1917 р. з фронту і тилу до Києва прибули українізовані війська, які підтримували Центральну Раду. Розпочалося також формування нових українських частин. Загалом, співвідношення сил у столиці України було не на користь прихильників радянської влади: 17 тис.вояк виступили на захист УНР проти 8 тис. 100 київської залоги, що підтримали більшовиків. Таким чином, війська Центральної Ради у Києві вдвічі переважали сили військово-революційного комітету. З проголошенням УНР Генеральний секретаріат військових справ 14 листопада 1917 року видав розпорядження про подальшу українізацію Київського військового округу, призначив його командувачем полковника В.Павленка, пізніше – капітана української армії М.Шинкаря. Через недовіру та негативне відношення до ідеї створення збройних сил УНР серед вищого офіцерства колишньої армії Російської імперії та Тимчасового уряду в

командно-штабному складі КВО утворилася прогалина. Каменем спотикання стала вимога Центральної Ради присягнути на вірність народу УНР, оскільки для деяких військових українізованих воєнних з'єднань протягом всієї військової кар'єри ця присяга стала вже третьою. Київський військовий округ Збройних сил УНР припинив своє існування наприкінці січня 1918 року після відступу у ході першої радянсько-української війни, що тривав протягом 23січня (5 лютого)-26січня (8лютого) 1918 року та завершився захопленням Києва військами Ради народних комісарів РРФСР та їх прибічниками із так званої Української Народної Республіки Рад. Уряд полишив Київ. Наслідком захоплення були також масові (від 2 до 3 тис. осіб) розстріли міського населення та демобілізованих офіцерів і генералів колишньої російської імператорської армії, що перебували в Києві, але не брали участі у цьому збройному конфлікті, зберігаючи нейтралітет[1,с.257]. Отже, військові формування КВО були розділені між різними політичними та військовими угрупованнями та стали складовою як національно-визвольних змагань так і громадянської війни.

Список використаних джерел та літератури

1. Тинченко Я. Українські збройні сили (березень 1917р.-листопад1918р).-К.: Темпора, 2009.-480с.
2. Гриневич Л.В. Київський військовий округ//Енциклопедія історії України:у10т.-К.: Наукова думка, 2007.-Т.4: Ка-Ком.-255с.

Андрій Науменко
(м. Київ)

УКРАЇНСЬКИЙ ГЕНЕРАЛЬНИЙ ВІЙСЬКОВИЙ КОМІТЕТ У ВЗАЄМИНАХ З РОСІЙСЬКИМ ТИМЧАСОВИМ УРЯДОМ

У період Центральної Ради розпочався процес творення Української армії. У травні 1917 р. Центральна Рада, за ініціативою Українського Військового Організаційного комітету скликала Перший Всеукраїнський військовий з'їзд, 700 делегатів якого представляли 1 580 702 українських вояків. З'їзд постановив утворити при Центральній Раді Український генеральний військовий комітет (УВГК), що мав стати провідним органом українського військового руху [2, с. 352, 355; 6, с. 363-364]. Призначення УГВК В. Кедровський визначає так: „...працювати з російським

генеральним штабом, щоб планомірно, не порушуючи боєздатності російських збройних сил, українізувати всі частини їх” [4, с. 11].

20 травня Центральна Рада направила у Петроград свою делегацію, у складі якої були представники УГВК, зокрема полковник О. Пилькевич, хорунжий А. Чернявський, матрос С. Письменний і солдат Д. Ровинський. Вони довели до російської військової влади вимоги щодо національного військового будівництва, а саме: 1. Повідомити війська і флот через відповідний наказ про створення УГВК при Центральній Раді у Києві, як органу, що відає всіма українськими військовими організаційними установами і питаннями, і до якого мають звертатися всі українці-військовослужбовці тодішньої Російської армії та флоту; 2. Відпрацювати списки всіх генералів, штаб- і обер-офіцерів – українців, відомості про солдатів-українців та подати до УГВК; 3. Перевести із запасних частин, що перебувають у Росії одну дивізію важкої артилерії, укомплектовану українцями та одну польову батарею; гірську батарею, що перебуває у Києві, вважати українською; всі частини спеціального призначення (понтонні, залізничні та ін.) українізувати; 4. Надати УГВК право для поповнення комплекту в Першому запасному полкові ім. Богдана Хмельницького, а також і інших частинах, що перебувають у Києві й утворюються для відправлення маршових сотень у призначені для українців на фронті три корпуси, вимагати їх поповнення з тилкових українських частин розпорядженням УГВК; 5. Виділити у тилкових запасних частинах офіцерів і солдатів – українців в окремі підрозділи з умовою затримання їх у тих же частинах; 6. Передплатити у військові частини та установи українські газети: „Нова Рада”, „Робітнича газета”, „Народня Воля”, „Наше Життя”; 7. Кооптувати до складу УГВК одного офіцера Генерального штабу – українця, а також – артилериста, кіннотника, топографа і кубанського козака. Інших спеціалістів УГВК вважали можливим кооптувати з місцевих частин; 8. Зробити розпорядження про видачу всіх старих козацьких прапорів та клейнодів спеціальній українській делегації від УГВК для передачі їх у подальшому в Київський Історичний Музей [4, с. 13-15]. Мова, як бачимо, йде про впорядкування процесу українізації військ, ставиться питання щодо поповнення офіцерського складу, посилення інформаційно-пропагандистського впливу на війська та відновлення національної військової традиційності.

Присутність українських військових у складі делегації помітно вразила російську владу, бо росіяни вперше їх побачили і почули думку. Особливо був вражений голова Ради Міністрів Тимчасового уряду князь

Львов, почувши промову полковника О. Пилькевича, який з'ясувавши українські домагання, сказав: „В разі відмовлення наших справедливих історичних домагань з боку Тимчасового Російського уряду, Вам, пане міністре, доведеться мати діло з півтора мільйонами озброєного українського народу”. В. Кедровський так підсумовує цю подію: „Це для заскорузлої петербурзької правлячої бюрократії було як вибух бомби, що несподівано розірвалася над їх головами, бо впродовж 250 літ з ними ще ніхто так не говорив з України” [5, с. 179-180].

УГВК розгорнув широку роботу щодо налагодження зв'язку з частинами, де служили українці, зокрема з Кавказом, Туркестаном, Сибіром. За кілька тижнів УГВК вже мав своїх представників, які провадили відповідну роботу у військах. Так, наприклад, при Російській ставці представником був полковник В. Павленко, на Південно-Західному фронті – капітан М. Удовиченко [4, с. 14].

Реально ж і влада, і командування, і російська революційна демократія робили все, від них залежне, аби якщо не зупинити, то принаймні формалізувати чи серйозно заблокувати процес українізації в армії. З самого початку УГВК (а фактично Центральна Рада) та вище командування російської армії по-різному розуміли мету українізації. Якщо для УГВК це був процес, спрямований на створення в майбутньому української армії, то для командування – лише один із можливих способів підняти боєздатність частин. Тимчасовий уряд практично відхилив усі прохання Центральної Ради, проігнорував постанови Всеукраїнського військового з'їзду, не визнав Український генеральний військовий комітет [1, с. 12].

Відтак, в умовах непрофесійності та складних суспільно-політичних обставин годі було сподіватися на значну результативність роботи цієї установи. В. Прохода так оцінює діяльність УГВК: „... Комітет майже нічого не зробив та й зробити щось у цій ситуації не міг. Для росіян думка про українізацію війська була дикою... Політичною програмою наших діячів була тоді автономія в межах великої Росії, а для цього військо не було потрібне... і в самому Генеральному Комітеті не було спільного погляду щодо рішучості домагань перед тимчасовим російським урядом...” [3, с. 113].

Отже, протирічливі умови діяльності, і насамперед – протидія з боку російських урядових кіл, значною мірою знижували результативність роботи УГВК. Разом з тим, він заклав первинні організаційні основи подальшої розбудови Української національної армії та задекларував

перед Російським державним проводом українські прагнення у національному військовому будівництві.

Список використаних джерел та літератури

1. Верстюк В. Українська Центральна Рада й українізація військових частин Російської Армії // Український історичний журнал. – 2012. – № 3. – С. 4–27.
2. Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923. В 2-х т.: Т. 1. Період Центральної Ради. – Ужгород, 1932; Нью-Йорк, 1954. – 437 с.
3. Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879 – 1926). – К.: МП «Фенікс», 1992. – 260 с;
4. Кедровський В. В боротьбі за державність // За Державність. – Торонто, 1964. – Зб. 10. – С. 9–22.
5. Кедровський В. 1917 рік. Спогади члена Українського військового генерального комітету і товариша секретаря військових справ у часі Центральної Ради. – Вінніпег, 1967. – 526 с.
6. Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) / Упорядник Б. З. Якимович. – 4-те вид., змін. і доп. – Львів: Світ, 1992. – 712 с.

Ігор Печенюк, Ігор Фурман
(м. Київ)

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В ОДЕСІ НАВЕСНІ ТА ВЛІТКУ 1917 РОКУ

На процес творення українського військового флоту значно впливали політичні партії та громадські об'єднання різного спрямування. Важливу роль у пробудженні національної самосвідомості серед українських військовослужбовців та українізації Чорноморського флоту в 1917 р. відігравали українські культурно-освітні товариства, аматорські театри та бібліотеки, які після Лютневої революції значно розширили свою діяльність. Найбільшого поширення цей рух набув на півдні України, зокрема в Одесі.

Головним осередком українського руху в Одесі стало культурно-просвітницьке та політичне Товариство “Українська хата”. Основна мета його діяльності визначалася як “*відродження українського народу і придбання йому відповідних часу прав в Державі Російській*” [13, с.1-3]. Товариство видавало свою газету “Українське слово”, влаштовувало спектаклі, літературні вечори, лекції тощо [7, с.103].

З початком Лютневої революції 1917 р. у Росії український рух в Одесі почав швидко зростати. У березні 1917 р. було створено “Союз Української Молоді”, який нараховував до 500 осіб й активно включився в процес українського відродження у місті. З часом група одеських студентів і гімназистів створила напіввійськову організацію “Одеська Січ”, на зразок

Українських Січових Стрільців (командир Я. Трифон, заступник Ю. Липа) [3; 10, с.110]. Ця організація, чисельність якої станом на травень 1917 р. становила 1032 особи, проводила військову підготовку серед української молоді. Січовики носили кашкет із жовто-блакитними стрічками й значком Архистратига Михаїла [10, с.110-111]. Разом з тим, у місті була відновлена діяльність культурно-освітнього товариства “Просвіта” [11].

Товариство “Українська хата” активно працювало й серед військових з метою українзації військових частин. У військовому середовищі Одеси цей рух очолив Іван Митрофанович Луценко [5, с.306; 6], який зумів організувати “Одеську Українську Військову Раду”. Ця організація мала стати українським варіантом Рад солдатських депутатів, що масово створювалися на хвилі демократизації. До її складу увійшли делегати від українців військових частин Одеської військової округи та Чорноморського флоту [4, с.50-55; 10, с.110-111].

За діяльної допомоги товариства “Українська хата” на початку квітня 1917 р. було засновано Українську Військово-Морську Раду Одеської округи, головою якої обрано боцмана і голову суднового комітету броненосця “Синопъ” унтер-офіцера Василя Васильовича Пилишенка [1; 8], а почесним головою – Володимира Мусійовича Чехівського [2; 9, с.36-38].

Для об’єднання всіх українців-воjakів і військових урядовців Одеської військової округи, Чорноморського флоту і Румунського фронту 26 квітня 1917 р. було організовано військове товариство “Одеський Український Військовий Кіш” [12]. У статуті цієї організації (прийнятий 31 травня 1917 р.) зазначалося, що товариство має на меті культурно-просвітницький і політичний розвиток його членів, українізацію війська на Україні та домагання здійснення національно-територіальної автономії України в межах Російської Федеративної Демократичної Республіки.

Головним осередком влади Коша визнавалася Одеська Українська Військова Рада і Виконавчий Комітет, що знаходилися в Одесі. Окрім цих центральних органів керівництва кожний військовий гарнізон Кошового району, кожна армія Румунського фронту мали свій місцевий (гарнізонний чи армійський) керівний орган Військову Раду і її Виконавчий Комітет. Українці кожної окремої військової частини, роти, ескадрону, сотні, батареї, команди, корабля (судна) тощо, утворювали окрему військову громаду і мали свої окремі (ротні, командні, суднові та ін.) комітети з визначеною кількістю осіб. Більші військові частини – полки, батальйони, дружини, бригади – мали свої полкові (батальйонні та ін.) комітети.

Військові Ради формувалися таким чином: один делегат і один

заступник від кожної окремої військової громади армії чи флоту свого району. Одеська Українська Військова Рада, як Центральна Кошова рада, складалася з делегатів і заступників військових частин армії і флоту Одеського гарнізону й порту, а також від інших військових рад і комітетів Кошового району [12].

Згуртовані військовики-українці Одеси ще з літа 1917 р. привернули до себе увагу проведенням чисельних демонстрацій. Так, під час проведення великої маніфестації українців в Одесі, яку влаштували на честь проголошення Першого Універсалу Української Центральної Ради, вулицями міста промаршувало декілька десятків тисяч українців, що представляли різні громадсько-політичні та військові організації. Моряки йшли в перших рядах і несли на трьох держаках Український прапор і величезний портрет Т. Шевченка.

Таким чином, вищезазначені українські культурно-просвітницькі і військові організації Одеси свою діяльність спрямовували на прищеплення любові до своєї батьківщини та народу шляхом поширення українських книжок, постановками театральних вистав, проведенням Шевченківських вечорів, вивченням історії України та козацького військового флоту, веденням активної агітації та ін. Поступово “українець” почав виокремлюватися не лише походженням і знанням історії власного народу, але й відчуттям духової потреби в українській ідеї – побудові самостійної Української держави.

Список використаних джерел і літератури

1. Василь Пилишенко. Некролог / [Ветерани Громадянської війни в Росії та Визвольних змагань](#) // [Воєнно-історичний форум “Military Ukraine”](#): [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://forum.milua.org/viewtopic.php?p=157784>
2. Володимир Чеховський // Біографії знаменитостей: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <https://biography.com.ua/religijni-diyachi/volodimir-chehovskij.html>].
3. *Грива А.* 95 років Українському Вільному Козацтву. Одеська гайдамацька дивізія // Українська правда: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://narodna.pravda.com.ua/nation/4f5470dd51880/>
4. *Дещинський Л., Голубко В.* З історії створення збройних сил УНР (березень 1917 – квітень 1918 рр.) // Розбудова держави. – 1996. – № 6. – С. 50-55.
5. Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; Ін-т історії України НАН України. – К.: Наук. думка, 2009. – Т. 6 : Ла – Мі. – 784 с.
6. *Кедровський В.* Іван Митрофанович Луценко // Вісник Таврійської фундації (Осередку вивчення української діаспори): літерат.-наук. збірник. – Київ–Херсон: Просвіта, 2015. – Вип. 11. – С.157–167 : [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://prosvita-ks.co.ua/>
7. *Коновалов В.* Красный флаг над Одессой. – Одесса: Маяк, 1977. – 254 с.
8. *Мамчак М.* Мартиролог офіцерів та урядовців Українського державного флоту (1917–

- 1921 pp.) // Українське життя в Севастополі: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrlife.org/main/uacrim/martyrolog.html>;
9. Преловська І. М. Прем'єр-міністр уряду УНР Володимир Чехівський (1876–1937 pp.) // Гілея: науковий вісник. – 2008. – Вип. 11. – С.35-47.
10. Просянюк А. О. Українські військові формування на Одещині за доби Центральної Ради // НОВИК. Труды по военной истории. Сборник научных статей по военной истории Научного Одесского Военно-Исторического Клуба. – Одесса, 2011. – Вып. 4. – С.110-116.
11. Соїкін Є. Одеса: російський міф і українська історія // Politiko: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://politiko.ua/blogpost35849>
12. Статут Військового Товариства “Одеський Український Військовий Кіш” 31 травня 1917 р. // Павло Гай-Нижник: особистий сайт: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: [http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1917\(05\)31.kish.php](http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1917(05)31.kish.php)
13. Статут організації “Українська хата” // Вістник Товариства “Українська хата” в Херсоні”. – 1917. – №3. – 23 квітня. – С.1-3.

Андрій Феценко
(м. Чернігів)

РЕВОЛЮЦІЙНІ ПОДІЇ 1917 РОКУ В РОСІЇ ТА ЇХ ВПЛИВ НА СТАН І РОЗВИТОК АВІАЦІЇ

На 1917 рік війська воюючих сторін були виснажені тривалою війною, не вистачало резервів для армій, у країнах, що несли основний тягар війни, почалася паливна криза, голод і розруха. Блокада Німеччини й активна допомога США країнам Антанти давали останнім шанс перемоги над арміями Центральних держав і вони спробували цим скористатися, але безрезультатно.

Так звана «Битва Нівеля», яку війська Антанти провели на Західному фронті в квітні-травні не мала успіху і призвела лише до безглузких втрат 280 тис. солдатів і офіцерів. Після цієї невдачі у французькій армії почалися заколоти, солдати відмовлялися коритися, залишали окопи. Заколот охопив 54 дивізії, 20 тис. солдатів дезертирували. Почалися страйки на військових заводах Франції.

На Східному фронті ситуація була не менш драматичною. Лютнева революція 1917 року в Росії посилила антивоєнні настрої у військах, активізувалася агітація, яку вели революційні партії. Російська армія розкладалася і втрачала боєздатність. У червні було розпочато наступ силами Південно-Західного фронту, але він провалився, і армії фронту відійшли на 50–100 км. Німецька армія вдало провела операцію «Альбїон» (29 вересня – 20 жовтня 1917 р.) з оволодіння Моонзундськими островами

в Балтійському морі, що належали Росії. Російський флот витіснили з Ризької затоки.

7 листопада 1917 р. у Петрограді перемогло збройне повстання робітників, матросів і солдатів, яке очолила партія більшовиків. Тимчасовий уряд було повалено. Радянський уряд, який прийшов до влади, опублікував «Декрет про мир», закликав припинити війну й укласти демократичний мир без анексій і контрибуцій. Країни Антанти відмовилися вести переговори про мир. Незважаючи на це, 15 грудня 1917 р. між радянською Росією та Німеччиною було укладено перемир'я, а через тиждень у Брест-Литовську почалися мирні переговори з представниками Німеччини, Австро-Угорщини, Туреччини і Болгарії. У такий спосіб було закладено «фундамент» процесу закінчення однієї з найкровопролитніших і найжорстокіших воєн за історію людства.

Революційні події в Росії, без сумніву, вплинули на результати бойових дій на фронті та стан армії і тилу, а, разом з тим, і на розвиток усього нового, що тільки зародилось перед війною, виду збройних сил, авіацію.

Революція розколола російське суспільство. Багато офіцерів, а саме вони склали основу бойового складу авіації, були змушені покинути країну. Втрата підготовленого і досвідченого офіцерського та льотного складу стала однією з головних проблем в авіації. Водночас дефіцит льотчиків на тлі демократизації армії сприяв класовим змінам у льотному складі, що дозволило талановитим льотчикам зайняти відповідне положення в льотній касті. Так, якщо станом на 1 червня 1917 р. в авіації (без урахування морської авіації) нараховувалося 775 військових льотчиків, у тому числі 52 офіцера і 254 солдата, то станом на 1 листопада 1917 р. – 295 льотчиків-солдатів. Безпосередньо в авіазагонах на фронті з 662 льотчиків 263 були солдатами [1].

Наступною проблемою, що була в авіації практично від початку війни і значно загострилася в 1917 р., – це проблема технічного і тилового забезпечення. В авіазагонах катастрофічно не вистачало аеропланів, двигунів, запасних частин і витратних матеріалів. Постачання з-за кордону різко погіршилися на початку 1917 р., а до кінця року практично припинилося (станом на 01.01.1917 р. вона становила лише 2,5% від потреб) [2, с. 568]. Гострий дефіцит був і з паливом. В авіачастини замість бензину поставляли сурогат, що складався з суміші спирту, ефіру і в невеликій кількості моторного мастила. Ця суміш у процесі горіння

супроводжувалася виділенням великої кількості кіптяви, засмічувала свічки і спричиняла перебої в роботі двигунів [3, с. 303].

Але основні проблеми полягали не в іноземних поставках, а, переважно, в російському відсталому виробництві, в його промисловості. В 1917 р. у Росії нараховувалося 16 авіазаводів, але лише кілька з них являли собою більш-менш повноцінне виробництво, а переважна більшість з них були більше схожі на майстерні, де збирали літальні апарати. Всі авіапідприємства були в приватних руках. З приходом більшовиків до влади, більшість акціонерів і власників цих заводів емігрували за кордон, підприємства залишилися без керівництва і фінансування. Більшість із них через революцію були законсервовані, а випуск аеропланів практично зупинився. Багато зі збережених заводів після революції були націоналізовані і літаків більше не випускали [4].

Від революції постраждала і без того дуже слабка ланка в російській авіапромисловості – двигуни. Російська авіація від зародження орієнтувалася на двигуни іноземних виробників, насамперед французьких. Заводи, які займалися проектування і виготовленням двигунів, майже повністю перебували в руках іноземців, що гальмувало їх розвиток. Жоден із двигунобудівних заводів до кінця війни так і не перейшов на багатосерійне виробництво авіадвигунів. Вони так і залишилися, в основному, у вигляді невеликих підприємств.

Не залишилася без впливу і система підготовки авіаційних кадрів, створена в Росії за роки війни. Багато інструкторів-льотчиків або емігрували з Росії, або перейшли на бік «білих», авіатехніки для підготовки льотчиків не вистачало, почалися проблеми з дисципліні і хаос в системі управління.

Отже, більшовицька революція в Росії вкрай негативно вплинула на стан авіації, зокрема було втрачено найбільш підготовлений льотний і керівний склад; постраждав стан авіаційної науки, техніки, промисловості і тилу. Надалі це позначилося на значному відставанні насамперед авіаційної промисловості та авіаційної науки СРСР, яке тривало майже до початку Другої світової війни.

Список використаних джерел та літератури

1. Российский государственный военно-исторический архив. – Ф. 2008. – Оп. 1. – Д. 43. – Л. 215.
2. Ткачев В. М. Крылья России. Воспоминания о прошлом русской военной авиации. 1910–1917 гг. – СПб: ГИЦ «Новое культурное пространство», 2007. – 640 с.

3. Никольской С. Н. Муромцы в бою: Подвиги русских авиаторов / Сергей и Михаил Никольские – М.: Эксмо : Яуза, 2010. – 384 с.
4. Дузь П. Д. История воздухоплавания и авиации в России (июль 1914 г. – октябрь 1917 г.). – 3-е изд., доп. – М.: Машиностроение, 1989. – 336 с.

Лілія Трофимович
(м. Львів)

БІЙ ПІД КРУТАМИ

У січні 2018 р. виповнюється сторіччя з часу легендарного бою під Крутами, що став символом лицарського подвигу молодого покоління в боротьбі за незалежну Українську державу. «29 січня 1918 р. старшини і юнкери Першої Київської юнацької школи ім. Б. Хмельницького разом з бійцями Помічного студентського куреня Січових стрільців – студентами вищих навчальних закладів та гімназистами старших класів, – зазначив Президент України Петро Порошенко, – мужньо стали на шляху московсько-більшовицької орди, яка йшла на Київ» [6].

4 (17 грудня) 1917 р. Раднарком направив телефонограму Центральній Раді, в якій, поряд з визнанням Української Народної Республіки, висунув на її адресу ультимативні вимоги: заборонити пропуск через територію останньої антибільшовицьки налаштованих фронтних частин на Дон; припинити роззброєння радянських військ і повернути їм уже відібрану зброю. У разі невиконання цих вимог В. Ленін і Л.Троцький погрожували оголошенням війни.

Центральна Рада і Генеральний секретаріат відмовилися виконати ультимативні вимоги, посилаючись на те, що на території УНР «влада належить демократії України. Всякі замахы озброєною силою на цю владу будуть придушуватися тою ж силою» [1, с. 513]. З огляду на це офіційний Петроград ухвалив «вважати Рад у стані війни з нами» і наприкінці грудня вірні йому війська під командуванням В. Антонова-Овсієнка розпочали загальний наступ на Україну.

29-го (за іншими даними 30-го) січня 1918 р. понад шість тисяч більшовицьких військ у супроводі артилерії та бронепотягу підійшли до невеличкої залізничної станції Крути, розташованої між Ніжином і Бахмачем на Чернігівщині, на відстані близько 150 км на схід від Києва.

Для оборони Крут було, згідно даних, наведених у вищевказаному виступі Президента України П. Порошенка, виставлено 600 українських вояків: 40 гайдамаків, 250 стрільців і 300 юнаків, більшість яких, до речі,

мала військову підготовку та брала участь у фронтових боях Першої світової війни; озброєння, за різними даними, складало 8–16 кулеметів та одну гармату на залізничній платформі. Безпосереднє керівництво обороною станції було покладено на командира куреня Першої Української юнацької (юнkersької) військової школи ім. Б. Хмельницького Аверкія Гончаренка,

Згідно спогадів, бій, що розпочався близько десятої ранку, продовжувався дев'ять годин. Керівник більшовицьких загонів П. Єгоров наказав максимально сконцентрувати вогонь батареї на позиції оборонців, а також підтягнути додаткові сили. Тому, попри значну кількість убитих і поранених, росіяни просувалися вперед. На загрожений напрямок вислані були найпильніші і, може, єдині боєздатні частини: юнаки військової школи ім. Богдана Хмельницького та складений з військових-студентів і гімназистів – т. зв. Студентський курінь, фактично сотня, що перейшла до історії як головний герой Крут.

Затримання просування військ агресора до столиці, на думку Є. Маланюка, мало вагоме політичне значення з огляду на тогочасні мирні переговори делегації УНР з Центральними Державами у Бересті-Литовському. З цих міркувань завдання, покладене на учасників оборонного бою, «було виконано, полковника Муравйова з військом зупинено, а їх рухи на Київ були опізнені. Втрати численного ворога були немалі, але і наші були значні» [5, с. 182].

Як уже вказувалося, частина студентів і гімназистів, заблукавши в темряві, потрапила до полону. «Наступного дня, коли ми від'їздили зі ст. Крути, – свідчив пізніше комісар 1-го Московського червоногвардійського загону Є. Лапідус, – потяг по дорозі зупинився за наказом Єгорова (командувач більшовицькими військами – Л.Т.), з вагону було виведено всіх затриманих і за 300 кроків від потягу їх розстріляли розривними кулями» [4, с. 123].

Як зауважила О. Бойко, Крутянський бій був одним із перших (якщо не найпершим), де російські більшовики продемонстрували грубе порушення норм моралі та права, сваволі та нехтування життям людини, оскільки у цивілізованому світі розстріл полонених кваліфікувався як військовий злочин. Зокрема, Женевська конвенція 1907 р. гарантувала життя бранцям [2].

Стосовно втрат, понесених українськими підрозділами під Крутами, та розповсюджена нині цифра 300 загиблих, на думку сучасних дослідників не відповідає дійсності. За підрахунками деяких з них, їх

загальні втрати становили до 250 вояків і 10 старшин (убиті, розстріляні, полонені, зниклі безвісти). З них найбільша частина припадає на Студентську сотню: убитих у бою – 10–12; розстріляних – 27; поранених – 30–40; полонених – 7. Перша юнацька військова школа втратила: убитих 8–10; поранених 25–30. Своєю чергою, супротивник втратив до 300 осіб убитими та пораненими [3, с. 11; 7, с. 179].

Хоча Крутянський бій, який стався через тиждень після проголошення незалежності УНР, разом з іншими боями локального значення, що відбувалися на підступах до української столиці, затримав війська агресора усього на чотири дні, він тим не менше, значною мірою, створив уряду Республіки сприятливі можливості, вигравши час, придушити Січневе збройне повстання, розпочате місцевими більшовиками проти Центральної Ради, і вперше більш ніж за півтора століття добитися міжнародного визнання України та підписати мирний договір у Бересті-Литовському.

Список використаних джерел та літератури

1. Українська Центральна Рада: документи і матеріали: у 2 т. – Т.1. – К.: Наукова думка, 1996. – 589 с.
2. Бойко О. Крути. Погляд історика / О. Бойко // Крути: 29 січня 1918 р. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2007. – С. 9–12.
3. Бойко О. Символ українського героїзму: Бій під Крутами: Факти й оцінки / О. Бойко // День. – 2008. – 2 лютого.
4. Гриневич В. Слідча справа М. А. Муравйова: Документована історія / В. Гриневич, Л. Гриневич. – К., 2001. – 336 с.
5. Маланюк Є. Крути. Народини нового українця / Є. Маланюк // Крути: Збірка у пам'ять Героїв Крут. – К.: Смолоскип, 2008. – С. 178–196.
6. Президент України вшанував пам'ять Героїв Крут // Гомін України. – 2016. – 2 лютого.
7. Тимченко Я. Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918) / Я. Тимченко. – К.; Львів, 1996. – 371 с.

В'ячеслав Магась
(м. Житомир)

ПРОГРАМНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ЮНАЦЬКОЇ СПІЛКИ В УКРАЇНІ (1915-1917 РР.)

У роки Першої світової війни в підросійській Україні була утворена Юнацька спілка (ЮС) – безпартійна громадсько-політична організація молоді, ініціатива створення якої виходила від лівобережних українців.

Сучасні вітчизняні дослідники звернули увагу на ЮС наприкінці 1990 – на початку 2000-х рр. Перше спеціальне дослідження по Юнацькій спілці належить Л.М. Філоретовій [8, с.183-195], а найбільш повним на сьогодні дослідженням діяльності Юнацької спілки є робота С.О. Наумова [7, с.236-250].

Метою доповіді є характеристика ідеологічної платформи ЮС, котра формувалася на з'їздах та конференціях Юнацької спілки.

В квітні 1915 р. було скликано з'їзд 15 самоосвітніх гуртків Лівобережної України, в яких налічувалося близько 200 членів [3, арк.42-43 зв.]. На з'їзді було створено Юнацьку спілку, що мала культурно-освітній і політичний характер. Головною її метою визнавалася підготовка свідомих робітників – «Борців за кращу долю робочого люду» [3, арк.43 зв.-44]. Після першого з'їзду в Юнацькій спілці спостерігалися і певні відцентрові тенденції, що проявилось у початку роботи зі створення «Українського Національного Кола» в Харкові [4, арк.66 зв.-67]. В першому півріччі 1916 р. діяльність ЦВК ЮС проявилася у приєднанні до колективної петиції до лідера соціал-демократичної фракції М. Чхеїдзе та депутата О. Керенського. У цьому зверненні, підписаному «Правлінням Юнацьких спілок» було висловлено протест проти діяльності фракції кадетів у Думі та містилися вимоги автономії України (такої як і для Польщі), свободи друку українською мовою, відновлення роботи «Просвіт», звільнення від заслання усіх українців та повної амністії українцям, що були засуджені за політичними мотивами [5, арк.230-231].

30 травня 1916 р. в Пущі-Водиці під Києвом відбулася конференція ЮС на якій були делегати з Полтавщини, Київщини та Харківщини [2, арк.3-3 зв.]. Було прийнято рішення про необхідність солідарної діяльності організацій лівобережців та правобережців [2, арк.3 зв.]. Конференція затвердила рішення про доцільність спільної боротьби разом з російськими соціал-демократами та соціалістами-революціонерами для знищення національного гніту. Також недоцільною була визнана пропаганда на фронті германофільства, а всі сили слід було спрямовувати на поширення соціал-демократичних ідей [6, арк.138-138 зв.]. За основу подальшої діяльності ЮС прийняла програму російських соціал-демократів в цілому, а програму російських соціалістів-революціонерів лише у пунктах, що стосуються необхідності загальної революції та визволення представників пригноблених народів [2, арк.30]. На думку ряду активістів ЮС мала і надалі бути безпартійною чи загальнопартійною. В результаті вони вийшли з ЮС [6, арк.174-175].

10 грудня 1916 р. в Полтаві було скликано третю конференцію ЮС. На ній було присутньо 11 осіб, зокрема були делегати від Полтави, Лубен, Кобеляк, Костянтинограда, Києва, Харкова, Москви, Чернігівської губернії, Облaсті Війська Донського та Катеринослава [1, арк. 50]. Було вказано на негативне ставлення до постанов 2-го з'їзду Юнацької спілки як малочисельного, некомпетентного та не репрезентативного, але разом з цим більшість вважала постанови вірними і вказувала, що третя конференція була ще менш компетентною і окрім двох представників складалася з лівобережців. Саме тому ця конференція не могла скасувати попередніх постанов. Далі відбулося обговорення пропозиції Української народної партії про необхідність надання активної допомоги українцям Австро-Угорщини, що полягала в організації партизанської боротьби (руйнуванні залізничних шляхів, підриві мостів, фабрик тощо. До ініціатив УНП більшість поставилося негативно, оскільки вони суперечили ідеям Юнацької спілки, що були прийняті на її 2-му з'їзді. Пропозиція була відхилена більшістю. При цьому у прийнятій постанові вказувалося, що конференція зважала на інтереси лівобережців, правобережцям же була надана свобода, щодо приєднання до рішення конференції або ж пропозиції УНП [1, арк.50-50 зв.]. До програми ЮС було внесено поправку про те, що до складу громад можуть входити, крім освітніх гуртків і інші (в т.ч. соціал-демократичні та есерівські) [1, арк.48-48 зв.].

За підсумками означеної зустрічі було видано видрукувано відозву в якій вказувалося, що конференція «високо підіймає блакитно-золотий прапор Самочинної України» та «радить гурткам Лівобережної України входити в союз з російськими й іншими організаціями, що борються за краще майбутнє держави, волю і права народів Росії». При цьому вказувалося ЮС спілка застерігала молодь від впливів русофільської та австрофільської буржуазної пропаганди, оскільки «російські ліберали, що борються зараз за владу, то більші наші вороги, ніж чорносотенці, австрійці ж занадто далеко». Найбільш нагальними визнавалися вимоги автономії України, аграрної реформи та запровадження 8-ми годинного робочого дня [1, арк.52-52 зв.].

Таким чином, Юнацька спілка у 1915-1917 рр. стала справжньою школою національної та політичної соціалізації молоді, надавши їй досвід самоорганізації та підпільної політичної боротьби, напередодні Української революції 1917-1921 рр. Крім того, діяльність Юнацької спілки продемонструвала наростання революційних настроїв молоді та домінування в її середовищі соціалістичних тенденцій.

Список використаних джерел та літератури

1. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАК України). – Ф. 274. – Оп. 4. – Спр. 583.
2. ЦДІАК України. – Ф. 321. – Оп. 1. – Спр. 239. – 232 арк.
3. ЦДІАК України. – Ф. 326. – Оп. 2. – Спр. 132. – 108 арк.
4. ЦДІАК України. – Ф. 336. – Оп. 4. – Спр. 20. – 296 арк.
5. ЦДІАК України. – Ф. 336. – Оп. 4. – Спр. 35. – 274 арк.
6. ЦДІАК України. – Ф. 336. – Оп. 4. – Спр. 36. – 281 арк.
7. Наумов С. О. Український політичний рух на Лівобережжі (90-ті рр. XIX ст. – лютий 1917 р.): монографія / С. О. Наумов. – Х.: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2006. – 344 с.
8. Філоретова Л. Діяльність української учнівської організації «Юнацька спілка» в роки першої світової війни [Текст] / Л. Філоретова // Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: Збірник наукових праць. – Київ, 2002. – Вип. 4. – С. 183-195.

Олександр Жуковський
(м. Житомир)

ЄВРЕЙСЬКЕ ТЕАТРАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО У 20-Х РР. XX СТ.

На особливу увагу в контексті радянської політики коренізації заслуговує проблема розвитку національних театрів, які стали своєрідними центрами зростання культурно-освітнього рівня євреїв у досліджуваний період.

Єврейське радянське театральне мистецтво розпочало своє існування з організації «Центральної єврейської театральної студії Всеукраїнського театального комітету». Вона виникла згідно постанови Народного комісаріату освіти України від 8 квітня 1919 року. А вже у вересні цього ж року прийняла назву театр-студія «Культур-Ліга». Своєю назвою вона завдячувала однойменній культурно-просвітницькій організації, яка фінансувала театр-студію. Цей театр-студія проіснував у Києві до 1 грудня 1921 року, а потім переїхав до Москви. До переїзду його роботою керували кращі театральні спеціалісти та режисери: С.Ю. Висоцька, К.А. Марджанов, А.М. Смірнов, М. Мордкін, Б. Інжинська та інші [1, арк.43].

У Москві творчою роботою студії завідували такі видатні метри театального мистецтва, як Є.Б. Вахтангов (до смерті у 1922 р.), В.Е. Меєрхольд та їх асистенти [1, арк.46].

У зв'язку з тим, що єврейського державного театру в Україні не було, то на противагу «вільним художнім кооперативам» ЦК КП(б)У запропонував створити прогресивний єврейський театр з яскравим

репертуаром, який би поєднав як художній фактор, так і агітаційний. Він повинен був зайняти провідні позиції у культурному обслуговуванні єврейського етносу [4, арк.6]. Тому на засіданні відділу агітації та пропаганди ЦК КП(б)У від 13 лютого 1924 року приймається рішення про організацію державного єврейського театру і про переговори з цього приводу з єврейською студією у Москві [2, арк.32].

Дане питання розглядалося і на засіданні Ради народних комісарів УСРР 19 червня 1924 року. На ньому було вирішено виділити кошти на переведення студії назад в Україну, але вже під назвою «Перший єврейський державний театр України» [3, арк.112].

Після повернення театру, але вже у Харків, при ньому організується своєрідна школа для підготовки молодих єврейських професійних режисерів та викладачів. Була сформована «режисерсько-лаборантська» група із шести чоловік, які безпосередньо брали участь у постановках різних режисерів та переймали досвід багатьох викладачів [1, арк.47]. Їх роботою керував художній керівник єврейського театру Е.Б. Лойтер.

Театральний сезон єврейським театром відкривається у грудні 1926 року п'єсою «Пурім шпіль» – єврейський балаган [5, с. 162]. До кінця 20-х років театр досить плідно працював не лише у Харкові, а гастролював зі своїм репертуаром по інших містах України.

У Києві з 1922 по 1929 рік діяв ще один єврейський театр «Кунст-Вінкл» («Куточок мистецтва») під керівництвом Луневського. До його складу входили такі талановиті актори: Е. Абеліов, З. Алескер, Л. Бугова, А. Гайдарін, Р. Каплан, Л. Калманович, С. Клейман, М. і Е. Ліфшиць, С. Ейдельман та інші. Репертуар театру включав близько 40 творів єврейської та світової класики. Найбільшою популярністю у глядачів користувалися вистави за п'єсами «Лех-Лехо» та «Тів'є дер Мільхігем» Шолом Алейхема, «Гріне фельдшер» Гіршбейна, «Мотьке Ганев» Аша та багато інших [6, с. 407].

У 1929 році цей театр реорганізується у пересувний. Творчий колектив зберіг свою основу, але вже під назвою «Ройтер факел» («Червоний факел»). Театр знову став популярний серед єврейського населення не тільки України, але і Білорусії. Однак у 1931 році він був остаточно розформований.

У грудні 1924 року у Києві міським відділом профспілок організується художній театральний колектив «Безкер» під керівництвом московського режисера Г. Стрижевського. Перша постановка

цього театру відбулася 28 грудня 1924 року. Глядачам були представлені «Главбух»(Шарж), «Дер найер Дибук», «Безробітні» [5, с.154].

Цей художній колектив відрізнявся в основному сатиричними постановками, які висміювали негативні риси характеру людей: жадібність, неробство та інші. Таким чином, такого роду постановки мали на меті всебічно популяризувати соціалістичний спосіб життя серед єврейського населення.

Отже, починаючи з 20-х років ХХ ст. в Україні виникають єврейські театральні колективи, основною метою яких було забезпечення культурних потреб даного етносу. Важливою подією для єврейського культурного життя стало створення Державного єврейського театру України. Крім цього активно працювали театральні колективи «Кунст-Вінкл», «Ройтер факел», «Безкер».

Список використаних джерел та літератури

1. ЦДАВО України. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 320
2. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 996.
3. ЦДАВО України. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 1.
4. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 776.
5. Правда історії: діяльність єврейської культурно-просвітницької організації «Культурна Ліга» у Києві (1918-1925): Зб. Документів і матеріалів / Укл. М.О. Рибаків. – К.: Київ, 2001. – 207с.
6. Підпригора О.Єврейський театр / Нариси з історії та культури євреїв України. – К.: Дух і літера, 2008. – 440 с.

Наталія Джура, Галина Стародубець
(м. Житомир)

АНТИРЕЛІГІЙНА ПОЛІТИКА БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ВЛАДИ ВПРОДОВЖ 1920-1930-Х РОКІВ

Репресії 1937-1938 рр. стали чорною сторінкою історії України . Радянська влада використовувала, репресії як головний метод утвердження та захисту тоталітарного режиму та реалізації завдань внутрішньої політики. В списки, так званих, «ворогів народу» потрапили представники практично всіх категорій населення СРСР, у тому числі й церковнослужителі.

Антирелігійна політика радянської влади загалом, та в період Великого терору, зокрема, вже стала предметом наукових досліджень у

працях вітчизняних науковців. Зокрема, її окремі аспекти розкриваються в працях таких істориків як М. Жолоба [2], А. Чередниченко[6], О. Бажана[1], В. Нікольського [4], В. Овчаренко [5] та ін..

Мета даної статті – висвітлити прояви антирелігійної політики сталінського режиму в 1920-1930-х роках.

З приходом більшовиків до влади відбулися кардинальні зміни в релігійній сфері держави. У лютому 1918 р. Радою Народних Комісарів РРФСР був виданий декрет «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви», а у січні 1919 р. цей декрет почав діяти і на теренах України. 17 травня 1919 р. Раднарком УРСР прийняв декрет «Про передачу майна монастирських і церковних та інших релігійних установ у відання Народного комісаріату соціального забезпечення». Згідно з цим документом розпочинався опис майна усіх церков та монастирів на території республіки.

Наступним кроком у підваженні фундаменту церкви стала широкомасштабна компанія 1921-1922 рр. з вилучення церковних цінностей для потреб голодуючих. За конституцією СРСР 1924 р. радянський уряд гарантував лише свободу антирелігійній пропаганді, права віруючих обмежувалися дозволом «відправлення релігійного культу» [3].

Починаючи з 1 листопада 1922 р., згідно з постановою ВУЦВК «Про реєстрацію товариств і спілок», необхідною умовою розгортання діяльності будь-якої релігійної організації стає її реєстрація органами НКВС. Для полегшення контролю за станом релігійного середовища, було дозволено діяльність релігійних організацій і встановлювався їх кількісний мінімум – 50 осіб. «За узагальненими даними, станом на 1925 р. було встановлена кількість громад – 9369, із них православні – 7070, сектантські – 708, старообрядницькі – 104, та інші – 487» [5, с.47].

З 1925 р. було офіційно заборонено релігійні процесії і церковні служби поза церковними стінами без спеціально письмового дозволу місцевої влади у кожному окремому випадку. А в червні 1929 р. було заснована громадська організація Всесоюзна спілка войовничих безвірників, мета якої було ідейна боротьба з релігією у всіх її проявах [7, с. 45].

Цими документами було закладено правові засади церковної політики радянської влади, спрямованої на обмеження впливу релігії та церкви на життя суспільства. Логічним продовженням правового тиску на

церковні інституції радянської держави стало розгортання репресій проти окремих священнослужителів, мирян та цілих церков.

Початком, так званої, «масової чистки» став лютнево-березневий пленум ЦК ВКП(б) 1937 р., на якому Й.Сталін зажадав «покласти край діяльності саботажників, шпигунів і диверсантів». І в цей перелік увійшли представники духовенства. А загалом поштовою до розгортання репресій в СРСР загалом, і в Україні, зокрема, стала постанова Політбюро ЦК ВКП(б) «Про антирелігійні елементи» від 2 липня 1937 р. та телеграма Й.Сталіна секретарям обкомів, крайкомів, ЦК республіканських компартій. У документі йшлося про необхідність «забезпечити оперативний розгром церковного і сектантського контрреволюційного активу, піддавши арешту всіх учасників повстанських і терористичних формувань» [4, с.90].

Упродовж 1937 р. переслідувань не оминула жодна конфесія в УРСР. Під прес репресивної машини потрапляли як прості віруючі, так і ієрархи церков. 22 жовтня 1937 р. в черговий раз був заарештований митрополит Української Автокефальної Православної Церкви Василь Липківський, а 20 листопада 1937 р. – засуджений особливою трійкою УНКВС Київської області до страти. 10 листопада під час допиту у Лук'янівській тюрмі помер митрополит Російської православної церкви, екзархом України Константин (Дьяков) [1, с.15].

Наприкінці листопада 1937 р. співробітниками НКВС УРСР був заарештований керівник Всеукраїнського союзу баптистів Андрія Костюков. Якого обвинувачували у створенні фашистської організації баптистів в Україні, проведенні антирадянських діяльності, зв'язках з антирадянською організацією баптистів за кордоном. 17 грудня 1937 р. за рішенням трійки Київського управління НКВС УРСР А.Костюкова розстріляли [1, с.15].

Не вдалося уникнути репресій навіть керівному складу «Союзу воєвничих безвірників» України, які в 1930-х рр. відігравала важливу роль в загальносоюзному процесі антирелігійної політики радянської держави.

За період із січня по липень 1938 р. Число заарештованих органами НКВС УРСР по лінії «церковники та секти» становило 1587 осіб, з них 824 особи були засуджені особливою трійкою НКВС [1, с.17].

Не оминув Великий терор і Житомирщину. Жертвами сталінських репресій стали священнослужителі, що користувалися серед віруючих повагою та авторитетом. Багато з них у той час проживали і відправляли службу в Житомирі.

За підрахунками вітчизняних дослідників, за роки репресій на Житомирщині заарештовано 682 церковнослужителі, з них – 267 розстріляно, 354 засуджено на терміни від 5 до 10 років. У роки «Великого терору» заарештовано 397 осіб, 261 з них розстріляно, 127 – засуджено до ВТТ [6, с.21].

Отже, період Великого терору став трагічною сторінкою в історії релігійних громад України. Жертвами сталінського терору стали як окремі знакові священнослужителі, так і цілі релігійні громади. Більшовицька ідеологія виключала релігійний світогляд як такий, що загрожує встановленню монотеїзму (у формі теорії марксизму-ленінізму-сталінізму), як системоскріплюючої субстанційної основи радянської політичної системи.

Список використаних джерел та літератури

1. Бажан О. Репресії серед духовенства та віруючих в УРСР в часи «великого терору»: статистичний аспект / Бажан О. // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ, 2007. – № 29. – С. 7-18.
2. Жолоб М. П. Репресії проти віруючих та духовенства національних меншин України: 30-і роки ХХ ст. / М. П. Жолоб // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. - 2013. - № 4. - С. 264-269.
3. Конституція СРСР. 1924 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/cnst1924.htm>.
4. Нікольський В. М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х - 1950-ті рр.): Іст. - стат. дослідження. - Донецьк, 2003.
5. Овчаренко В. П. Радянська релігійна політика середини 1920-х років на сторінках періодичних відомчих видань НКВС УСРР / В. П. Овчаренко. // Наука. Релігія. Суспільство. – 2012. – С. 46–54.
6. Реабілітовані історією. Житомирська область – Житомир: «Полісся», 2013. – 742 с..
7. Чередниченко А. Церква та держава в УРСР: становлення моделі відносин на початку 1920-1930 рр. / А.Чередниченко // Історія та сучасні виклики непокараних злочинів радянського тоталітаризму проти Церкви: матеріали Міжнародної наукової практичної конференції – Дніпропетровськ:«Пороги», 2015. - С. 44-55.

Катерина Цимбалюк
(м. Житомир)

КАРИКАТУРА ЯК ІНСТРУМЕНТ РАДЯНСЬКОЇ ПРОПАГАНДИВНОЇ МАШИНИ

Радянський Союз був багатонаціональною державою, яка утворилася шляхом насильницького приєднання чужих територій. Утримувати таку

величезну державу виключно військовою силою було дуже важко. Тому впродовж усього періоду (а особливо в перші десятиліття) існування СРСР дуже гостро стояло завдання створення позитивного образу радянської держави. Одним із найдієвіших засобів досягнення такої мети виступає пропаганда. Зважаючи, що загальний рівень освіченості населення був дуже низьким, друковані засоби поширення інформації не завжди давали бажаний результат. Тому значна увага приділялася зображувальному мистецтву, а саме: плакатам, листівкам і карикатурам, які були доступні та зрозумілі кожному [1, с.156].

Метою нашої статті є висвітлення ролі карикатури як одного з дуже ефективних інструментів пропаганди у СРСР.

Попри те, що роль карикатури у маніпулюванні свідомістю населення у радянський період важко переоцінити, досі не створено комплексної праці, яка б охопила історію розвитку цього виду мистецтва загалом у СРСР. Як правило, дослідники висвітлюють лише окремі періоди. А. Покляцька, Л. Гриневич досліджують радянську карикатуру 20-30-х рр. [1, 4]. О. Салата розглядає радянську карикатуру періоду Другої світової війни у контексті її порівняння з нацистською карикатурою, що поширювалася на території окупованої України [2].

Термін «каркатура» італійського походження і означає перебільшення, гротеск. Вперше каркатура у сучасному розумінні цього терміну з'являється в епоху Відродження. Як інструмент боротьби вона була використана протестантами у протистоянні з папою Римським. Але її розквіт припадає на період наполеонівських війн. Зокрема, дуже активно каркатура використовувалася в антинаполеонівській пропаганді Великої Британії та Росії. У XIX ст. в Російській імперії каркатура використовувалася для зображення політичних та суспільних діячів, а на початку XX ст. – політичних проблем [2]. Не втратила своєї актуальності каркатура і в XX ст. Для більшовиків вона також стала гарним інструментом пропаганди, адже легко сприймалася перш за все неосвіченими верствами населення, яких в перші роки радянської влади була переважна більшість.

Отже, каркатура – це малюнок, що зображує кого- або що-небудь у навмисне спотвореному, кумедному вигляді [3]. Іноді вона поєднувалася з іншим видом зображувального мистецтва – плакатом. Але їх у жодному разі не можна ототожнювати, адже вони мають різні комунікативні цілі: для каркатури це критика і висміювання, для плакату – агітація. Каркатура складалася з двох частин: власне самого малюнка і легенди

(заголовку, підпису, діалогу між персонажами), які підсилюють один одного [4, с. 51]. Основним прийомом зображення карикатурних героїв було протиставлення. Наприклад, робітники і селяни зображувалися сильними, привабливими, у той час як «вороги народу» мали непривабливий вигляд [1, с.165]. Ще одним способом була дегуманізація образів «ворогів», тобто зображення їх у вигляді шкідників, хижих тварин чи птахів [4, с. 51].

Тематика радянської карикатури змінювалася залежно від мети, яку ставила радянська пропаганда. У 20-ті рр. основними темами карикатурних зображень були боротьба з буржуазією, старим ладом, хабарництвом, антирелігійна кампанія. У 30-ті рр. – заклик до колективізації, чистки державного апарату [1, с.165]. Тобто вони були спрямовані на формування позитивного сприйняття більшовицької політичної системи та негативного - образу ворога. Щодо останнього, то в умовах сталінського режиму він персоніфікувався не лише в образи капіталістів, але конкретних внутрішніх «персонажів»: куркулів, священників, монахів, агентів імперіалізму (японського, німецького, американського, польського і т.д.), шкідників, націоналістів, бухарінців. Зрозуміло, що цей список можна продовжувати з урахуванням того, проти кого в конкретний проміжок часу велася боротьба сталінським режимом. Так, основними героєм карикатури 20-30-х рр. був «куркуль», який часто зображувався у компанії з іншими ворогами радянського суспільства [4, с. 51].

Карикатура як інструмент ідеологічного впливу відіграла важливу роль в інформаційному протистоянні СРСР та Німеччини у період Другої світової війни. Основним сюжетом радянської карикатури цього періоду стає боротьба з окупантом. Найпоширеніші радянські карикатури були створені групою карикатуристів, які відомі як група Кукриністів. Зображуючи нацистів, Кукриністи виділяли такі риси як злість, жорстокість і підступність, а також показували їх приреченість і внутрішню спустошеність. У цей період карикатури позитивно вплинули на морально-психологічний стан населення [2].

У період «холодної війни» карикатура стає одним із засобів формування головного ворога Радянського Союзу – Заходу. Як правило для кожної з провідних країн Заходу був створений свій образ: для США – це були перш за все образ дядька Сема і змій-спокусник у формі долара; коли зображували Велику Британію, то обов'язково намагалися підкреслити її статут маріонетки США, якщо говорити про конкретні образи то це або

товстенький переляканий чоловік з червоним носом, або лев у національних англійських кольорах; образ Франції був досить неоднозначним, то її зображали жертвою американської та німецької агресії (для цього використовували образ молоді жінки), або ж її зображали як жандарма. Також були й універсальні образи, які можна було застосувати до будь-якої країни, додавши якийсь національний символ, наприклад, прапор. Зокрема, щоб показати жадібність, лицемірство Заходу малювали товстого чоловіка у смокінгу, який ледь застібався на пузі, червоним носом від алкоголю, а поряд з ними обов'язково мали бути грошові купюри [5, с. 78-79].

Отже, карикатура стала одним з найбільш ефективних інструментів радянської пропаганди. На перших етапах існування СРСР, в умовах тотальної безграмотності їй надавалося особливо важливе значення. Карикатура стала дієвим інструментом, застосовуючи який сталінський режим формував у суспільній свідомості стійкі стереотипи щодо образу так званих «ворогів народу і радянської влади».

У період Другої світової війни карикатура стала активно використовуватися в інформаційній боротьбі з нацистською пропагандою. Завдяки своїй простоті і доступності карикатура не втрачає актуальності і теперішніх інформаційних війнах.

Список використаних джерел та літератури

1. Покляцька А. І. Карикатура в радянських сатиричних журналах 1920-1930-х рр. як елемент формування «нового побуту» в СРСР / А. І. Покляцька // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. – Вінниця, 2015. – Вип. 23. – С. 154-158.
2. Салата О. Карикатура як механізм інформаційно-психологічного впливу на населення в роки Другої світової війни [Електронний ресурс] / О. Салата // Гілея: науковий вісник. – 2013. – Режим доступу : file:///C:/Users/Алена/Downloads/gileya_2013_73_17.pdf
3. Карикатура [Електронний ресурс] // Словник української мови: в 11 т. – Т. 4. – 1873. – С. 105. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/karykatura>
4. Гриневич Л. Механізми масового народобивства: конструювання «образу ворога» в радянській політичній карикатурі [Електронний ресурс] / Л. Гриневич. – С. 47-64. – Режим доступу : http://history-pages.kpi.ua/wp-content/uploads/2015/09/38_5_Grynevych.pdf
5. Ярликова О. Формування образу «Заходу» в офіційній сміховій культурі УРСР 1953-1964 рр. / О. Ярликова // Гілея: науковий вісник. – 2014. – Вип. 87. – С. 75-82.

Дмитро Бохонько
(м. Кривий Ріг)

РЕПРЕСИВНІ ЗАХОДИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ПІД ЧАС ХЛІБОЗАГОТІВЕЛЬ 1932-1933 РОКІВ

Важливим рушійним моментом для вивчення репресивних заходів, використаних радянською владою проти селян в період хлібозаготівель було розсекречення архівних документів та поява публікацій відомих українських науковців – С.Кульчицького, Г. Папакіна, Н. Романець, В. Марочка. Аналіз репресивної складової у хлібозаготівлях 1931–1933 років та роль каральних органів (органи юстиції та ДПУ) в хлібозаготівельних кампаніях 1932–1933 років висвітлюється у наукових розробках М.Панчука, В.Кривоноса, Ю.Шаповала, В.Нікольського та інших.

На наше переконання дослідження даного питання дещо поживавилось, особливо після прийняття Закону «Про реабілітацію жертв політичних репресій» (1991), Закону «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні» (2006). Однак залишається певна кількість нез'ясованих фактів, нерозкритих деталей, як власне, і не складена до кінця загальна об'єктивна картина цього явища на українських землях. Очевидно, що і не всі документальні джерела доступні для розкриття проблематики. Тому вивчення і дослідження даного напрямку є актуальним і потребує продовження в часі.

Аналізуючи документи, приходимо до висновку, що саме в період державних заготівельних кампаній виникли експрес – методи, як то прискорені слідчі дії, показові судові розгляди задля виховного моменту тощо. Можемо констатувати, що репресії поступово перетворювалися на дієвий інструментарій забезпечення державних замовлень на хліб. Під час заготівель першими прийняли на себе удар каральних дій одноосібники. 20 листопада 1932 року Раднарком УСРР запровадив систему натуральних штрафів в межах 15-місячної норми м'ясоздавання, а 21 листопада одноразовий податок на одноосібні господарства, збільшуючи його у два рази для тих, що «злісно не виконують державних заготівель» [3, с. 549, 550]. Проявом репресивної політики стало виявлення і покарання «найбільш злісних саботажників хлібозаготівель», що активно протидіяли і зривали основні заходи радянської влади на селі»[1, с.94]. Значно зросла кількість селян, репресованих за хлібозаготівельними справами. Так, з початку хлібозаготівельної кампанії до 1 грудня 1932 року у виробництві

обласних відділів ДПУ УССР по операції знаходилось – 6387 справ з 8034 арештованих. Протягом грудня місяця облвідділами заведено по операції 8876 справ, арештовано – 15619 осіб [2, с. 588].

Суворо карали й селян, котрі зазіхали на колгоспне майно. Постанова ЦВК і РНК СРСР «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення суспільної (соціалістичної) власності» від 7 серпня 1932 року (сумнозвісний «закон про п'ять колосків») стала головною юридичною основою для збереження революційної законності. По іронії долі посилення репресій відбувалося в умовах Голодомору, коли відсутність продуктів харчування поволі штовхала селян на протиправні дії. Посилення інтенсивності репресивних акцій стало можливим завдяки роботі виїзних судово-слідчих бригад [4, с.152]. Влада використовує різні види впливу: товарна блокада, натуральне і грошове штрафування колгоспів та одноосібників, вилучення продовольства, поява «чорних дошок». Все це стало головними чинниками, що зумовили Голодомор 1932–1933 років. Каральні акції властей проти селян не припинили свого існування і після офіційного завершення хлібозаготівельної кампанії 1933 року.

Дослідження карально-репресивної політики більшовицької влади в українських селах, наочно показує, що репресії виступали основним важелем здійснення соціально-економічних змін. Інтенсивність застосування силових методів визначалася особливостями сталінської аграрної перебудови та соціально-економічною і політичною ситуацією, що склалася на селі.

Підсумовуючи вищесказане, відмітимо, що репресії, в який би період історії не існували, завжди були направлені проти людей, завжди викликали спротив, вели до великих людських втрат. Жертвами масових репресій визнаються особи як за «політичними мотивами» згідно Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій»), так і за суто кримінальними справами. Вважаємо, що існує потреба в достеменному дослідженні, виявленні та поверненні імен тих, хто потребує юридичної і моральної реабілітації.

Список використаних джерел та літератури

1. Романець Н. Репресивні механізми в організації хлібозаготівель 1932/33 року / Н. Романець // Міста і села Дніпропетровщини у вирі політичних репресій: Збірник статей в 5-ти томах. – Дніпропетровськ, Моноліт, 2015. – Т. 3. – С. 92–107.

2. Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали / [В. А. Смолій, Г. В. Боряк, С. В. Кульчицький та ін.] ; упоряд. Р. Я. Пиріг. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 1128 с.
3. Колективізація і голод на Україні, 1929–1933. Збірник документів і матеріалів. – К.: Наукова думка, 1992. – 736 с.
4. Судочинство і селянство України в 1929–1933 рр. / Ю.А. Хоптяр // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – 2005. – Вип. 31. – С. 151–160.

Наталя Романець
(м. Кривий Ріг)

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРИЧИНИ «ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ» 1937–1938 рр. В УКРАЇНІ

«Великий терор» 1937–1938 рр. займає особливе місце серед репресивних акцій сталінського режиму, здійснених протягом 1930-х рр., як за кількістю жертв, так і за соціально-економічними й політичними наслідками. Визначаючи причини відмови властей від «поміркованого» репресивного курсу другої половини 1933 – 1936 рр. і відновлення масового терору, дослідники дотримуються різних підходів. Частина істориків головним вважають фактор зовнішньої загрози: «Радянське керівництво сприймало ситуацію 1937–1938 рр. як передвоєнну, а тому репресії спрямувалися проти тих соціальних елементів населення, яких режим <...> розглядав, як потенційну “п’яту колону”» [4, с. 82]. Французький дослідник Н. Верт розглядає «Великий терор» як «кульмінацію масштабної соціальної інженерії, яка поетапно здійснювалася протягом 30-х років» і метою якої було вилучення із «нового соціалістичного суспільства» соціально й етнічно «шкідливих елементів» [1, с. 235].

На особливу увагу заслуговує версія причин «Великого терору», сформульована С. Кульчицьким у статті «Подарунок Сталіна радянському електорату», де «велика чистка» пов’язується з прийняттям Конституції 1936 р., яка запровадила нову систему виборів – прямих при таємному голосуванні. Загроза вільних виборів, на думку науковця, примусила компартійно-радянський апарат згуртуватися навколо Й. Сталіна [3, с. 74].

Останнім часом науковці все більше уваги приділяють дослідженню економічних факторів «Великого терору», визначаючи «куркульську операцію» як засіб остаточної «соціальної та економічної стабілізації села

шляхом застосування каральних заходів». Перманентні репресивні акції проти шкідників і контрреволюційних елементів, що нібито зривали основні заходи влади в аграрному секторі, перестали задовольняти Кремль, який вирішив за допомогою генеральної чистки 1937–1938 рр. «швидко, синхронно й по можливості назавжди» врегулювати «накопичені соціальні та економічні проблеми, тим самим успішно й незворотно втілюючи в життя “експеримент колективізації”» [5, с. 425].

Аналіз ситуації в аграрному секторі республіки наприкінці 1936 – у першій половині 1937 рр. виступає додатковим аргументом на користь соціально-економічної версії «Великого терору». На початку 1937 р. українське село переживало чергові «продовольчі труднощі», зумовлені недородом в окремих регіонах республіки й надмірними хлібозаготівлями. Нестача продовольства фіксувалася в Мостовському, Новопсковському, Великотеплянському, Сватівському районах на Старобільщині, Доманівському районі Одеської області, Куп'янському, Зміївському, Краснопільському, Близнюківському районах Харківської області [2, арк. 73]. На початку квітня хліба не було у 20 колгоспах із 37 Доманівського району, а у 18 колективних об'єднаннях Куп'янського району недоїдали 114 сімей колгоспників. Голодуючі селяни харчувалися одним буряком, домішуючи його до борошна, або сурогатами, а щоб придбати хліб, змушені були продавати майно, худобу.

Нестача зерна не лише позначалася на продовольчому забезпеченні колгоспників, але і впливала на підготовку до посівної кампанії, адже голодуючі колгоспи були не забезпечені насіннєвим матеріалом. Для прикладу, із 73 колективних об'єднань Куп'янського району мали потрібну кількість насіння лише 9, на 75 % забезпечилися 8 колгоспів, ще 8 – на 50 %. Решта 48 колгоспів узагалі не мали посівматеріалу [2, арк. 73–74].

Катастрофічною була ситуація і з утриманням худоби. Через відсутність не лише концентрованих, але й грубих кормів, коней годували соломомою, яку знімали зі стріх, або зіпсованими картоплею чи буряком. У 32 колгоспах Деражнянського, Іллінецького, Солобковецького, Уланівського, Старосинявського, Ободівського районів на Вінниччині половина коней була настільки виснажені, що не могли самостійно підвестися. У Чернігівській області за 1936 р. чисельність кінського поголів'я скоротилася на 13 964 голови. Щоб урятувати худобу, деякі правління колгоспів продавали частину стада, а на отримані кошти купували фураж. У колгоспі ім. Постишева Яблунівського району запровадили особливе грошове оподаткування колгоспників для

придбання кормів, а в колгоспі «Перше травня» Суходільської сільради правління разом із ревізійною комісією задля виявлення фуражу провело обшуки в колгоспників [2, арк. 171, 175].

Із «проривних колгоспів» голодуючих районів посилилося відхідництво не лише рядових колгоспників, але й керівництва. Так, із колгоспу «Більшовик» Ніжинського району на заробітки пішли 30 % колгоспників, із колгоспу «Нове життя» – 15 %. Випадки відхідництва голів колгоспів зафіксовані в Семенівському й Роменському районах Чернігівської області [2, арк. 198].

Неготовність до сівби, проривний стан багатьох колективних об'єднань влада у звичний спосіб пояснювала контрреволюційною шкідницькою діяльністю антирадянських елементів, і тому лише в Одеській області під час підготовки до сівби облуправління НКВС ліквідувало 17 контрреволюційних угруповань, заарештувавши 51 особу [2, арк. 240]. За таких умов масштабна чекістська операція 1937–1938 рр. стала своєрідним апогеєм антишкідницької репресивної політики більшовицького керівництва держави.

Список використаних джерел та літератури

1. Верт Н. Террор и беспорядок. Сталинизм как система / Никола Верт; [пер. с фр. А. И. Пигалева]. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН); Фонд Первого Президента Б. Н. Ельцина, 2010. – 447 с.
2. Державний архів Служби безпеки України, м. Київ. – Ф. 16. – Оп. 30. – Спр. 76.
3. Кульчицький С. Подарунок Сталіна радянському електорату (До 70-річчя «великого террору») / С. Кульчицький // З архівів ВУЧК–ГПУ–КГБ. – 2007. – №1. – С. 66–76.
4. Разгон В. Н. Репрессии против бывших «кулаков» в Алтайском крае в 1937–1938 гг. / В. Н. Разгон // Сталинизм в советской провинции: 1937–1938 гг. Массовая операция на основе приказа №00447 / [сост.: М. Юнге, Б. Бонвеч, Р. Бриннер]. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН); Германский исторический институт в Москве, 2009. – С. 82–103.
5. Юнге М. «Куркульська операція» в Українській РСР/ М. Юнге, Б. Бонвеч // Великий терор в Україні. «Куркульська операція» 1937–1938 рр.: у 2 ч. / [упоряд. С. Кокін, М. Юнге]. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. – Ч. II. – С. 415–428.

Лариса Цибуленко
(м. Херсон)

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИЙ ВИМІР РЕПРЕСІЙ КІНЦЯ 1930-Х РОКІВ

У сучасних умовах демократичного суспільства зростає загроза поширення людиноненависницької ідеології неофашистського,

неокомуністичного, неонацистського, неоімперського спрямування. Це обумовлює необхідність збереження історичної пам'яті щодо жертв політичних репресій періоду «Великого терору», тим більше у 80-ті роковини цих подій.

Тема політичних репресій у незалежній Україні доволі чисельна. Ряд робіт розглядають безпосередньо німецьку проблематику. Це праці В. Ченцова [6], докторська дисертація В. Васильчука [4], колективна монографія М. Шитюка, В. Шкварця, М. Козиревої, І. Ніколаєва, Л. Хрящевської, І. Оборонька [7].

Завданням нашої роботи є визначення формату морально-етичного виміру репресій кінця 1930-х років на прикладі фабрукування кримінально-слідчої справи проти громадянина СРСР німецького походження.

Південь України як багатонаціональний регіон включав значну кількість німецького населення. Так, за даними Всеросійського перепису 1926 р. воно лише у Степовому підрайоні становило 95987 осіб [5, с. 53]. Коли на початку 30-х років у СРСР почали запроваджуватися засади тоталітаризму політика держави щодо нацменшин кардинально змінилася. У 1935 р. на нараді робітників юстиції голова НКВС В.А. Балицький визначав орієнтири в роботі правоохоронних органів: «Класовий ворог намагається проникнути у такі щілини, куди раніше йому лізти не потрібно було, тому що у нього було... куркульство, яке ми розгромили... Нині він... починає лізти у ті щілини., де раніше ми його не шукали» [3, арк. 4-5]. Це спонукало уважніше приглядатися до кожного у пошуку реальних та уявних ворогів, зокрема й до німців.

Такий стан речей призвів до закриття німецьких консульств. Як видно із листа уповноваженого НІС СРСР при урядові УРСР до ЦК КП(б)У закрито було п'ять німецьких консульств із семи існуючих на території СРСР. Закрито було консульства у Харкові, Одесі, на території України структура залишилася лише в Києві [2, арк.1]. Таким чином, національний принцип слугував достатнім приводом для переслідування.

У 1937 р. репресивний апарат уже було зорієнтовано на масове застосування каральних. Показовою у тому, за якою схемою звинувачували німців Півдня України, є справа Барановського Івана Пилиповича. Він був звинувачений у, начебто, фашистській агітації серед місцевого населення с. Мар'янівка Фріц-Геккертського німецького національного району з метою встановлення фашистського ладу в СРСР. Приводом для такого важкого звинувачення було, по-перше, етнічне походження, по-друге,

соціальне походження – І. Барановський був вихідцем із куркульської родини [1, арк.14]. Цього було достатньо, щоб в умовах політичних репресій людину звинуватили у зв'язках із націоналістичними організаціями Німеччини, отриманні гітлерівської допомоги й такій стратегічній меті проти власної держави.

Ситуація була ординарною не лише в звинуваченні з боку держави, але й у визнанні своєї вини самим І. Барановським, вірогідно, після тиску й тортур. Свідки К. Мельцер та М. Остер підтвердили звинувачення. За їх показами звинувачуваний був із родини великого кулака, начебто розкуркуленого у 1932 р. Після ХХ з'їзду КПРС, при перегляді справи у 1959 р. М. Остер, єдина із жителів, які проживали в с. Мар'янівка в 1937 - 1938 рр., дала зовсім інші свідчення. За її новими показами звинувачений був із родини кулака, але середнього ґатунку, ніколи не розкуркулювався, який вступив до колгоспу відразу, на момент його створення. Будучи освіченим та працьовитим Барановський займав пост бригадира польової бригади. У 1937 р. на основі власного визнання та звинувачення свідків людину було засуджено до розстрілу. Причому рішення про розстріл винесено 16 січня 1938 р., а приведено у виконання 13 лютого того ж року. Тобто все відбувалося з надзвичайною поспішністю [1, арк.14 - 15, 42 зв., 49].

Свідок у 1959 р., підтверджуючи свій підпис 1937 р., зазначила, що чи то не пам'ятає, щоб її допитували, чи то не знає як підписувала, що було типовим явищем при реабілітації. А людина на основі цих показів була страченою. Показовим є й те, що, коли дружина Барановського після ХХ з'їзду звернулася до управління КДБ по Херсонській області про долю свого чоловіка, то отримала відповідь, що його засуджено в 1938 р. до 10 років таборів і, відбуваючи покарання, він помер у 1946 р. від туберкульозу легенів, в той час, коли його вже 8 років не було серед живих [1, арк.35, 43, 43 зв.].

Фабрикування кримінально-слідчої справи німця І. Барановського засвідчує як змінювалась колективна свідомість громадян, як колективне трансформувалось на індивідуальне, як формувалась психологія жертви як щодо свідків, так і тих, кого звинувачували. Так, завдяки насильству знищувались політичні опоненти, перш за все еліта, залякувалось населення, змінювалась його національна та суспільна структура, відбувалось руйнування традиційних ціннісних орієнтирів, трансформація морально-етичних норм як з боку партійно-державних структур, так і з боку громадян.

Список використаних джерел та літератури

1. Державний архів Херсонської області ДАХО (далі – ДАХО). - Ф. Р – 4033. - Оп. 3. - Спр. 39. – 58 арк.
2. Центральний державний архів громадських об'єднань (далі – ЦДАГО). - Ф. 1. - Оп. 20. – Спр. 7085. – 1 арк.
3. ЦДАГО. - Ф. 1. - Оп. 20. – Спр. 7173. – 18 арк.
4. Васильчук В.М. Німці України: суспільний та національний аспекти ХХ – ХХІ ст. – Дис...докт. іст. Наук. – К., 2006.
5. Всесоюзная перепись населения 1926 года. – Т. XIII: УССР. Степной подрай он. Днепропетровский подрайон. Горнопромышленный подрайон. – М. : Изд-е ЦСУ Союза ССР, 1929. – 464 с. ; сх.-карта.
6. Ченцов В.В. Трагические судьбы. Политические репрессии против немецкого населения Украины в 1920 – 1930-е годы. – М.: Готика, 1998. – 208 с.
7. Шитюк М.М. Німці Півдня України: Історія і сучасність: монографія / М.М. Шитюк, В.П. Шкварець, М.Е. Козирева, І.Є. Ніколаєв, Л.М. Хрящевська, І.В. Оборонько. – М., 2009. – 424 с.

Марія Франчук
(м. Житомир)

«ВЕЛИКИЙ ТЕРОР» ЯК ОСОБЛИВИЙ ПЕРІОД В ІСТОРІЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГУЛАГУ

Наукові дослідження теми «Великого терору» як одного з етапів політики «сталінської соціальної інженерії», розпочалося після розсекречення документів колишніх органів держбезпеки та матеріалів партійно-радянського керівництва СРСР. У другій половині 1980-х – на початку 1990-х років проблема репресивної політики більшовицького режиму стала однією із провідних тем не лише фахових історичних досліджень, але й в актуалізованій історичній пам'яті суспільства.

Пов'язуючи історію «Великого терору» з історією функціонування системи ГУЛАГ, варто зауважити що 1937-1938 рр. не були найжахливішими в історії таборів. Адже вслід за «Великим терором» тривали ще два десятиліття жахливих репресій.

Регулярні масові арешти і висилки відбувалися, починаючи з 1918-го року. На початку 1920-х їх жертвами були політичні опозиціонери, в кінці 1920-х – так звані «шкідники», на початку 1930-х – «куркулі». Всі ці хвилі масових арештів супроводжувались регулярними кампаніями проти «антисоціальних елементів».

Після «Великого терору» розгорнулися нові арешти і депортації, спрямовані проти окремих національних груп - поляків, українців,

прибалтів з територій, окупованих в 1939-1940 роках; військовослужбовців, що побували в німецькому полоні і отримали клеймо «зрадники»; звичайних людей, що опинилися по той бік фронту після нацистського вторгнення в 1941-му. У 1948 році багатьох звільнених з таборів забирали повторно; перед самою смертю Сталіна пройшли масові арешти євреїв.

Звичайно, багато жертв 1937-1938 років були людьми відомими, і «показові процеси» тих років були неповторними у своєму роді «видовищами», проте це дозволяє назвати «Великий терор» не стільки вершиною репресій, скільки їх специфічною хвилею, що торкнулася як еліти – старих більшовиків, провідних військових і партійних діячів, – так і широкого коло пересічних громадян, і супроводжувалася незвично великою кількістю страт.

Однак в історії ГУЛАГу 1937 рік став справжнім водорозділом. Того року радянські табори перетворилися з індиферентних місць ув'язнення, де люди гинули через випадковості або недбалість, у справжні табори смерті, де людей навмисно вбивали кулею або непосильною роботою в набагато більшій кількості, ніж раніше. Хоча ці зміни були далеко не всеосяжні й хоча в 1939-му в'язнів стали вбивати менше, «Великий терор» залишив в умонастроях табірників і їх тюремників незгладимий слід.

Так звані «чистки» у ГУЛАГу позначилася, насамперед, на його керівному складі, більшість з якого була в різний спосіб ліквідована. Якщо в пам'яті країни 1937 рік залишився як рік, коли революція пожирала своїх дітей, то в таборах він запам'ятався як рік, коли ГУЛАГ знищив своїх засновників, починаючи з самого верху: народний комісар внутрішніх справ Генріх Ягода, на якому багато в чому лежить відповідальність за розширення табірної системи, був засуджений і розстріляний у 1938-му [2, с.15].

Багато з табірних начальників та адміністраторів, висуванців Г. Ягоди, розділили його долю. Поряд з сотнями тисяч інших радянських громадян вони були звинувачені в участі у антирадянських змовах, заарештовані і засуджені.

Наприклад, Олександр Ізраїлів, заступник начальника Ухтпечлагу, був засуджений за те, що «гальмував розвиток вуглевидобутку». Полковника Олександра Полісонова, який працював у відділі охорони ГУЛАГу, звинуватили в створенні нестерпних умов для виконання працівниками охорони своїх обов'язків. Михайло Госкін, який очолював в ГУЛАГу відділ залізничного будівництва, нібито «займався шкідництвом

шляхом складання нереальних планів і зриву будівництва дороги Волочаєвка - Комсомолець». Здебільшого ці люди були засуджені до розстрілу, деяких відправили в тюрми або табори, одиниці дожили до реабілітації 1955 року [5, с. 389-399].

Але в пам'яті табірників 1937 рік залишився не тільки як рік кадрових чисток, а й як рік, коли припинилася пропаганда «перевиховання» злочинців і зійшла нанівець вся відповідна ідеалістична риторика. Почасти це, можливо, пояснюється відходом зі сцени тих, хто був пов'язаний з цією кампанією. Ягода, чиє ім'я як і раніше асоціювалося в масовій свідомості з Біломорканалом, був репресований. Максим Горький раптово помер в червні 1936-го. Л. Авербах, співавтор Горького по «Біломорсько-Балтійському каналу», був оголошений троцькістом і заарештований в квітні 1937-го. Його долю розділила його сестра І. Авербах, яка написала книгу «Від злочину до праці» (1936), і багато письменників, які брали участь в поїзді на Біломорканал [1].

Проте, зміна мала й глибші причини. У міру того як політична риторика ставала все більш радикальною, а полювання на політичних злочинців - все більш оскаженілим, змінювався і статус таборів, де містилися ці «небезпечні» політв'язні. У країні, охопленій параноєю і шпигуноманією, саме існування таборів для «ворогів народу» і «шкідників» стало якщо не цілковитою таємницею, то принаймні темою не для публічного обговорення.

Три роки Великого терору залишили і інший слід. З цих пір ГУЛАГ ніколи не розглядав в'язня як людину, здатну до виправлення. Система дострокового звільнення за гарну поведінку була скасована. Їй поклав край сам Сталін своїм єдиним відомим нам публічним втручанням в повсякденне життя таборів. Виступаючи в 1938 році на засіданні Президії Верховної Ради, він сказав: «Чи не можна придумати якусь іншу форму оцінки їх роботи - нагороди і т. д.? Ми погано робимо, ми порушуємо роботу таборів. Звільнення цим людям, звичайно, потрібно, але з точки зору державного господарства це погано... Чи будуть звільнятися кращі люди, а залишатися гірші?» [4]. Указ з цього питання був затверджений в червні 1939 року.

Виникли і нові табори. Можливо, найсуворішим з них став заполярний Норильлаг, розташований на багатющому родовищі нікелю - ймовірно, найбільшому в світі. Ув'язнені Норильлагу не тільки добували нікель, а й будували Норильський мідно-нікелевий комбінат і

електростанції. Вони побудували і місто Норильськ, де жили співробітники НКВС, які керували роботами на рудниках і заводах [3, с.308].

Можна сказати, що до кінця 30-х років радянська табірна система набула закінченої форми. На той час вона була присутня майже в усіх республіках, краях і областях Радянського Союзу, у всіх його дванадцяти часових поясах. Будь-який великий населений пункт – від Актюбинська до Якутська – тепер мав свій власний табір або колонію. Праця табірників використовувалася у всьому виробництві – від виготовлення дитячих іграшок до будівництва військових літаків. У багатьох містах Радянського Союзу 40-х років важко було, йдучи по своїх повсякденних справ, не зустріти ув'язнених.

Список використаних джерел та літератури

1. Конквест Р. Большой террор [Електронний ресурс] / Роберт Конквест. – 1991. – Режим доступу до ресурсу: http://sd-inform.org/upload/books/Antitotalitarism/Repressii/bolshoi_terror_kniga_II_.pdf.
2. Лубянка. Сталин и Главное управление госбезопасности НКВД. Архив Сталина. Документы высших органов партийной и государственной власти. 1937-1938. Под ред. акад. А.Н. Яковлева; сост. В.Н. Хаустов, В.П. Наумов, Н.С. Плотникова. - М.: МФД, 2004. - 736 с
3. Система исправительно-трудовых лагерей в СССР, 1923-1960: Справочник / Общество «Мемориал». Гос. архив Российской Федерации. Сост. М. Б. Смирнов. Под ред. Н. Г. Охотина, А. Б. Рогинского. - М.: Звенья, 1998. - 600 с.
4. Хлевнюк О. В. Принудительный труд в экономике СССР [Електронний ресурс] / О. В. Хлевнюк // Свободная мысль. – 1993. – Режим доступу до ресурсу: http://gf.nsu.ru/www/?page_id=2148.
5. Юрасов Д. Г. Реабилитационное определение по делу работников ГУЛАГа / Д. Г. Юрасов. // Звенья. – 1991. – №1. – С. 389-399.

Володимир Рєзнік
(м. Київ)

МАСШТАБИ РЕПРЕСІЙ У ЧЕРВОНІЙ АРМІЇ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ХІД ВОЄННИХ ДІЙ В ПЕРШОМУ ПЕРІОДІ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

Починаючи з 50-х років ХХ століття в радянській та пострадянській історіографії сформувалася думка про те, що однією із причин невдач Червоної армії в першому періоді Великої Вітчизняної війни були масові репресії проти командного складу армії і флоту. Логіка дуже проста: в

передвоєнні роки були знищені кращі командири, які мали значний бойовий досвід, на їх посади призначені молоді, без досвіду, в результаті чого німці й дісталися до Сталінграда та Кавказу, захопили основні економічні райони СРСР тощо. Називається навіть кількість репресованих – близько 40 тис. маршалів, генералів і офіцерів. Такі данні надзвичайно активно поширювалися в суспільстві у період так званої перебудови, коли необхідно було сформувати максимально негативний образ Сталіна і сталінського періоду взагалі в історії СРСР. Характерною рисою чисельних публікацій, присвячених темі репресій в армійському середовищі було те, що їх автори уникали посилянь на документальні джерела. Разом з тим, вивчення цих документів дозволяє побачити зовсім іншу картину, яка аж ніяк не збігається з майже загальноприйнятою в суспільстві.

З початку вважаємо за необхідне встановити першоджерело, з якого походить інформація про 40 тисяч репресованих. Цей документ називається “Справка о числе уволенного комначполитсостава в 1937–1938 гг.”. Документ підготовлено на ім’я заступника наркома оборони СРСР командарма 1 рангу Ю.О. Щаденка офіцером Управління командного і керівного складу РСЧА полковником Ширяєвим 19 вересня 1938 року. Згідно з цією довідкою, у зазначений період з лав Червоної армії було звільнено: у 1937 році – 20643 особи (з них заарештовано 5811), у 1938 році – 16118 (з них заарештовано – 5057) [1]. Отже, всього за досліджуваний період звільнено 36761, із них заарештовано 10868 осіб. Слід мати на увазі, що арешт військовослужбовця, як і будь-якої особи зовсім не є синонімом подальшого розстрілу. Якщо звернутися до аналітичних даних судових органів та органів прокуратури, то відносно періоду, що нами розглядається, одержуємо такі данні стосовно засуджених осіб.

За всіма категоріями злочинів у 1937 році засуджено 1559 середнього і вищого та 1488 молодшого командного і керівного складу. З них за контрреволюційні злочини відповідно 957/588 у 1937 році і 756/366 осіб у 1938 році. За суто військові злочини (тобто такі, що пов’язані з порушеннями встановлених правил несення військової служби) у 1937 році засуджено 82/213, у 1938 році – 109/260 осіб. За посадові і майнові злочини у 1937 році засуджено 327/513 осіб, у 1938 році – 599/629 осіб. За інші злочини у 1937 році засуджено 193/184 осіб, у 1938 році – 156/176 осіб [2–4]. Співставлення кількості заарештованих військовослужбовців з кількістю засуджених дозволяє зробити висновок, що проти більшості заарештованих слідство не змогло сформувати обвинувачення та

спрямувати його до суду, отже, ці особи були звільнені з-під арешту, тобто вийшли на волю.

Щодо винесених вироків, слід зазначити, що серед засуджених військовослужбовців протягом 1938 року було страчено 52 особи, засуджено до позбавлення волі на термін до 3 років – 2201 особа, від 3 до 5 років – 2841, на термін понад 5 років – 2094 особи. Засуджено умовно – 340 осіб, до 832 осіб вжиті заходи, що не передбачають позбавлення волі [5, с. 59]. Крім того, враховуючи, що загальна чисельність Червоної армії на цей період становила 1,1 млн. осіб назвати такі цифри катастрофічними репресіями аж ніяк не можна.

У 1938 році в Червоній армії відбувався активний процес відновлення справедливості щодо осіб, необґрунтовано засуджених у попередні роки. Так, у звіті про роботу Управління по керівному складу РСЧА від 5 травня 1940 року стверджується, що "... у серпні 1938 року була створена спеціальна комісія для розбору скарг звільнених командирів, яка ретельно перевіряла матеріали звільнених шляхом їх особистого виклику, виїзду на місця співробітників Управління, запитів парторганізацій, окремих комуністів і командирів, які знали звільнених, через органи НКВС тощо. Комісією розглянуто близько 30 тис. скарг, клопотань і звернень. В результаті встановлено:

Роки	Всього відновлених	Ці відновлені були звільнені	
		наказами НКО	наказами округів
Із звільнених у 1937 р.	4661	1703	2958
Із звільнених у в 1938 р.	6333	2202	4131
Із звільнених у 1939 р.	184	125	59
Всього	11178	4030	7148

Відмовлено у відновленні 4305 особам, з них змінена стаття звільнення – 2416 осіб” [6].

Слід також зазначити, що серед осіб, які були репресовані, певна частина не мала суттєвого відношення до Червоної армії або перебувала на посадах, що не впливали на її здатність виконувати свої функції щодо відбиття агресії. Достатньо подивитися поіменні списки репресованих осіб, щоб знайти там значну кількість функціонерів цивільних наркоматів, установ, організацій, та й навіть представників НКВС, які певний час перебували у складі збройних сил.

Таким чином, порівняно з цифрами, відомими широкому загалу, наведені данні, вірогідність яких не викликає сумніву, свідчать про те, що масштаби “репресій” були спричинені і суттєво перебільшені, а, отже, не могли істотно вплинути на боєздатність і боєготовність військ та злагодженість органів управління всіх рівнів. На нашу думку, причини поразок слід шукати в іншому.

Список використаних джерел та літератури

1. РГВА. – Ф. 37837. – Оп. 10. – Д. 142, л. 93.
2. РГВА. – Ф. 9. – Оп. 29. – Д. 383, лл. 19-20, 74-75;
3. Архив Военной коллегии Верховного суда РФ. – Оп. 1. – Д. 1а, лл. 4-9, 44-47, 62-64.
4. ГАРФ. – Ф. 8131. – Оп. 27. – Д. 540, лл. 108-109.
5. Уколов А., Ивкин В. О масштабах репрессий в Красной армии в предвоенные годы // Военно-исторический журнал. – 1993. – № 1. – С.56-59.
6. О работе за 1939 год. Из отчета начальника Управления по начальствующему составу РККА Наркомата Обороны СССР Е.А.Щаденко. 5 мая 1940 г.: [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: http://www.warstar.info/o_nakoplenii_nach_sostava/1939.html

Сергій Стельникович
(м. Житомир)

МАСОВА СМЕРТНІСТЬ В'ЯЗНІВ ТАБОРІВ ДЛЯ РАДЯНСЬКИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ ЯК СКЛАДОВА НАЦИСТСЬКОЇ РАСОВОЇ ПОЛІТИКИ (НА ПРИКЛАДІ ГЕНЕРАЛЬНОГО ОКРУГУ «ЖИТОМИР»)

Упродовж усього періоду Другої світової війни нацисти проводили масові ліквідації червоноармійців у таборах для військовополонених, що було складовою окупаційної расової політики. На території генерального округу «Житомир», як і в межах окупованої України загалом, табори були кількох типів: шталаги (для рядового і сержантського складу), офлаги (для офіцерського складу) та дулаги (пересильні табори) [9, с.345, 347]. У межах Житомирського генерального округу великі табори для радянських військовополонених розміщувалися у Бердичеві (дулаг 339, шталаг 339, шталаг 358 N), Вінниці (офлаг 83, шталаг 329), Гайсині (шталаг 329/Z, шталаг 348), Житомирі (шталаг 358), Новоград-Волинському (шталаг 301/Z або ж дулаг 172) та деяких інших населених пунктах регіону [5, арк.17–38зв.].

Особливістю таборів для військовополонених була їхня переповненість. Про це свідчать не лише факти, що чисельність таборів в окремих випадках наближалася до чисельності жителів населених пунктів, де вони розміщувалися [8, с.87; 9, с.378], а й те, що інколи її перевищувала. Наприклад, при чисельності населення Житомира у 42 тис. осіб (станом на початок 1943 р.) кількість полонених червоноармійців шталагу 358, відповідно до радянських джерел, у певний період сягала до понад 100 тис. осіб (вказана цифра потребує джерельного уточнення) [3, арк.38], що більше тодішньої чисельності населення Житомира майже у 2,5 раза.

Серед перших жертв-військовополонених були представники єврейської національності. Спеціальні сили СС перевіряли табори на предмет виявлення євреїв-червоноармійців, які одразу ліквідовувалися. Іншою групою військовополонених, які першочергово знищувалися, були політруки.

Головною причиною масової смертності бранців було виснаження голодом. Унаслідок постійного недоїдання та голоду в'язні гинули сотнями щодня [3, арк.38]. Іноді нацистська «політика голоду» призводила до канібалізму, випадки якого, зокрема, зимою 1942 р. спостерігалися у житомирському таборі шталаг 358 [1, арк.89].

Важливими факторами, які призводили до масової смертності військовополонених, стали поширення інфекційних, інших захворювань та вкрай жахливі умови утримання. Інфекційні захворювання, особливо висипний тиф, що були постійним супутником табірної життя, набули епідемічного характеру. У таборах для військовополонених у Вінниці [6, арк.6] та Житомирі [1, арк.7] висипний тиф масово поширився уже з другої половини 1941 р. Нерідко військовополонені через брак приміщень перебували на вулиці, незважаючи на пору року та погодні умови. У неймовірних масштабах поширилися воші [2, арк.6].

Способом фізичного виснаження в'язнів, що часто призводило до смерті, стало використання їх на роботах, у тому числі на найбільш тяжких при ремонті й будівництві доріг, зокрема й при реалізації проектів DG IV (траса у районі Вінниці із заходу на схід) та DG V (відрізок траси між Житомиром і Вінницею), на деяких заводах, у кар'єрах тощо. Радянські військовополонені також використовувалися при будівництві ставки Гітлера «Вервольф» поблизу Вінниці. Із різних таборів генерального округу «Житомир» та з-поза його меж тут були задіяні близько 10 тис. полонених. Відомо, що з них майже 2 тис. осіб були страчені або ж померли

від голоду, виснаження, хвороб. Хоча доля решти і невідома [7, с.202], але вони, вочевидь, були знищені по завершенню робіт.

У деяких таборах смерть частини в'язнів наступала через медичні експерименти окупантів. Сумнозвісним є «дослідження», проведене влітку 1941 р. у Житомирі керівником інституту судової медицини Берлінської військово-медичної академії, старшим лікарем 6-ї армії Вермахту доктором Г. Паннінгом. Перед ним стояло завдання вивчити використання захопленої радянської протипіхотної вибухівки (за іншими даними – куль зі зміщеним центром), забороненої міжнародними нормами. Об'єктом «дослідження» стали 11 переданих зондеркомандою 4а «небажаних» військовополонених (євреїв) [8, с.89; 10, с.361]. Зафіксовані випадки, коли німецькі лікарі для набуття досвіду проводили медичні маніпуляції над військовополоненими, які після цього, зазвичай, помирали. У Новоград-Волинському таборі молоді німецькі лікарі робили операції з ампутації кінцівок. Хірургічне втручання, як правило, завершувалося загальним зараженням крові та смертю «пацієнтів» [4, арк.3].

Таким чином, масова смертність в'язнів таборів для радянських військовополонених на окупованій території України в роки Другої світової війни стала складовою нацистської расової політики. Відповідна злочинна політика яскраво проявилася і на території окупаційного адміністративно-територіального утворення генеральний округу «Житомир». Тут нацистами загалом було знищено понад 125 тис. радянських військовополонених.

Список використаних джерел та літератури

1. Державний архів Житомирської області (далі – Держархів Житомирської обл.). – Ф. П-1376. – Оп. 1. – Спр. 194. – 141 арк.
2. Держархів Житомирської обл. – Ф. П-2668. – Оп. 4. – Спр. 82. – 17 арк.
3. Держархів Житомирської обл. – Ф. Р-2636. – Оп. 1. – Спр. 11. – 348 арк.
4. Держархів Житомирської обл. – Ф. Р-2636. – Оп. 1. – Спр. 65. – 185 арк.
5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 4620. – Оп. 3. – спр. 350в. – 40 арк.
6. ЦДАВО України. – Ф. 4620. – Оп. 5. – Спр. 20. – 7 арк.
7. Вінниця: історичний нарис / [гол. ред. А. М. Подолинний]. – Вінниця, 2007. – 304 с.
8. Лауер В. Творення нацистської імперії та Голокост в Україні / В. Лауер; [пер. з англ.: С. Коломійця, Є. Ровного]. – К., 2010. – 368 с.
9. Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст.: історичні нариси. Кн. 2 / [редкол.: В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, Ю. А. Левенець та ін.]. – К., 2011. – 943 с.
10. Штрайт К. «Они нам не товарищи...»: Вермахт и советские военнопленные в 1941–1945 гг. / К. Штрайт; [пер. с нем. И. Дьякова; предисл. и ред. И. Настенко]. – М., 2009. – С. 361. – (Весь мир).

Андрій Сухих
(м. Острог)

«СОЮЗ ЗА РОЗРАХУНКОМ» : ВЗАЄМИНИ МІЖ РАДЯНСЬКИМИ ПАРТИЗАНАМИ ТА ЦЕРКОВНОСЛУЖИТЕЛЯМИ НА РІВНЕНЩИНІ У РОКИ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ*

Партизанські формування України, які підпорядковувалися Українському штабу партизанського руху та вищестоящому нелегальному ЦК КП(б)У, варто віднести до організованого руху Опору, оскільки їхні завдання та діяльність визначалися радянським компартійним і військовим керівництвом. Останні ставили партизанам завдання дезорганізувати тил і завдати удар по комунікаціях німецьких окупантів, надавши тим самим допомогу Червоній Армії (далі – ЧА), що пришвидшило б повернення захоплених територій у склад СРСР. Зрештою, тому більшовицьких партизанів варто вважати представниками радянської влади в тилу Вермахту. Належно до цього статусу, останні повинні були будувати свої суспільно-політичні взаємини з місцевим населенням на основі ідеологічних принципів, панівного в Радянському Союзі більшовизму.

Радянські партизани, які перебазувалися на терен Волині у 1943 р., зустріли там серйозний спротив бандерівців та їх повстанських відділів. Протистояння між двома «лісовими арміями» мало багато особливостей, серед яких була й ідеологічна боротьба, яка проявилася у зіткненні більшовицької та націоналістичної пропаганд, кожна з яких ставила за ціль здобути лояльність і підтримку місцевого населення.

Попри те, що радянські партизани великого значення у своїй діяльності надавали усній пропаганді, їх не задовольняв рівень охоплення аудиторії, який забезпечував такий вид агітації. Контакти з мирними жителями та тривале перебування радянських партизанів на терені Волині дозволив зрозуміти їм, що у житті місцевого населення великого значення відіграла релігія, а церковнослужитель має авторитет у суспільстві. Наприклад, під час виступу 20 березня 1944 р. на обласній нараді партактиву Рівненського обкому КП(б)У комісар Рівненського партизанського з'єднання № 1 М. Корчев констатував: «Зараз у селах авторитетною фігурою є священик і вчитель. Там, де священик із

* Стаття написана завдяки гранту Наукового Товариства ім. Шевченка в Америці (НТШ-А)

партизанами – село партизанське, де священник націоналіст – село з націоналістами» [2, с. 65].

Зважаючи на таку ситуацію, радянські партизани, попри декларований атеїзм, контактували з церковниками та маніпулювати ними, аби отримати додаткову підтримку місцевого населення, від якої залежала життєздатність партизанів. Разом з тим, деякі служителі культу за власною ініціативою співпрацювали з радянськими партизанами. Варто згадати, протоієрея В. Навроцького та настоятеля муравинської церкви М. Гребінку, які на початку 1943 р., коли червоні партизани тимчасового звільнили Морочне від німців, були присутні на урочистому мітингу і звернулися від імені РПЦ зі словами вдячності до партизанів [3, с. 12].

Церковнослужителі північних сіл Рівненщини брали активну участь у мітингах, які проводив політичний апарат з'єднання В. Бегми. Наприклад, на мітингу у с. Привитівка, де населення закликалося до боротьби з німецькими окупантами, були присутні 5 священників, серед яких і згаданий благочестивий В. Навроцький. На честь зустрічі В. Бегми та О. Федорова також були «організовані на двадцяти столах, добре прибраних квітами, ситний обід» [6, арк. 50]. Масові заходи за участі священників відбувалися також і в сс. Муравин і Локниця Морочанського району [6, арк. 51]. «Усе село виходило з хлібом і сіллю на чолі зі священником зустрічати генералів. Це було справжнє свято в тилу ворога», – згадував про це М. Корчев [3, с. 13 – 14].

Радянські партизани, заручившись підтримкою церковнослужителів, почали активно використовувати їх для збільшення лояльності місцевого населення. У звіті Рівненського партизанського з'єднання № 2 відзначалося, що особливо великі результати агітпропаганди були в Морочанському районі, де протоієрей В. Навроцький проповідував серед пастви за вигнання окупантів і провів кілька молебнів за здоров'я ЧА [5, арк. 182]. Зокрема, священник із с. Хіночі, дізнавшись про перемогу червоноармійців під Сталінградом, оголосив про це народу і відслужив «За здоров'я й успіх радянської Червоної армії» [5, арк. 181]. Священник із с. Сварицевичі І. Рожановський у церкві читав проповіді на честь ЧА і радянських партизанів, а коли німці спалили село і церкву, він збирав населення в лісі, виставляв охорону і служив молебень «За славу перемоги партизанів» [6, арк. 51]. Загалом, свою підтримку червоним партизанам висловили також священники сс. Березув, Велюнь, Жолкіно, Нобель, Озеро та Храпин [5, арк. 182 ; 6, арк. 50].

Невиключними були випадки, коли радянські партизани втручалися у проведення богослужінь. Уже згаданий М. Корчев вважав, що служби в церкві можуть бути побудовані в цілях держави та просив священника «побудувати проповідь, щоб вона була в цілях російської зброї». Комісар вирішив показати церковнослужителю, як варто це зробити, про що згадував : «Він [священик – С.А.] приніс мені Євангеліє [...]. Я вказав, що до євангельських висловів потрібно додати дані про Олександра Невського, Дмитра Донського, Суворова, Кутузова, про наших народних героїв Щорса, Чапаєва, Богдана Хмельницького й інших, потім зробити оцінку Гітлеру» [1, арк. 43]. Проведена за настановами М. Корчева проповідь отримала схвальну оцінку парафіян, які відзначали : «Наш священник розповідав цікаву думку, що російський народ непереможний, непереможна його армія, що партизани – це представники народу і що німці – це варвари ХХ століття» [1, арк. 44].

Зважаючи на те, що червоні партизани вели боротьбу з українськими націоналістами за лояльність місцевого населення, дивіденди від співпраці зі служителями культу були значними, оскільки останні добре знали мирних жителів і таким чином могли повідомляти партизанам про наміри місцевого населення, підозрілих осіб і тих, хто належав до ОУН [1, арк. 44]. Загалом, підпільні організації Рівненщини мали спеціально підготовлених осіб для роботи з духівництвом, через яких велася агітаційна робота з вірянами шляхом читання зведень Радінформбюро чи пропагандистських матеріалів під час богослужінь. Одночасно через церкву партизани мали на меті розкладати повстанські відділи [4, арк. 59 – 60].

Таким чином, несприятливі суспільно-політичні умови, які склалися загалом на Волині у роки німецької окупації, протистояння з українським повстансько-підпільним рухом, спонукали радянських партизанів, всупереч боротьбі з «релігійними забобонами» серед особових складів з'єднань, існування у них компартійних і комсомольських організацій, а також статус червоного партизана як представника СРСР у тилу ворога, контактувати з церковнослужителями. Червоні партизани, усвідомлюючи значення релігії в житті волинян, маніпулювали служителями культу, щоб за їх допомогою отримати додаткову підтримку місцевого населення.

Список використаних джерел та літератури

1. Державний архів Рівненської області. – Ф. 4054. – Оп.1. – Спр. 163. – 99 арк.
2. Жив'юк А. За московським часом : контрверсії радянзації Рівненщини (кінець 1930-х – кінець 1950-х років) / А. Жив'юк. – Рівне : ВАТ «Рівненська друкарня», 2011. – 186 с.

3. Жив'юк А. «Інструменталізована церква» : використання компартійною номенклатурою представників релігійних конфесій у збройній боротьбі на Західній Волині й Поліссі у 1940-х рр. / А. Жив'юк // 3 архівів ВЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – К. ; Х., 2009. - № 2 (33). – С. 7 – 21.
4. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 503. – 106 арк.
5. ЦДАГО України. – Ф. 68. – Оп. 1. – Спр. 1. – 363 арк.
6. ЦДАГО України. – Ф. 69. – Оп. 1. – Спр. 1. – 143 арк.

Галина Стародубець
(м. Житомир)

ЗМІНИ В СИМВОЛІЧНОМУ ПРОСТОРИ РАДЯНСЬКОГО ПОВСЯКДЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ В ПЕРШІ ПІСЛЯВОЄННІ РОКИ

Символічний простір західних українців формувався під впливом усталених впродовж кількох століть традицій. Його домінантами виступала атрибутика релігійного та національного характеру, зокрема, релігійні свята та обряди, національний одяг, традиції тощо. В перше повоєнне десятиліття (1944-1955 роки) західноукраїнський регіон став ареною запеклого збройного і політичного протистояння радянської системи і українського повстанського руху. Завдання більшовицької влади полягало у тому, щоб зробити свою присутність в цих областях не тільки легальною з правової точки зору, але й легітимною, тобто такою, яка визнавалася б місцевим населенням.

Мета нашої статті – показати форми, методи та способи формування радянського символічного простору а також особливості його смислового наповнення на прикладі Західної України другої половини 1940-х років.

Радянська влада, в особі регіональної партійно-радянської номенклатури, намагалася нав'язати місцевому населенню відмінну від традиційної для них систему морально-етичних норм поведінки та ціннісних орієнтацій, несучою конструкцією якої виступала більшовицька ідеологія. Одним із способів реалізації поставлених завдань стало створення нового символічного простору повсякдення радянської людини.

З цією метою застосовувалися не тільки силові методи тиску на західноукраїнський соціум, але й політико-пропагандистські, як от: масове

тиражування і поширення в навчальних закладах, публічних бібліотеках творів лідерів більшовицького руху; читання публічних лекцій; регулярне проведення різного роду мітингів, зборів робітників і селян тощо.

Щодо останнього, то варто підкреслити, що з приходом радянської влади в західні області України, регулярні зібрання «трудового народу» в селах, на окремих підприємствах, закладах стали доволі обтяжливою для місцевого населення традицією. Ініціаторами їх проведення, як правило, виступали комітети більшовицької партії – районні, міські, первинні. На виконання рішень вищих партійних та державних органів влади, парфункціонерами на місцях розроблявся комплекс заходів агітаційно-пропагандистського характеру, однією зі складових якого, як правило, було читання лекцій, організація публічних виступів штатних агітаторів та пропагандистів райкомів чи міськкомів партії перед селянами та іншими групами населення. Темами виступів, зазвичай, були ключові події з історії радянської держави: «Партія Леніна-Сталіна – вождь і організатор перемоги радянського народу», «Українсько-німецькі націоналісти – зліші вороги народу», «Про книгу т. Сталіна «Про Велику Вітчизняну війну Радянського Союзу»» тощо.

Варто зауважити, що поступово в практику проведення таких заходів включалися виступи «пересічних громадян», які висловлювали своє позитивну оцінку дій влади і шельмували «ворогів трудового народу», в особі «українсько-німецьких буржуазних націоналістів», «уніатів», «куркулів» і т.п.. Типовим прикладом цього може слугувати виступ дехто Ващука, селянина с. Городне Скалатського району Тернопільської області. Восени 1944 р. на зборах селян він заявив: «У нас в руках велика зброя для боротьби з українсько-німецькими націоналістами – це не дати їм хліба, одягу і пристанища. Цією зброєю ми можемо всі володіти і якщо будемо застосовувати, то жоден бандит не посміє з'явитися в наших селах» [1, с.273].

Згодом такий алгоритм проведення зборів став традиційним і в суспільній свідомості західноукраїнського населення було сформовано стійкий асоціативний ряд – «багатогадинні нудні зібрання, які в примусовому порядку змушували відвідувати», «партфункціонер, який розповідає про блага радянської влади», «хтось з місцевого населення, який запевняє у вірнопідданості владі». Можемо стверджувати, що впродовж кількох років періоду «другої радянзації» такого роду зібрання стали одним із традиційних символів нової влади.

Потужним інструментом нав'язування нових смислів можна вважати засоби масової інформації, зокрема газети, організація випуску яких налагоджувалася відразу після відновлення радянської влади в кожній із областей. Для прикладу, уже «в вересні 1944 року в Дрогобицькій області відновили роботу 15 друкарень, які видавали листівки радянського інформ-бюро та інші пропагандистські матеріали. 9 серпня 1944 року вийшов перший номер обласної газети, яка була перейменована з «Більшовицької правди» на «Радянське слово» [2, с.230]. Із методичною періодичністю в кожному з газетних номерів вміщувалися фотографії партійно-радянських лідерів, окремо акцентувалася увага на великій ролі партії у процесі відбудови регіону і т.п. Сама назва газет – «Радянське слово», «Радянська Волинь», «Радянська Буковина», «Ленінська правда», «Червоний прапор», «Колгоспне життя» тощо акумулювали в собі нову символіку, наповнену новим більшовицьким змістом. Повторювані раз-у-раз, вона міцно закріплювалися у суспільній свідомості та асоціювалися з новою владою.

В прямий чи опосередкований спосіб влада «витісняла» з життєвого простору західних українців звичні для них символи, натомість, або нав'язувала їм нові, або наповнювала старі новими смислами. Так, наприкінці червня 1944 року Тернопільський обком партії розіслав в усі райкоми КП(б)У рекомендаційний лист, в якому йшлося про те, що «українсько-німецькі націоналісти, скориставшись тимчасовими успіхами німецько-фашистських загарбників у 1941 році, в окремих селах нашої області побудували пам'ятники з надписами «Борцям за Вільну Україну», а на громадських і окремих селянських будинках нарисували петлюрівський знак тризуб». У зв'язку з цим, пропонувалося «на залишених могилах написати лозунги «Вічна пам'ять бійцям Червоної Армії, що загинули в боротьбі за Радянську Україну проти німецько-фашистських загарбників», «Смерть німецьким загарбникам» [3, арк.64].

Владою широко практикувалася не тільки героїзація реальних або міфічних постатей «нового часу» в особі вождів революції, учасників громадянської та Великої Вітчизняної воєн, як от Г.Котовського, В.Чапаєва, «краснодонців», «панфіловців» та ін., але й використання образу національних поетів, як наприклад, І.Франка, Л.Українка, Т.Шевченка. Як правило радянська пропаганда перетворювала їх на «трибунів революції», борців за звільнення «трудового народу від гніту експлуататорів». При цьому широкого поширення набуло урочисте відзначення їх ювілейних дат; популяризація їх творів; їхніми іменами називалися вулиці, проспекти,

населені пункти. Їхні бюсти та пам'ятники прикрашали вулиці багатьох міст та містечок регіону, слугуючи водночас об'єктом та інструментом монументальної пропаганди, пройнятої «фальшивим пафосом будівництва «світлого майбутнього»» [4, с.248].

Одними із найбільш поширених і широко використовуваних більшовицькою партією символів були так звана «Жовтнева революція» і «Велика Вітчизняна війна». Ці знакові для більшовиків події, з одного боку акумулювала в собі смисли – ідентифікатори нового радянського способу життя, а з іншого – детермінували появу нових символів, як вербальних (усталений, повторюваний набір словосполучень термінів на кшталт «Велика Жовтнева соціалістична революція», «Великий Жовтень», «залп Аврори», «Велика перемога», «керівна роль ВКП(б)»; традиційні промови партійно-державних лідерів під час урочистих засідань, приурочених черговій річниці революційних подій 1917 р., паради і маніфестації до дня 1 травня чи 7 листопада тощо), так і візуальних (численні пам'ятники вождям революції, плакати і портрети з їх зображеннями; кінофільми тощо). Ці символи несли величезне смислове навантаження і покликані були закріпити в суспільній свідомості нову світоглядну картину, вузловим центром якої мало стати усвідомлення прогресивної ролі більшовицької партії на чолі з В.Леніним і Й.Сталіним в боротьбі зі світовим імперіалізмом за свободу і визволення трудового народу.

Таким чином, в умовах процесу другої радянзації західноукраїнського регіону символіка виступала одним із дієвих інструментів, з одного боку, боротьби з націоналістичним підпіллям, а з іншого - нав'язування нових смислів, в тому числі шляхом дискредитації національної символіки українців.

Список використаних джерел та літератури

1. Стародубець Г. Місіонери червоної влади (партійно-радянська номенклатура західноукраїнських областей в 1944-на поч.1946 рр.). – Житомир, 2016. – 348 с.
2. Попп Р. Ідеологічний вплив на населення Дрогобицької області (1944-1945 рр) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Спецвипуск II. – Дрогобич, 2015. – С.227-235.
3. Державний архів Тернопільської області, ф.П-1, оп.1, спр.122.
4. Марусик Т. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя та діяльності (40-50-ті рр.. ХХ ст.). – Монографія. – Чернівці, 2002. – 463 с.

ПОЛІТИЧНИЙ ПЛАКАТ ЯК ІНСТРУМЕНТ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ПРОПАГАНДИ В ДОБУ СТАЛІНІЗМУ

Традиційно так склалося, що будь-яка політична кампанія, волонтерська акція чи громадська ініціатива має необхідність швидкої популяризації та загального поширення. Протягом минулого сторіччя великої популярності і масовості набули плакати, які швидко і доступно поширювали різні ідеї чи гасла. На сьогодні, в часи розвинутих інформаційних технологій, плакати не втратили своєї актуальності, адже картинка, де графічна складова суттєво переважає текст, краще привертає увагу.

Актуальність дослідження політичного плакату як одного з інструментів пропаганди, посилюється у зв'язку теперішньою російсько-українською війною.

Політичні плакати як інструмент пропаганди були застосовані більшовиками у 20-ті рр. і використовувалися протягом усього часу існування СРСР. Особливого розвитку цей вид пропаганди набуває у добу сталінізму.

Політичний плакат як предмет наукового пошуку уже знайшов свого дослідника. В сучасній історіографії є кілька підходів щодо визначення цього терміну. В основу нашого дослідження ми поклали дифініцію, запропоновану А. Андрейканіч, який поділяє плакат на три типи: шрифтовий, графічний, та поєднання шрифту та графіки [2].

У СРСР найбільш поширеним був саме комбінований плакат, де основний емоційний вплив виконувало зображення, а короткий текст, у свою чергу, давав підказки як розуміти пропаговану ідею. Як правило, зображення із сильним емоційним посилом займало всю площу плакату, а текст – розміщувався у верхній та нижній частині.

Роль і місце плакату в радянській пропаганді важко переоцінити. Доказом його важливості слугує той факт, що на багатьох з них ми зустрічаємо таку примітку: «Всякий, хто зриває цей плакат або заклеює його афішою, здійснює контрреволюційну справу»

З початку існування СРСР головним завданням пропаганди було викликати любов до радянської більшовицької системи та ненависть до західного капіталізму. У період сталінського режиму пропаганда

спрямована на формування біполярного сприйняття світу і висвітлювала Західну Європу та США у ролі світових агресорів, а країни соціалістичного табору виступали як мирне та вільне від експлуатації майбутнє [3, с. 208 - 209].

Під час перебування при владі Й.Сталіна пропагандистські плакати починають відображати окремі сфери суспільного та господарського життя та з'являються плакати, що зображують Сталіна, як вождя народів і лідера, що несе загальне благо. Окреме місце займає зображення досягнень СРСР в порівнянні з царською Росією чи західними країнами.

На радянських плакатах часто порівнюється «загниваючий» капіталізм та процвітаючий комунізм. Таким чином без зайвих слів пересічним громадянам в доступний спосіб демонстрували переваги радянської системи. Для прикладу плакати із серії «МИ – ВОНИ»: на одному з яких показана побудова шкіл в СРСР та закриття шкіл в США; або ж твердження: «Ми перетворюємо пустелю в Рай, Вони – перетворюють міста і села в пустелі».

З початком німецько-радянської війни, в радянській пропаганді з'являється новий ворог – нацистська Німеччина, що знайшло своє відображення на плакатах під назвою «фашисти». Аналіз змісту плакатів цього періоду дозволяє зробити висновок про очевидну його дегуманізацію: ворога зображують у вигляді різних гадів, змій з метою позбавити його людської подоби. Адже легше відправляти на вбивство певної загрози, чим налаштовувати на вбивство людей [3, с.208 -209]. Як підтвердження цьому є плакат: «Бей фашистского гада!», де радянський солдат своєю гвинтівкою нищить незрозумілу істоту у формі свастики.

За допомогою плакатів СРСР намагався максимально залучити населення до мобілізаційних процесів, активної праці на допомогу фронту, партизанської боротьби та ін.

Одним з найбільш популярних і знаменитих плакатів є «Родина-мать зовет». Це один з найбільш яскравих плакатів, де використано образ жінки, але не просто жінки, а матері, який має викликати глибині почуття і посприяти ототожненню матері та батьківщини. Крім того, у плакатах висвітлювали гасла про необхідність збільшення праці з метою допомоги фронту, наприклад: «Все для победы. Фронту от женщин СРСР». Агітація не оминула і партизанського руху. Тематикою цієї групи плакатів були заклики населення до партизанської боротьби, або руху опору в окупації. Хотілось би підкреслити, що ми зустрічаємо пропаганду направлену на

дітей: «Ребята, защищайте родину! Выслеживайте врагов, сообщайте взрослым».

З'являється і новий вид порівняння, який був спрямований на демонстрацію зв'язку поколінь та величних перемог минулого. Зображення на цих плакатах ілюструє бійців червоної армії та воїнів часів Росії. Майже кожен плакат супроводжувався двома написами: цитатою Й. Сталіна: «Пусть вдохновляет вас в этой войне мужественный образ наших великих предков» та висловом історичних осіб, хай навіть не підтверджених фактами, до прикладу: «Наша правда! Бейтесь до смерти!», «Кто с мечом к нам войдет, от меча и погибнет!», «Лучше честная смерть, чем позорная жизнь!». Характерною особливістю таких плакатів є налаштування військових на смерть, нав'язування думки про героїчність смерті в бою і її необхідність.

Отже, політичні плакати в СРСР виступали одним з найбільш популярних інструментів пропаганди. Завдяки їх широкому використанню більшовицька пропаганда впливала навіть на малоосвідчену частину населення, завдяки своїй простоті та доступності. В роки перебування при владі Й. Сталіна плакати використовували не тільки з метою більшовицької пропаганди, але й як інструмент формування культу особи, доказом чого є наявність великої кількості плакатів із зображенням вождя.

Список використаних джерел та літератури

1. Сніжко А. Методика структурного аналізу політичного плакату (на прикладі матеріалів німецької пропаганди 1941-1944 рр.) [Електронний ресурс] / А. Сніжко // Політологічний вісник. – 2010. – Режим доступу : http://elibrary.kubg.edu.ua/4064/1/A_Snizhko_PV_47_GI.pdf
2. Андрейканіч А. Плакат: його види та жанри [Електронний ресурс] / А. Андрейканіч // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. – 2013. – Режим доступу : [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Uk_m_sshr_2013_19\(1\)_28](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Uk_m_sshr_2013_19(1)_28)
3. Маєвський О. Образ зовнішнього ворога крізь призму плакатної продукції СРСР / О. Маєвський // Сторінки воєнної історії України. – Вип. 16. – 2013. – С. 207-217.
4. Сталинская эпоха [Електронний ресурс] // sovposters.ru. – Режим доступу : <http://www.sovposters.ru/theme/Stalin%20era/>
5. Шаповал Ю. Гітлер, Сталін і Україна: безжальні стратегії [Електронний ресурс] / Ю. Шаповал // Історична правда. – 09.05.2013. – Режим доступу : <http://www.istpravda.com.ua/articles/2013/05/9/123358/>

СПРОБИ РЕФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА В 1950-ТІ РОКИ

Існуюча криза в сільському господарстві багато в чому пояснюється тим, що протягом десятиріччя селянин як основна фігура села, був поза увагою держави. Село та сільське господарство розглядалося як певна абстрактна система єдності виробничих сил та виробничих відносин, при цьому ігнорувалися питання соціального розвитку села. Така політика призводила до різкого зниження чисельності сільського населення, його депопуляції.

Вивчення вказаної проблеми дозволить ввести до наукового обігу малодосліджені документи і матеріали, поглянути під новим кутом зору на реформування соціальної сфери села в 1950-ті роки та поглибити наукове підґрунтя подальших досліджень у цій сфері.

Незважаючи на недосконалість соціальної політики, яку проводило партійно-державне керівництво, слід зазначити, що це була перша спроба активних цілеспрямованих дій щодо покращення матеріального добробуту сільського населення.

Соціальне забезпечення колгоспників мало свої специфічні риси, воно здійснювалося за рахунок колгоспів і залежало від їх економічного стану, а також від встановленого в кожній артїлі порядку призначення пенсій. За рішенням загальних зборів колгоспників із прибутків колгоспу виділялася певна частина продукції для створення фонду допомоги непрацевдатним членам артїлі.

Станом на 1 липня 1953 р. в УРСР із 15763 колгоспів фонди допомоги непрацевдатним були організовані у 13361 господарстві, що становило 85% загальної кількості, а охоплених членством у них колгоспників - 41,5%. Каси на 1 липня 1953 р. надали допомогу 183811 непрацевдатним членам колективних господарств і дітям-сиротам грошима й продуктами харчування (за цінами держпостачання) на загальну суму 8,5 млрд. крб. Крім того, 32 тис. колгоспників було видано позик на суму 3,1 млрд. крб. на індивідуальне будівництво й придбання худоби. Касами було взято під патронат 19748 дітей-сиріт, яким було надано матеріальну допомогу грошима і продуктами харчування на 2 млн. 125 тис. крб. [1, с. 59].

В 1955 р. в Україні налічувалося 14 тис. колгоспних кас допомоги непрацездатним, котрі охоплювали понад 4/5 колгоспів. Членами колгоспних кас були понад 3 млн. колгоспників. Колгоспи в деяких випадках також надавали допомогу натурою: зерном, овочами, продуктами тваринництва. Іноді колгоспні каси забезпечували інвалідів праці протезами, курортними путівками, надавали матеріальну допомогу матерям-породіллям та дітям- сиротам, але розміри цих виплат були незначні.

В цілому, система соціального забезпечення інвалідів і пристарілих колгоспників у сільській місцевості була дуже недосконалою. Колгоспи обмежували цю роботу наданням матеріальних коштів через колгоспні каси взаємодопомоги, але ті не володіли достатніми фондами. Так, із загальної кількості 1,8 млн. чол. інвалідів колгоспної праці та престарілих і таких, хто потребував постійної матеріальної допомоги, у 1955 р. була надана допомога лише 600 тис. чол. (у грошовому обчисленні 30 млн. крб.). Функціонувало лише 3 будинки для престарілих колгоспників, коли потребували такого догляду 17 тис. чол.

Ні Статут сільськогосподарської артїлі, ні Статут каси громадської взаємодопомоги не визначали порядку, умов і норм матеріального забезпечення пристарілих та непрацездатних колгоспників. Тому багато економічно розвинутих колгоспів почали приймати власні положення про пенсійне забезпечення колгоспників. Вирішеним фактором при визначенні розмірів пенсій та умов їх отримання була економіка колгоспу. Визначення права колгоспників на пенсію часто залежало від таких причин, як відсутність у сім'ї працездатних, від розміру присадибної ділянки, наявності в господарстві корови тощо. Також у довільному порядку в багатьох колгоспах визначались і розміри пенсій, які нерідко змінювались у залежності від урожайності, засухи чи інших причин. Колгоспи з невеликими прибутками практично не здійснювали пенсійне забезпечення колгоспників. Часто артїлі з недостатньою матеріальною базою не приділяли належної уваги матеріальному забезпеченню своїх непрацездатних колгоспників.

Гострою залишалась проблема матеріального забезпечення закладів соціального забезпечення. Більше половини будинків інвалідів не мали власного транспорту, в зв'язку з чим були ускладнені в доставці від баз постачання продуктів харчування, промтоварів, будівельних матеріалів, палива. Особливо складно було в літній період, коли транспорт інших організацій та автобаз використовувався на збиранні врожаю.

Значну увагу було приділено соціальному захисту жінок-матерів. Закон від 14 липня 1956 р. жінкам, які народили й виховали до 8 років п'ятеро або більше дітей встановлював на 5 років нижчий від загального вік для одержання пенсій і необхідний трудовий стаж. Відповідно до указу президії Верховної Ради СРСР від 26 березня 1956 р. «Про збільшення тривалості відпусток по вагітності і пологах» президія Верховної Ради УРСР видала указ про внесення змін до статей 92 і 132 Кодексу законів про працю УРСР. Згідно цих змін за робітниками і службовцями, що тимчасово втратили працездатність через хворобу, зберігалася посада за місцем роботи не менше двох місяців, а при хворобі після закінчення строку відпустки по вагітності і пологах – не менше двох місяців понад строки, встановлені ст. 132 кодексу. Жінкам-робітницям і службовцям надавалася відпустка тривалістю 56 календарних днів до пологів і 56 календарних днів після них з видачою допомоги за рахунок коштів державного соціального страхування. У випадку ненормальних пологів чи народження двійні надавалася відпустка тривалістю 70 календарних днів [2, с. 116].

Отже, в дослідженні роки відбулися деякі позитивні зміни в системі соціального забезпечення сільського населення.

Проте, на жаль, у реальному житті перевага віддавалася розвитку промисловості, передусім, галузям важкої індустрії, а соціальній сфері колгоспного села завжди відводилося другорядне місце.

Список використаних джерел та літератури

1. Евсеев Е. Проблемы отношения к труду на селе: уроки застойного периода на Украине / Е.Т. Евсеев. - Харьков: Основа» при Харьковском гос. ун-те, 1991. – 157 с.
2. Лубко І.М. Спроби організаційно-економічного подолання кризи колгоспного виробництва в середині 50-х на початку 60-х рр. / І.М. Лубко // Український селянин: Зб. наук. праць. – Вип.5. – 2002. С.116-120.

Олександр Гулима, Ігор Томюк
(м. Львів)

ПРО ПРИЧИНИ ПЕРЕДАЧІ КРИМУ УКРАЇНИ

У РФ всіляко намагаються утвердити у свідомості її громадян концепцію «подарунку» Україні Криму, по-волюнтаристському зробленого 1954 року тодішнім керівником Комуністичної партії Радянського Союзу

М. Хрущовим. Проте пропагандисти й прихильники цієї концепції ігнорують принаймні три дуже важливі обставини.

Одна з них полягає в тому, що на початку 1954 року М. Хрущов ще аж ніяк не був всевладним. Як слушно зауважує С. Кульчицький, «лише з липня 1957 року, тобто після поразки так званої «антипартійної групи»... Хрущова можна вважати вождем в компартійно-радянському розумінні...» [1].

Уявлення про іншу обставину дають такі слова В. Сергійчука: «...питання про передачу Криму УРСР розглядалося в Кремлі ще восени 1943 року. Тоді під керівництвом другого секретаря ЦК КП(б)У Дем'яна Коротченка готувалися необхідні документи, на основі яких обґрунтовувалась закономірність включення Кримської АРСР до складу УРСР» [2, с. 523].

І головне. Передача Кримської області УРСР була викликана дуже вагомими мотивами ідеологічного та економічного характеру.

Ідеологічний мотив, відштовхуючись від дуже проникливих суджень І. Лисяка-Рудницького, С. Кульчицький охарактеризував у такий спосіб: «Наступники Сталіна розуміли (і це підмітив І. Лисяк-Рудницький), що з припиненням масових репресій у них залишався тільки один спосіб утримування українського народу в кордонах радянської імперії: переконування в тому, як йому добре «під зорею Радянської влади»» [1].

У контексті висвітлення ідеологічного мотиву передачі Криму Україні видається не зайвим згадати про те, що в травні 1952 року об'єднаною науковою сесією відділення історії й філософії та Кримського філіалу АН СРСР, з огляду на суперечність між фактом депортації кримських татар під час Другої світової війни та тезою радянської історіографії, нібито «...приєднання неросійських народів до Росії врятувало їх від поневолення іншими агресивними сусідами (Польща, Туреччина, Іран тощо), а отже становило собою порівняно кращу альтернативу і в кожному разі менше зло» [3, с. 176], було поставлено завдання «організувати роботу по створенню справді наукової історії Криму в її нерозривному зв'язку з історією російського народу (за свідченням М. Брайчевського, підкреслено в оригіналі рішення сесії. – О. Г.)», [3, с. 182]. Постає питання: чи не мали стати результати реалізації цього завдання підґрунтям для появи в наступні роки ідеологеми про передачу Криму Україні як про свого роду «подарунок» з боку Росії?

Та ідеологічний мотив аж ніяк не був основним. Це з очевидністю впливає з наведеного нижче фрагмента промови Голови Президії

Верховної Ради РРФСР М. Тарасова на засіданні Президії Верховної Ради СРСР 19 лютого 1954 року:

«Кримська область, як відомо, займає весь Кримський півострів і територіально примикає до Української республіки, будучи немовби природним продовженням південних степів України. Економіка Кримської області тісно зв'язана з економікою Української республіки.

З географічних і економічних міркувань передача Кримської області до складу братньої Української республіки є доцільною і відповідає загальним інтересам Радянської держави» [4, с. 199].

Правда, у промові М. Тарасова є й слова про те, що «передача Кримської області до складу Української республіки... буде сприяти дальшому зміцненню братерських зв'язків між українським і російським народами, ще більшому розквітові Радянської України, розвитку якої наша партія і уряд приділяли завжди велику увагу» [4, с. 200]. Тобто ідеологічний мотив усе ж таки певною мірою в цій промові присутній. Та його немає в постанові Президії Верховної Ради РРФСР «Про передачу Кримської області із складу РРФСР до складу УРСР» від 5 лютого 1954 року, мотивувальна частина якої містить лише посилення на «...спільність економіки, територіальну близькість в тісній господарській та культурній зв'язки між Кримською областю й УРСР...» [4, с. 196]. Аналогічною є й мотивувальна частина указу Президії Верховної Ради СРСР «Про передачу Кримської області із складу РРФСР до складу УРСР» від 19 лютого 1954 року [4, с. 205].

Отже, головний мотив передачі Кримської області до складу України був економічним. Тим більше, що вирішення надзвичайно гострої для Криму проблеми водопостачання потребувало максимально можливого залучення до цього України. Недарма невдовзі після указу Президії Верховної Ради СРСР від 19 лютого 1954 року «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР» з'являється постанова Ради Міністрів УРСР і ЦК КПУ від 15 березня 1954 року «Про будівництво Північно-Кримського каналу».

Список використаних джерел та літератури

1. Кульчицький С. Вхідження Криму до складу України / Станіслав Кульчицький // Регіон. історія України : зб. наук. ст. – Київ : Ін-т історії України НАН України, 2009. – Вип. 3. – Режим доступу: http://shron.chtyvo.org.ua/Stanislav_Kulchytskyi/Vkhodzhennia_Krymu_do_skladu_Ukrainy.pdf.

2. Сергійчук В. Економічна складова передачі Криму до УРСР у 1954 р. / Сергійчук Володимир // Крим від античності до сьогодення: Історичні студії / відп. ред. В. Смолій. – Київ : Ін-т історії України НАН України, 2014. – С. 513–526.
3. Брайчевський М. Кримська сесія 1952 року / Михайло Брайчевський // Ruthenica. – Т. 1 / НАН України. Ін-т історії України ; наук. ред. В. Ричка, О. Толочко. – Київ, 2002. – С. 175–184. – Режим доступу: http://shron.chtyvo.org.ua/Braichevskiy_Mykhailo/Krymska_sesii_1952_roku.pdf.
4. Національна безпека України: кримський вектор : зб. док. і матеріалів (1917 – 2014 рр.) : у 5 ч. / упоряд.: Л. Рябошапка, І. Вдовичин, В. Гринчак, А. Луцький, І. Томюк ; за ред. Л. Рябошапка, А. Луцького. – Львів : Ліга-Прес, 2014. – Ч. 1. – 901 с.

Олександр Денисюк
(м. Острого)

ДІЯЛЬНІСТЬ ТОВАРИСТВА «СПАДЩИНА», ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ВІДРОДЖЕННЯ ОСТРОЗЬКОЇ АКАДЕМІЇ

Відродження Острозької академії ніколи не було б можливим без початкового етапу утвердження ідеї академії в суспільних масах. Таким чином варто розглянути процес утвердження ідеї відродження академії, сприйняття чи не сприйняття такої ідеї суспільством (населенням міста), науковою та політичною елітою яка могла вливати на це питання. Також, важливим елементом є аналіз наукового потенціалу, який саме і мав впроваджувати дану ідею. Слід звернути увагу і на певні символи зокрема символ відродження який є дуже важливим для впровадження ідеї, бо він уже апіорі легітимізує бажання на створення навчального закладу, тобто не створюється якийсь новий навчальний заклад, а саме відроджується той славетний який існував в минулому.

Тепер же ми детальніше зупинимось на тому, яким же чином і завдяки кому ідея академії спочатку утвердилась, а згодом і була зреалізована. Промоутером ідеї відродження Острозької академії стало краєзнавче товариство «Спадщина» загалом і його багаторічний керівник – Петро Андрухов – зокрема. Краєзнавче товариство «Спадщина» постало із «Клубу любителів історичної книги», що був створений 12 березня 1987 р. з тематичною спрямованістю вивчення і пропаганди історичної літератури [72, с. 51].

Потрібно наголосити на то, що обидва товариства виникли як ініціатива громадян, бо попереднє подібне товариство «Краєзнавець», котре було створено з вказівки державних органів і проіснувало не довго.

Петро Андрухов і Світлана Кирильчук до членів клубу історичної книги залучали знайомих, які цікавилися історією, любили художню літературу, слідували за книжковими новинками. 12 березня 1987 року в приміщенні музею книги відбулося перше засідання, на якому були присутніми двадцять два чоловіки. Головою був обраний П.З.Андрухов, заступником – зав. книжковим магазином № 7 Л.С.Тончук, секретарем – зав. музеєм книги і друкарства С. В. Позіховська. На цьому ж засіданні було створено три секції. [5]

На наступні зустрічі запрошували письменників Рівненщини, на заходи могли приходити всі бажаючі котрі цікавились історичною літературою. Щоправда і ця організація проіснувала не так довго незважаючи на потужний старт, клуб вже в 1988 році провів своє останнє засідання. Проте, як ми побачимо згодом саме форми і методи клубу історичної книги послужили основою для створення краєзнавчого товариства «Спадщина», яке вже виходило на наступний рівень громадської активності.

На початку 1989 в читальному залі центральної районної бібліотеки П. Андрухов зібрав однодумців і провів перше засідання нового товариства, яке щоправда на той час навіть не мало назви і мети роботи. Після довгих дискусій, після перегляду десятка варіантів зупинилися на слові «Спадщина». Головою товариства обрали ініціатора його створення Петра Андрухова, заступником — наукового співробітника історико-культурного заповідника Олександра Ананійовича Бондарчука. Кістяком товариства стали співробітники місцевих музеїв [5].

5 липня 1989 року установчими зборами був затверджений статут товариства відповідно до якого «краєзнавче товариство «Спадщина» є науково-громадською організацією, яка об'єднує всіх справжніх шанувальників історії і культури краю не залежно від віку, статі та фаху». Зазначалось, що «головним завданням товариства є залучення його членів до поглибленого дослідження та вивчення історії та культури» [4, с. 179].

Затвердження статуту і тематики діяльності нового товариства є дуже важливим для поставленого нами питання про запровадження ідеї академії, адже краєзнавче товариство Острога почало досліджувати і звертати посилену увагу до середньовічної історії міста яку не можна уявити без діяльності Острозької академії вищого навчального закладу створеного князем Василем-Константином Острозьким. Таким чином вивчаючи історію міста в якому функціонувала академія і яке називали видатним культурним осередком того часу рано чи пізно мало б

виникнути питання про те чому ж зараз у місті немає подібного навчального закладу якщо він тут був раніше.

Важливо зазначити, що з 1990 р. по 1994 р. товариство проводить ряд важливих практичних заходів утілюючи ідею відродження у Острозької академії в дійсність. А саме започатковуються всеукраїнські конференції «Остріг на порозі 900 річчя», що привертають увагу науковців з усієї України [2, с. 1]. Створюється «Координаційна рада по відродженню Острога» яка безпосередньо вже ставила питання відродження Острозької академії [72, с. 47]. А в 1993 році були проведені З'їзд Острожан та збори інтелігенції Острога в результаті яких було утворено організаційний комітет і направлено звернення до Президента Л. Кравчука з метою відродження Острозької академії [1, арк. 1-3]. 12 квітня 1994 року був оприлюднений Указ Президента України Кравчука Л. М. «Про утворення Острозького колегіуму».

Список використаних джерел та літератури

1. Матеріали з фонду музею Історії НаУОА. Фонд Товариство спадщина. Протокол зборів інтелігенції м. Острога. – 3 арк.
2. Бондарчук Я. Відродження Острозької академії// Острозька академія. – 1998. – Ч.30. – 8 с.
3. Грищук М. В. Роль членів територіальної громади у процесі відродження міст України (на прикладі м. Острога): навчальний посібник. – Острог: Національний університет “Острозька академія”, 2003. –123 с.
4. Ковальський М. Острозьке науково-краєзнавче товариство «Спадщина» ім. кн. Острозьких / М. Ковальський, М. Кушнір // Матеріали VII – IX науково-краєзнавчих конференцій «Остріг на порозі 900-річчя». 1996 – 1998 рр. – Остріг, 2000. – С. 178 – 185.
5. Романчук О. Відродження краєзнавчого руху в Острозі (середина 1980-х-90-ті роки). URL: http://istvolyn.info/index.php?option=com_content&view=article&id=986:-----1980--90--&catid=19 (дата звернення: 5/10 /2017 р.)

Любов Герасимович
(м. Житомир)

ЕТНІЧНІ ГРУПИ ДОНБАСУ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Трансформаційні процеси, які мали місце в суспільно-політичному житті України наприкінці ХХ ст., не обминули й етнічної сфери. Як наслідок, на початку ХХІ століття в етнічній структурі України відбулися помітні зміни у складі населення.

Основними джерелами для розкриття етнічного складу населення Донбасу є Всеукраїнський перепис населення 2001 р, а також статистичні матеріали Держкомстату за 2002–2010 роках [5]. Аналіз перепису та інших статистичних матеріалів дозволяє встановити основні тенденції в зміні етнічного складу населення Донбасу напередодні здобуття та в перші десятиліття незалежності, проаналізувати специфіку етнічної самоідентифікації найчисельніших етнічних груп Донбасу – українців, росіян, греків, білорусів і татар, а також встановити особливості їхнього природного і міграційного руху.

Загальна кількість населення Донецької області за переписом 2001 р. нараховувала 4825563 осіб – проти 5311781 у 1989 р. (тобто за 1989–2001 рр. вона скоротилася на 486,2 тис. осіб). У 2001 р. кількість українців в області зросла до 2744149 осіб. Це можна пояснити тим, що збільшення кількості українців відбувалося на тлі скорочення загальної чисельності населення. Зазначу, що збільшення абсолютної кількості українців у межах Донецької області було дещо вагомим, ніж у масштабах всієї держави. Слід зазначити, що лише 7,3% українців нашої країни мешкало у досліджуваній період в Донецькій області.

Проаналізувавши розселення українців по районах та містах Донецької області, то найбільше українців проживало у регіоні Південної Слобожанщини. Це пояснюється історичними особливостями заселення краю, а також тим, що в цих районах порівняно менша кількість великих промислових підприємств, а кістяк робітничих кадрів традиційно становив російський або ж русифікований пролетаріат.

Росіяни є другою за кількістю, після українців, етнічною групою на Донбасі зокрема, так і в Україні загалом. Росіяни в Донецькій області є високо урбанізованим етносом: 95% з них мешкали у містах. За переписом 2001 р. у найбільших містах Донеччини – Донецьку, Макіївці та Єнакієвому росіяни і надалі залишалися найчисельнішою етнічною групою. Лише трохи поступилися росіяни українцям у Маріуполі (44,4% росіян і 48,7% українців) та Горлівці (44,8% росіян і 51,4% українців). Значним був відсоток росіян у малих шахтарських містах центральної частини Донецької області – Сніжному – 45,1%, Торезі – 45,3%, Кіровському – 41,6%, Селидовому – 36,7%. Натомість у північних містах Донеччини, таких як Артемівську, Краматорську, Слов'янську, Красноармійську Красному Лимані [1, с. 176]. Також росіяни активно заселяли й міста і робітничі селища Донецько-Придніпровського вугільно-металургійного регіону.

Отже, період між переписом 1989 і 2001 рр. позначений неухильним зростанням питомої ваги українців у складі населення міст і сіл – на 7,1 % пунктів у Донецьку, 7,8 % – у Луганську, а частка росіян навпаки скорочувалась [3, с. 279].

У 2001р. в Донецькій області третім етносом по чисельності проживання були греки, які становили 77 516 осіб. Історично греки мешкають в південних районах Донецької області – Північному Приазов'ї, де і сконцентрована їхня найбільша кількість. Серед міст області найбільшою є грецька присутність в Маріуполі – історичному центрі приазовських греків. Саме Маріуполь є єдиним містом, де греки за чисельністю посідають третю позицію. Другим містом, де сконцентрована значна кількість греків, є Донецьк, але тут вони посідають уже четверту позицію, після білорусів [1, с. 178].

На сучасному етапі відбувається зменшення чисельності греків пов'язано як із загальною демографічною тенденцією в Україні, так і з їхнім виїздом на історичну батьківщину. Водночас керівництво Федерації грецьких товариств України, окремі представники грецької спільноти відзначають невідповідність даних перепису реальному стану справ. На їх погляд, в Україні мешкають близько 150-200 тис. греків. Багато хто з них тимчасово працює в Греції та на Кіпрі, тому їх не було враховано під час перепису. З другого боку, є певні труднощі в підрахунках чисельності грецької спільноти України через те, що сьогодні юридично нерегульованим залишається питання національної ідентифікації [4, с. 132].

За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р. білоруська меншина нараховувала в Україні понад 275 тис. осіб і відповідно посідали в Донецькій області четверте місце за чисельністю. Татари входять до п'ятірки найбільш чисельних етносів Донбасу: четверта найбільш чисельна етнічна група у Луганської області і п'ята – у Донецькій. В цілому кількість татар на Донбасі з 1989 р. по 2001 р. зменшилася більше ніж на чверть, а точніше – на 26,9% (для порівняння – в цілому по Україні на 15,62 %). Міграційні процеси значною мірою зумовили скорочення на Донбасі кількості молдаван, болгар, поляків, циган [7, с. 285].

Відновлення державної незалежності України дало потужний поштовх етнонаціональній мобілізації як українців, так і неукраїнців. Вона засвідчила, що чимало представників етнічних груп України прагнуть до актуалізації етнічної ідентичності, яка асоціюється з рідною мовою.

Незважаючи на значний відсоток етнічних українців серед населення Донеччини та Луганщини, у масовій свідомості цей регіон асоціюється з російськомовною культурою. Найбільш істотні відмінності етномовної структури населення України за поселенською мережею залишаються в південних та східних областях. Саме тут найбільш яскраво виявляються особливості етнічного складу і мовної структури урбаністичного середовища та сільського населення. Тож, за період 1989-2001 рр. частка українців, які вважали рідною мовою російську, істотно зросла: з 12,24 до 14,77% [3, с. 269].

Загалом у Донецькій області серед міського українського населення українську мову визнали рідною 35,7%, у Луганській – 42,9%. Серед сільського населення Донецької області 78,5% етнічних українців визнали українську мову рідною, у Луганській області – 85,7%. Донецьку та Луганську області, з домінуванням тут російського і російськомовного населення вважають Східним ідеологічним полюсом, на протиположному Західному (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська область), за національно-патріотичною та мовною складовими [6, с. 29].

За часи незалежності України виникла чітка тенденція до зростання етнічної однорідності, а не «поліетнічності» населення, до вирівнювання етнічного складу міського та сільського населення. Ці тенденції пояснюються змінами етнічної самоідентифікації частини меншин та представників окремих етносів. Мовна структура міського населення змінюється на користь україномовних жителів, зростає рівень адаптації мешканців міст до україномовного середовища. Подолання етномовного тренду радянського минулого – зросійщення українців має вагомий позитивний результат у центральних і західних областях країни, які були досягнуті зусиллями широких верств суспільства без застосування найменшого адміністративного примусу.

В Донбасі українською мовою вільно володіла лише третина росіян. Українців, які не володіли російською мовою, в регіоні було небагато, серед місцевого населення переважали російськомовні українці і росіяни. Тут росіяни зустрічалися з українською мовою тільки в школі, де вона викладалася як предмет [3, с. 272].

Етнічні меншини краю, як і більшість його населення, досить урбанізовані. За умов іноетнічного оточення значна частина населення Донбасу усе ще зберігає етнічну самосвідомість. Водночас у середовищі етнічних меншин найбільш поширеними є процеси русифікації: російську

мову визнавали рідною більшість євреїв (95,9%), греків (91,3%), німців (88,7%), болгар (86,8%), білорусів (85,5%), поляків (75,7%), татар (73,9%) Донецької області, євреїв (94,5%), німців (88,8%), болгар (86,9%), білорусів (82,0%), татар (73,6%), молдаван (72,2%) Луганської області⁴⁶⁴. Водночас серед білорусів, греків, татар та євреїв Донецької області, збільшилася кількість осіб, які визнавали рідною мовою українську [1, с. 268].

В умовах етнічної мобілізації українців за умов державної незалежності України конфлікт їх інтересів та інтересів російської меншини, у тому числі й на Донбасі, набув перманентного і більш відкритого характеру. Загострення мовної проблеми, переростання її у мовний конфлікт, як правило, має три складники: політичний (боротьба за владне домінування спільноти), комунікативний та символічний (пов'язаний з ідентичностями). Мовне питання стало одним із ключових елементів політичної боротьби з перших років незалежності України. Більшість політичних сил намагається використати мовне питання, розіграти «мовну карту». Розігрування відбувається в одному напрямі – політики апелюють до інтересів російськомовного населення, що не є випадковим [2, с. 19].

Отже, дивлячись на все вище сказане можна зробити висновок, що у структурі Донбасу відбулись помітні зміни. Так, спостерігався незначний приріст українців, а частка інших етнічних меншин навпаки зменшилася.

Список використаних джерел та літератури

1. Донбас в етнополітичному вимірі / В. Котигоренко (керівник), О. Калакура, Л. Ковач, В. Коцур, Н. Кочан, Н. Макаренко, Ю. Ніколаєць, М. Панчук, О. Рафальський // – К.: ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2014. – 584 с.
2. Кузнецова С. Реалізація державної мовної політики на території Донецької області / С.Кузнецова // Українська мова в сучасному культурному просторі Східної України. – Донецьк, 2010. – С. 18-25.
3. Кульчицький С. Регіональний вимір етнодинамічних процесів в Україні (за матеріалами переписів 1959-2001 рр.) // Схід і Південь України: час, простір, соціум: у 2 т. – Т 1. – Колективна монографія / Відп. ред. В. А. Смолій; керівник авт. колективу Я. В. Верменич. – К.: Інститут історії України НАН України, 2014. – С. 253-283.
4. Ніколаєць Ю. О. Поселенська структура населення Донбасу: (етнополітичний аспект динаміки): монографія / Ю. О. Ніколаєць // – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012. – 188 с.
5. Про кількість та склад населення України за матеріалами Всеукраїнського перепису населення 2001 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: /<http://www.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/#regions>.

6. Скляр В. Відмінності в етномовній структурі населення обласних центрів та сільського населення Півдня та Сходу України / В. Скляр // Українознавчий альманах. – К., 2011. – Вип. 5. – 37 с.
7. Шайхатдінов А. З. Етнічна структура Донецької області та особливості самоідентифікації основних етнічних груп регіону / А. З. Шайхатдінов // Гілея (наук. вісн.): Зб. наук. пр. / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К., 2009. – Спецвипуск. – С. 279-288.

Ірина Мякінченко
(м. Житомир)

МІЖКОНФЕСІЙНІ ВІДНОСИНИ В УКРАЇНІ ПЕРІОДУ ЄВРОМАЙДАНУ

Переломним моментом новітньої історії України наприкінці 2013 – на початку 2014 рр. став Євромайдан. Від самого початку його важливим учасником виступили релігійні інституції. Кризові події апріорі не могли пройти повз уваги церкви, вони стали важливим етапом міжконфесійних відносин, який, по суті, поставив питання екуменізму у практичну площину. У свою чергу, досвід Євромайдану засвідчив готовність українського суспільства до відкритого міжконфесійного діалогу.

Роль церкви в подіях кінця 2013 – початку 2014 рр. в Україні є об'єктом окремих історичних, релігієзнавчих, соціологічних та інших досліджень [1; 2; 4; 6]. Водночас важливим видається системний аналіз міжконфесійних відносин в період Євромайдану, що є метою даної розвідки.

Увесь час релігійний фактор відігравав вагомий роль на Євромайдані. Різні конфесії надавали свої приміщення для потреб протестуючих, тут відкривалися молитовні намети, проводилися спільні богослужіння; релігійні діячі стояли поміж ворогуючими таборами, намагаючись виступити посередниками у розв'язанні конфлікту.

Логічно, що за таких умов постало питання міжконфесійних відносин, яке було зумовлене ставленням до революційних подій. Характерно, що жодна із церков в Україні на офіційному рівні не засудила Євромайдан і не підтримала дій влади проти опозиціонерів [2]. Факти насильства на Майдані постійно засуджувалися українськими церквами.

Значною мірою від процесів міжконфесійного діалогу у контексті подій Євромайдану відмежувалася УПЦ МП як одна з найбільших релігійних конфесій в Україні. Мовчазна позиція УПЦ МП щодо революційних подій сприяла тенденції відходу частини віруючих зі складу

УПЦ МП до інших релігійних конфесій, зокрема до УПЦ КП, що особливо посилювалося згодом, в умовах російської військової агресії в Україні. Зазначимо, що окремі представники УПЦ МП, що не було заявлено на офіційному рівні, іноді висловлювалися проти учасників Майдану [2]. Таким чином, УПЦ МП випала з екуменістичного діалогу періоду Євромайдану. Поза міжконфесійним діалогом у силу власних богословських положень опинилися, зокрема, й адвентисти та Свідки Єгови [1, с.49].

Наприкінці 2013 р. католицькі, православні, протестантські церкви, спільноти мусульман і євреїв в Україні підписали спільне звернення про відмову від усіх форм насильства та із закликом до уряду про утримання від насильства. Єдиною альтернативою насильства мав стати діалог. Одним із ініціаторів цього виступила УГКЦ [3]. Відповідне звернення в новітній період української історії стало чи не єдиною реальною заявою про єднання, зокрема українських конфесій. Воно сприймається важливим прецедентом на шляху розвитку екуменістичного руху.

Єдність релігійних організацій періоду Євромайдану дала підставу окремим дослідникам, серед яких О. Горкуша та Л. Филипович, стверджувати, що «на Майдані фактично постала Громадянська Церква України» [1, с.47]. Тобто, не нова об'єднана з інституційної точки зору релігійна організація, а, по суті, релігійна єдність, що відзначалася принциповою поліконфесійністю, яка відображала поліконфесійність громадянського соціуму в Україні [1, с.47].

Заявлену міжконфесійну єдність Євромайдану намагалася порушити офіційна влада. У листі Міністерства культури України від 3 січня 2014 р. на ім'я глави УГКЦ Святослава Шевчука було висловлено засудження релігійної діяльності, першочергово УГКЦ, на Майдані, що, на думку авторів листа, сприймається як «порушення вимог законодавства України про свободу совісті та релігійні організації». Далі зазначалося, що недотримання норм чинного законодавства «може слугувати підставою для порушення перед судом питання про припинення діяльності відповідних релігійних організацій» [5].

У період Євромайдану та в наступні роки загострилися суперечності між різними конфесіями в Криму та на південному сході України. Адже тут через зовнішній фактор провідну роль почала відігравати УПЦ МП. Інші традиційні конфесії цих регіонів зазнали гонінь. Принагідно зауважимо, що відносини УПЦ МП з різними конфесіями у подальшому значно

загострилися і в інших регіонах України. Останні тенденції стали гальмом міжконфесійного діалогу, започаткованого на Євромайдані.

Отже, важливим етапом розвитку міжконфесійних відносин в Україні стали події Євромайдану кінця 2013 – початку 2014 рр. Здебільшого єдина позиція різноконфесійного українського суспільства була відображена і на рівні міжконфесійних відносин. Євромайдан підтвердив, що українське суспільство готове до можливого поглиблення діалогу українських церков у контексті екуменістичного руху.

Список використаних джерел та літератури

1. Горкуша О. Революція Гідності як об'єднуючий чинник українських конфесій і специфічний вияв екуменізму / О. Горкуша, Л. Филипович // Україна – Ватикан: християнство в контексті його включення в різноманітні сфери суспільного буття. Наук. зб. / [за ред.: Л. Филипович, П. Яроцького]. – К.: УАР, 2015. – С. 43–51.
2. Гриневич В. Майдан і Церква: досвід духовної взаємодії / В. Гриневич [електронний ресурс] // Україна модерна. – Режим доступу до журн.: <http://uamoderna.com/blogy/vladislav-grinevich/maidan-church>
3. Кьяра Біагоні М. Церква України на Майдані в Києві поряд зі своїм народом / М. Кьяра Біагоні // Католицький оглядач. – Режим доступу: <http://catholicnews.org.ua/cerkva-ukrayini-na-maydani-v-kiievi-poryad-zi-svoyim-narodom>
4. Майдан і Церква. Хроніка подій та експертна оцінка / [ред. і упор.: Л. О. Филипович, О. В. Горкуша]. – К.: Самміт-Книга, 2014. – 656 с.
5. Мінкультури вважає порушенням закону молитви і релігійні обряди Церков на Євромайдані [електронний ресурс] // Інститут релігійної свободи. – Режим доступу: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1318%3A1&catid=34%3Aua&Itemid=61&lang=uk
6. Чубарко В. В. Роль церкви в подіях Майдану: на матеріалах інтерв'ю / В. В. Чубарко // Грані. – 2015. – Т. 18, № 5. – С. 6–11.

Ігор Підпригора
(м. Київ)

НЕОБХІДНІСТЬ ВРАХУВАННЯ ДОСВІДУ ОРГАНІЗАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНО-ПРОПАГАНДИСТСЬКОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ СИЛ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ У 1992-2014 РОКАХ В ІНТЕРЕСАХ ВІДНОВЛЕННЯ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ СПРОМОЖНОСТЕЙ

Особливості проведення оборонної реформи в Україні на сучасному етапі обумовлені складною суспільно-політичною обстановкою внаслідок збройної агресії Росії проти України. Асиметрична війна, нав'язана Україні,

висуває підвищені вимоги перш за все до інформаційної безпеки держави загалом та інформаційного забезпечення дій військ зокрема [2, с. 202-208].

Проведений в Україні оборонний огляд зумовив формулювання стратегічних та оперативних цілей, досягнення яких має забезпечити необхідний рівень національної безпеки. Так, оперативна ціль 1.7. передбачає до кінця 2020 року створити комунікаційні спроможності сил оборони на стратегічному, оперативному та тактичному рівнях; оперативна ціль 5.1. передбачає розвиток соціально-гуманітарного забезпечення персоналу, змінення ментальності (образу мислення) особового складу у відповідності з європейськими цінностями, удосконалення форм і методів військово-патріотичного виховання, культурно-виховної та просвітницької роботи серед військовослужбовців [4].

В контексті підвищення військово-морських спроможностей держави відбувається і трансформація інформаційно-пропагандистського забезпечення флоту як важливої складової морально-психологічного забезпечення військ, що інтегрує в собі усі основні форми та методи організованого впливу на свідомість і психіку особового складу за допомогою інформації [1].

У Військово-Морських Силах Збройних Сил України протягом 1992-2014 років накопичено значний досвід організації інформаційно-пропагандистського забезпечення, який до цього часу не використовувався. Необхідність вивчення та узагальнення цього досвіду обумовлена наступними чинниками:

Військово-Морські Сили Збройних Сил України з початку свого створення в 1992 році розвивалися в складній суспільно-політичній обстановці, яка в будь-який момент могла перерости у відкрите збройне протистояння на теренах Криму;

задовго до подій, пов'язаних з окупацією Автономної Республіки Крим, кораблі та військові частини Військово-Морських Сил Збройних Сил України, дислоковані в Криму, як мінімум тричі (у 1991-1994, 2003 та 2006-2008 роках) стикалися з факторами гібридної війни;

інформаційно-пропагандистське забезпечення флоту тривалий час розвивалося в антиукраїнському середовищі, фактично в умовах інформаційної війни Російської Федерації проти України, і протягом 1992 – 2014 років було єдиним ефективним інструментом впливу на свідомість військовослужбовців флоту з метою виховання військових моряків на національних та історичних традиціях українського народу;

жодні зміни керівництва держави та зовнішньополітичного курсу України не впливали на діяльність інших видів Збройних Сил України так, як на Військово-Морські Сили Збройних Сил України, що в свою чергу зумовлювало й зміни в організації інформаційно-пропагандистського забезпечення;

стійкість патріотично налаштованих офіцерів, старшин і матросів, що підтримувалася заходами інформаційно-пропагандистського забезпечення під час анексії Автономної Республіки Крим у березні 2014 року, стала вирішальним фактором, який дав можливість керівництву держави та Збройних Сил вберегти бодай частину бойового потенціалу флоту, а також дати певний час на підготовку держави до відсічі збройній агресії;

на сьогоднішній день Військово-Морські Сили Збройних Сил України відновлюють бойові спроможності в умовах бойових дій на сході держави та проведення інформаційної війни Росії проти України, тобто умови розвитку флоту у порівнянні з періодом 1992-2014 року залишились незмінними.

Історія переконливо свідчить, що неврахування її уроків призводить до трагічних наслідків. Так, під час утворення ВМС України на початку 90-х рр. ХХ ст. не було враховано уроків з досвіду становлення національного військового флоту у 1917-1920 рр., які передбачали, крім іншого, перехоплення ініціативи та переваги в інформаційному полі і роботу з керівництвом та особовим складом щодо стимулювання проукраїнських, державницьких настроїв [5, с. 23].

Нажаль, неврахування досвіду попередніх років розбудови вітчизняного флоту призвело до того, що сьогодні ми змушені по-новому оцінювати роль інформаційно-пропагандистського забезпечення, як основного засобу боротьби за свідомість військовослужбовців в ході ведення гібридної війни, саме через призму сьогоднішнього російсько-українського конфлікту [3, с. 70].

Список використаних джерел та літератури

1. Підпригора І. Інформаційно-пропагандистське забезпечення військ в умовах ведення гібридної війни / І.І.Підпригора // Військова панорама. Інформаційно-аналітичний ресурс. Режим доступу: <http://wartime.org.ua/19663-nformacyno-propagandistske-zabezpechennya-vysk-v-umovah-vedennya-gbridnoyi-vyni.html>.
2. Підпригора І. Інформаційно-психологічні аспекти збройних конфліктів сучасності /І.І.Підпригора // Вісник Національного університету оборони України – К.: НУОУ, 2015. №2. – 328 с.

3. Підпригора І. Організація інформаційно-пропагандистського забезпечення підготовки і застосування 36 окремої бригади берегової оборони Військово-Морських Сил Збройних Сил України (за досвідом дій в ході анексії Автономної Республіки Крим та під час виконання завдань за призначенням після передислокації з тимчасово окупованої території) / І.І.Підпригора // Збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-історичної конференції «Анексія Автономної Республіки Крим та війна на Донбасі 2014-2015 рр.» 23 вересня 2015 р. Національний військово-історичний музей України. – К., 2015. – 301 с.
4. Стратегічний оборонний бюлетень України, введений в дію Указом Президента України від 6 червня 2016 року № 240/2016.
5. Яким'як С. Розвиток Військово-Морських Сил Збройних Сил України: 25-річний досвід /Яким'як С. В.// Збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції «Відродження українського війська: сучасність та історична ретроспектива» 1-2 грудня 2016 р. – К.: НУОУ, 2016. – 161 с.

Андрій Бовсунівський, Галина Міщук
(м. Житомир)

ПАРАЛІМПІЙСЬКИЙ СПОРТ В УКРАЇНІ

Спорт слід розглядати як багатофункціональне явище культури, як елемент національної об'єднуючої ідеї. Спорт привертає увагу величезної кількості людей, робить його одним з найбільш популярних видів. Спорт частина культури суспільства – це явище, яке постійно розвивається. Ті його види, котрі в недалекому минулому були обмежені національними кордонами, стають олімпійськими. В сучасному розумінні спорт – це соціальне явище, явище культури людства, яке має свої матеріальні і духовні цінності. Окрема складова спорту є паралімпійський спорт.

Формування спортивного руху осіб з особливими потребами в Україні бере свій початок з 1989 року, коли вперше почали створюватись спортивно-оздоровчі клуби та реабілітаційні центри для інвалідів. В подальшому ці об'єднання стали основою для створення національних федерацій спорту інвалідів з різними видами уражень: опорно-рухового апарату, зору, слуху та інтелекту [3,с.12]. Пізніше в 1992 році ці 4 федерації об'єднались в Національний комітет спорту інвалідів України. Більше 50 тисяч людей з порушеннями і 22 тисячі дітей шкільного віку відвідують спортивні заклади з 27 видів спорту в Україні. Щорічно в Україні проводиться близько 250 чемпіонатів, першостей та кубків в 12 видах спорту серед людей з порушеннями зору, слуху, опорно-рухового апарату та інтелекту[2,с.230].

У період відновлення своєї незалежності Україна стала повноправним членом міжнародного паролімпійського руху. Українські спортсмени-інваліди 10 раз брали участь і достойно представляли державу на найбільших змаганнях в системі паролімпійського спорту – Паролімпійських іграх. Національні збірні України були представлені на Паролімпійських іграх у: 1996 р. - Атланта (літні); 1998 р. – Нагано (зимові), команда завоювала 9 медалей (3 золоті, 2 срібні і 4 бронзових).; 2000 р. – Сідней (літні) і виборола 37 медалей (3 золоті, 20 срібних і 14 бронзових).; 2002 р. – Солт-Лейк-Ситі (зимові), завоювала 12 медалей (6 срібних і 6 бронзових); 2004р. в Афінах, отримала 55 медалей (24 золоті, 12 срібних і 19 бронзових), посівши 6 загальнокомандне місце. Збірну країни представляли 88 спортсменів у 9 видах спорту. Українськими атлетами за час Паролімпіади встановлено більше 10 світових та паролімпійських рекордів. Україна брала участь у Літніх Паролімпійських іграх 2008 р. у Пекіні і завоювала 74 медалей (24 золотих, 18 срібних і 32 бронзових), посівши четверте загальнокомандне місце та у зимових Паролімпійських іграх 2010 р. у Ванкувері та у літніх Паролімпійських іграх 2012 р. (Лондон). Українська збірна на зимових Паролімпійських іграх 2014р. у Сочі, у неофіційному медальному заліку виборола четверте місце, здобувши 5 золотих, 9 срібних і 11 бронзових медалей. На літніх Паролімпійських іграх 2016 р. у Ріо-де-Жанейро команда паролімпійців здобула рекордні 41 золоту, 37 срібних та 39 бронзових медалей і вперше піднялася на третє місце в медальному заліку [5].

У найпрестижніших міжнародних змагання – Паролімпійських іграх спортсмени України досягли високих успіхів. Серед них найвище звання «Заслужений майстер спорту України» присвоєно 144 ведучим спортсменам, звання «Майстер спорту міжнародного класу» отримали 391 спортсмен, а 719 спортсменів були удостоєні звання «Майстра спорту України» [4,с.34].

Керівництво фізкультурно-реабілітаційною та спортивною роботою інвалідів в Україні здійснює Український центр фізичної культури і спорту інвалідів “Інваспорт”, у підпорядкуванні якого діють 27 регіональних центрів, 61 відділення в областях, в АР Крим, містах Києві та Севастополі, 26 дитячо-юнацьких спортивних шкіл для дітей-інвалідів, 112 фізкультурно-оздоровчих клубів, а також спеціалізовані дитячо-юнацькі школи інвалідів паролімпійського резерву[4, с.110].

За формування національних збірних команд спортсменів-інвалідів України, підготовку і участь їх у Параолімпійських іграх, Спеціальних

Олімпіадах, Всесвітніх іграх глухих, чемпіонатах світу та Європи відповідає утворений у 1992 році Національний комітет спорту інвалідів України. Цей комітет об'єднує чотири національні федерації спорту інвалідів.

Щорічно в Україні проводяться понад 200 чемпіонатів, першостей та кубків із 17 видів спорту серед інвалідів із вадами зору, слуху, опорно-рухового апарату та інтелекту; проводяться змагання щорічної Спартакіади серед дітей-інвалідів.

З активізацією демократичних процесів, гуманізацією українського суспільства параолімпійський спорт посідає важливе місце в соціальній адаптації людей з інвалідністю. Це, зокрема, знайшло своє відображення у цілій низці Законів України та інших державних програмно-нормативних документах [1]. На думку керівників міжнародного спорту, Україна сьогодні є одним із лідерів щодо темпів розвитку параолімпійського руху. Разом із тим, активний розвиток параолімпійського руху в Україні не супроводжувався до останнього часу ґрунтовними та всебічними науковими дослідженнями.

Список використаних джерел та літератури

1. Указ Президента України "Про Національну доктрину розвитку фізичної культури і спорту" (Із змінами, внесеними згідно з Указом Президента N 1505/2005 (1505/2005) від 21.10.2005. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/1148/2004. – Назва з екрана.
2. Энциклопедия Олимпийского спорта / Под общ.ред. В.Н.Платонова. Т.2. – К.: Олимпийская литература, 2004. – 583 с.
3. Римар О. Спорт неповносправних: історія та сучасність / О.Римар. – Л.: Видавничий центр Національного університету імені Івана Франка, 2001. – 56с.
4. Римар О.В. Історико-соціальні аспекти розвитку параолімпійського руху в Україні: Дис...канд. наук з фіз. вих. і спорту: 24.00.01 / ЛДІФК. – Л., 2002. – 212 с.
5. Паралімпійські ігри — Вікіпедія[Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Паралімпійські_ігри. - Назва з екрана.

Оксана Маркевич

(м. Житомир)

МІСЦЕВЕ УПРАВЛІННЯ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ВЗАЄМОДІЇ ГУБЕРНАТОРА І ГУБЕРНСЬКОГО ПРЕДВОДИТЕЛЯ ДВОРЯНСТВА

Питання взаємовідносин державної влади і суспільства відносяться до категорій постійних і актуальних. Система управління, яка діє в державі, унікальна і виходить із викликів, які стоять у кожній конкретній проміжок часу і завдань, які мають бути реалізовані. Мета цієї розвідки полягає у вивченні місцевого управління через взаємодію губернатора як представника державної влади на місцях та губернського предводителя дворянства – виразника інтересів привілейованого стану на прикладі Волинської губернії першої половини XIX століття.

Сучасна історична наука приділяє значну увагу вивченню інститутів державної влади на місцях. Предметом таких зацікавлень є повноваження, функції та кадрове забезпечення органів місцевої та регіональної влади, які висвітлювали В. Шандра [11], М. Бармак [2]. Окрему групу становлять дослідження станового самоврядування. О. Горобець визначив інститут предводителя дворянства, зокрема законодавче регулювання їх діяльності за часів Олександра I і Миколи I [4]. Предводителі дворянства південноукраїнських губерній в центрі уваги Л. Циганенко [10], а Подільської – О. Барвінок, І. Кривошея [1]. Дворянство Лівобережних губерній досліджували О. Гуржій та Ю. Русанов [5]. Їх висновки, що дворянські вибори відбувалися під пильним наглядом губернаторів, а виборні посади за своїм становищем фактично нічим не відрізнялися від призначуваних протилежні результатам дослідження Л. Казначеевої, яка довела, що на Правобережжі верховна влада проводила «унікальну» політику, де лояльність еліти була тим фактором, який визначав можливість впливати на управління краєм [6]. Т. Гаращук аналізувала становлення, діяльність, склад та функції Волинського депутатського зібрання, визначила його регіональні особливості. Дослідниця більше зупинилася на діловодному аспекті його функціонування, що розкриває інформаційний потенціал джерел [3].

Інститут предводителя дворянства в системі губернського управління був започаткований указом від 14 грудня 1766 р. з тимчасовим

статусом, як ланки, яка б з'єднувала інтереси дворянства з державними. З 1771 р. предводители в повітах переобиралися дворянством уже на постійній основі [8, с. 315]. На відмінну від губернатора, предводитель дворянства обирався з місцевих представників привілейованого стану, який походив з тієї губернії, не отримував жалування за свою службу. За колом повноважень, соціальним і службовим становище сучасні дослідники в ієрархії губернських посад відводять йому друге, після губернатора, місце, заперечуючи висновки П. Зайончковського, який вважав, що його займав віце-губернатор [3, с. 62]. На нашу думку, таке порівняння досить умовне, оскільки губернатор очолював губернію і по адміністративному управлінні його заступником був саме віце-губернатор. Предводитель був «перший серед рівних», виразник лише станових інтересів дворян.

На губернського предводителя покладалась величезна роль, він разом з губернатором входив до складу всіх губернських міжвідомчих присутствій. Водночас сам характер цієї посади свідчив про переважання інтересів привілейованого стану. Предводителі проводили вибори, розпоряджалися коштами зібрання, брали участь у складанні родовідних книг, встановлювали опіку над маєтками неповнолітніх тощо. Однак набагато більше тих функцій, які виконували предводителі спільно, або під керівництвом начальника губернії. Спочатку цього вимагали лише прийняття особливих заходів для запровадження карантинних зон під час поширення заразних хвороб. Згодом було вказано на участь предводителів у рекрутських наборах, а також нагляд за виконанням земських повинностей. Варто відзначити, що Комітет про зібрані рекрутські кошти (Губернський Комітет о рекрутських складочних деньгах), а також його Канцелярія знаходилась при Волинському депутатському зібранні, де головував предводитель дворянства. На нього також покладалось обрахування статей витрат на земські повинності, такі як утримання пошти, казарм, їх утеплення, освітлення тощо [9, с. 1012]. Торги на виконання земських повинностей відбувалися в казенній палаті в присутності губернатора та предводителя дворянства. Коли Олександр I 1801 р. видав указ про відновлення ліквідованих Павлом I п'яти губерній, то обов'язок щодо межування земель було покладено на предводителів.

Згодом верховна влада взялася за оформлення взаємовідносин між губернатором та предводителями дворянства. Вперше указом від 28 липня 1797 р. предводитель повідомляв про свій від'їзд, навіть якщо відлучався у власних справах. Указом від 31 березня 1825 р. діловодство між

предводителями і губернатором проводилося за аналогією, яка існувала між Міністерством внутрішніх справ і підконтрольними йому відомствами. Покарання за неналежне виконання предводителями своїх повноважень у вигляді пені або арешту мав право призначати лише Сенат [7, с. 11].

Такий стан речей позначився на характері особистісних взаємовідносин між губернатором і предводителів дворянства. Відомі магнати Волині А. Ілінський, С. Ворцель, В. Гіжицький, прагнули розширення їхньої влади, обмеження контролю за шляхтою збоку адміністрації тощо. Найбільше протистояння відбулося між губернатором М. Комбурлеєм і В. Гіжицьким, а коли конфлікт став загрозливим, верховна влада вдалася до безпрецедентного рішення – предводитель Варфоломій Каєтанович Гіжицький обійняв посаду начальника Волинської губернії.

Отже, питання взаємовідносин губернатора і губерньського предводителя дворянства потребують окремого спеціального дослідження. По губерньському управлінні вони спільно входили до складу майже всіх міжвідомчих губерньських комісій. Ширше залучення волинського губерньського предводителя дворянства до управління, на думку верховної влади, мало служити гарантом виконання дворянами обов'язків, могло зменшити опозиційність до влади. Водночас, коли предводителями обирали найвпливовіших волинських магнатів, то останні, використовуючи свій авторитет, змушували місцеву і регіональну владу рахуватись з інтересами шляхти.

Список використаних джерел та літератури

1. Барвінок О. В. Дворяни Подільської губернії в органах державного управління та станового самоврядування регіону (1793-1917 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 „Історія України” / О. В. Барвінок. – Миколаїв, 2014. – 20 с. Режим доступу до тексту: <http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/3944/1/Barvinok%20O.V. avtoreferat.pdf>
2. Бармак М. В. Формування владних інституцій Російської імперії на Правобережній Україні (кін. XVIII – пер. пол. XIX ст.) / М. В. Бармак. – Тернопіль : в-во „Астон”, 2007. – 512 с.
3. Гаращук Т. Становлення та діяльність Волинського дворяньського депутатського зібрання: діловодний аспект (кін. XVIII – поч. XX ст.) / Т. Гаращук // Режим доступу до тексту: [file:///C:/Users/%D0%9E%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B0/Downloads/sad 2015 22-23 10%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/%D0%9E%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B0/Downloads/sad 2015 22-23 10%20(2).pdf)
4. Горобець О. Інститут предводителя дворянства в структурі місцевого управління першої половини XIX ст.: правовий статус та його реалізація (на матеріалах Київської

- губернії) / О. Горобець // Український історичний збірник. – 2012. – Вип. 15. – С. 50-58.
5. Гуржій О.І. Дворянство Лівобережної України кінця XVIII – початку XX ст.: соціально-правовий статус і місце у владних структурах Російської імперії. – К.: Інститут історії України НАН України, 2017. – 172 с.
 6. Казначеева Л.М. Волинське дворянське зібрання (1796 - 1917): функції, структура, участь у системі органів влади : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 „Історія України” / Л. М. Казначеева. – К., 2008. – 17 с.
 7. Маркевич О. Правовий статус предводителя дворянства в Російській імперії / О. Маркевич // Літописець. Збірник за матеріалами IV Всеукраїнської науково-практичної конференції "Права людини: історичний вимір і сучасні тенденції". – 2017. – Вип. 12. – С. 10-14.
 8. О избрании дворянских предводителей и городских голов по прошествии двух годовичного строка, без особенного о том указа. Именной, данный Сенату. 1771. Сентября 25 // ПСЗ РИ. Собрание первое. – СПб. : тип. II Отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1830. – Т. XIX. - №13 661.
 9. Предварительное положение о земских повинностях. 1805. Мая 2 // ПСЗ РИ. Собрание первое. – СПб. : тип. II Отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1830. – Т. XXVIII. - №21737.
 10. Циганенко Л. Предводителі дворянства південноукраїнських губерній Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.) / Лілія Циганенко // [електронний ресурс] Режим доступу до тексту: // <http://inb.dnsgb.com.ua/2011-3/11 tciganenko.pdf>
 11. Шандра В. С. Генерал-губернаторства в Україні: XIX – початок XX століття / В. С. Шандра. – К. : НАН України Інститут історії України, 2005. – 427 с.

Олена Зосімович
(м. Житомир)

КОРПОРАТИВНІ САМОВРЯДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ АДВОКАТІВ ПРИ КИЇВСЬКІЙ СУДОВІЙ ПАЛАТІ ТА ЖИТОМИРСЬКОМУ ОКРУЖНОМУ СУДІ: ЗАКОНОДАВЧІ НОРМИ ТА ПРАКТИЧНІ РЕАЛІЇ

Діяльність присяжних та приватних повірених в Російській імперії була врегульована пореформеним російським законодавством, а саме судовими статутами 1864 року. Головним нормативно-правовим актом, що регулював діяльність самоврядних організацій адвокатів були «Заснування судових встановлень». В ст. 357-358 зазначено, що присяжні повірені кожного округу судової палати (якщо їх не менше 20 осіб) обирають із свого середовища особливу Раду, а також її голову та заступника (товариша). Списки членів Ради надаються прокуророві судової палати та публікуються (ст. 363). Кількість членів Ради повинна

бути пропорційною до кількості присяжних повірених і становити від 5 до 15 осіб (ст..361). До обов'язків Ради присяжних повірених належали: розгляд прохань осіб про прийняття на посаду та звільнення з посади присяжного повіреного, видача їм різного роду свідоцтв, призначення присяжних повірених для ведення справ, в тому числі особам, які мали право на безкоштовну юридичну допомогу, вирішення питань дисциплінарної відповідальності адвокатів, заборона займатися адвокатською діяльністю на певний термін, виключення зі складу присяжних повірених, визначення розміру винагороди повіреним у певних випадках тощо (ст..367-368).

Закон дозволяв створення відділення Ради присяжних повірених в окрузі, де чисельність присяжних повірених становила більше 10 чол. (ст..366). Важливою була стаття 378, яка зазначала, що у разі відсутності такої Ради її права та обов'язки належали місцевому окружному суду [3].

Звернемося до практики створення та існування самоврядних організацій при Київській судовій палаті та Житомирському окружному суді, який входив до її округу. Спочатку створення рад присяжних повірених в Україні, не дивлячись на законодавство, гальмувалось владними структурами. Так, українська дослідниця Ю. Левчук зазначає: «спроби відкрити Раду присяжних повірених в Києві були категорично відхилені владою. В 1784 році їх створення взагалі призупинилося з посиланням на те, що нібито створені ради не виправдали покладених на них завдань нагляду за гідністю та моральною чистотою в діях присяжних повірених» [4]. Рада присяжних повірених Київської судової палати була відкрита лише в 1904 р. До цього терміну всі питання, які стосувалися кадрового складу захисників були під юрисдикцією Київської судової палати та окружних судів. Більше того, останні проводили загальні та розпорядчі засідання з питань Ради присяжних повірених уже після її заснування, тобто фактично контролювали її діяльність та рішення. Свідченням цього є журнал загальних зборів та розпорядчих засідань Житомирського окружного суду за 1906 рік, в якому знаходимо резолюції на питання кадрового забезпечення, дисциплінарних порушень присяжними повіреними своїх обов'язків тощо [1].

Спроба створити свою організацію також спостерігалась і серед адвокатів Житомирського окружного суду, документи якого зафіксували факт відкриття та існування деякий час так званого «Кабінету присяжних повірених» [2]. Із матеріалів суду дізнаємося, що ця організація була створена 16 грудня 1907 р. і складалася з трьох осіб: губерньського

секретаря Івана Степановича Жданова (його обрали головою), кандидата права Августа Івановича Ліщинського та Михайла Дезидерійовича Скаковського. Секретарем було обрано Олександра Юрійовича Волкенштейна.

Із пояснювальної записки І.С. Жданова дізнаємося, що «Кабінет» було створено «для встановлення гармонії та порядку, скасування різноманітних суперечок та особистих непорозумінь, а також з метою морального впливу на тих, хто ухиляється» [2, с. 23]. При цьому І.С. Жданов запевняв, що створений під його керівництвом «Кабінет» ні в якому разі не претендував на привласнення повноважень та функцій Ради присяжних повірених при Київській судовій палаті та, тим паче, Житомирського окружного суду. Проте, Голова суду, напевно, не був повідомлений про створення такої організації, і дізнався про це випадково через скаргу одного з ображених клієнтів на адвоката Олександра Білецького. Підпоручик Густав Карлович Добржанський звернувся до голови «Кабінету» з проханням вплинути на адвоката, який затягував терміни ведення справи. І.С. Жданов не поставився серйозно до скарги і був покараний за свою недбалість – наступний лист надійшов уже Голові суду. І тоді вже присяжний повірений змушений був виправдовуватися.

Одним із аргументів на користь існування корпоративної організації був факт існування аналогічних структур при інших судах. Зокрема, при Варшавській судовій палаті була започаткована і успішно діяла «Консультація присяжних повірених», статут (правила) якої був взятий житомирськими захисниками за зразок. Метою її створення було надання безкоштовних юридичних консультацій та порад малозабезпеченим особам [2, с. 28 зв.]. Можемо зробити припущення, що аналогічні завдання були в «Кабінету присяжних повірених» при Житомирському окружному суді. Проте, Голова суду поставився до такої організації із підозрою і виніс питання її організації та існування на обговорення Загальних зборів Житомирського окружного суду, які 4 липня 1908 р. прийняли постанову при закритті «Кабінету присяжних повірених».

Отже, як бачимо, створення корпоративної самоврядної організації «Кабінет присяжних повірених» при Житомирському окружному суді завершилося її невизнанням та закриттям.

Список використаних джерел та літератури

1. Держархів Житомирської області. - Ф.24. - Оп.1. - Справа 714. - 54 арк.
2. Держархів Житомирської області. - Ф.24. - Оп.1.- Справа 771. - 35 арк.

3. Учреждение судебных установлений / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: constitution.garant.ru
4. Левчук Ю. Організація адвокатури в окрузі Київської судової палати за судовими статутами 1864 р. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: esnuir.eenu.edu.ua.advocatura_ukr_v2.pdf.

Людмила Хоменко
(м. Умань)

**ОДЕСЬКЕ ТОВАРИСТВО ІСТОРІЇ ТА СТАРОЖИТНОСТЕЙ
ЯК ОСЕРЕДОК ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ ПІВДНЯ УКРАЇНИ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)**

Нині все більше уваги дослідники приділяють просвітницькій діяльності громадських організацій минулого. Чимало такими об'єднаннями було зроблено для поширення просвітництва народу. Не можна залишити поза увагою і товариств, метою яких було вивчення і популяризація рідного краю. Одним із таких організацій слід відзначити Одеське товариство історії та старожитностей, що займалося вивченням історії та охороною пам'яток окремого регіону, а саме Півдня України.

Отож, хочеться проаналізувати дослідницьку роботу Одеського товариства історії та старожитностей за період його існування.

Історія створення товариства, пам'яткоохоронна діяльність, аналіз його статутів представлено у працях вчених Л. Даценко, С. Заремби, І. Симоненка, І. Стрижової, В. Хмарського та ін. Однак у дослідженнях в більшій мірі висвітлюється пам'яткоохоронний напрям діяльності Одеського товариства історії та старожитностей, а не історико-краєзнавче спрямування загалом.

Одеське товариство історії та старожитностей – вважається одним з перших наукових товариств, заснування якого припадає на 1839 рік. Згідно статутів, які постійно доповнювалися і удосконалювалися (1839, 1842, 1873, 1896 та 1912 рр.), визначалися мета і завдання товариства. Мета полягала в – „розповсюдженні історичних та археологічних відомостей про Південну Росію, переважно про Новоросійський край і Бессарабію” – та завдання – збирати, описувати і зберігати всі залишки давнини; відшуковувати, вивчати документи і акти стосовно історії зазначеного краю; критично досліджувати свідчення давніх письменників

про цей край; збирати достовірні відомості про теперішній стан географії і статистики; публікувати результати своїх досліджень [3].

Отож, мета і завдання товариства, перш за все, передбачали різнобічне вивчення та дослідження окресленого регіону, а саме: історії, природи, населення, господарства, культури, пам'яток матеріальної та духовної культури. Зібрані і віднайдені матеріали та речі в подальшому підлягали обліку та їх класифікації, охороні та збережені.

Віднайдені предмети науково описувалися й оприлюднювалися на засіданнях товариства та друкувалися у „Записках Одесского общества истории и древностей” (33 томи), окремих монографіях, описах колекцій і зібрань, каталогах та путівниках тощо.

Досить поширеним в роботі Одеського товариства історії та старожитностей було проведення археологічних розкопок, а саме: античних Пантікапея, Тіри, Херсонеса Таврійського, Ольвії, на островах Зміїний та Березань. Досліджувало й опікувалося кримськими курганами, у тому числі Золотим курганом, Царським курганом і Мелек-Чесменським курганом, середньовічними Херсонеським монастирем, Ескі-Кримською мечеттю, Білгород-Дністровською фортецею, Судацькою, Феодосійською, Балаклавською фортецями та ін. [2]. Особливої уваги товариство надавало збереження пам'яток зібраних під час археологічних розкопок.

Упродовж багатьох років Одеське товариство постійно опікувалося станом збереження місцевих пам'яток, здійснило низку пам'яткоохоронних заходів: виявлення нерухомих пам'яток – археологічних, архітектурних, історичних місцевостей, некрополів, їхня реєстрація; виявлення та збирання рухомих пам'яток (письмових і речових); створення умов для збереження рухомих пам'яток; організація охоронних експедицій та розвідок; клопотання перед місцевою владою та інформування центральних органів про вжиття заходів щодо охорони пам'яток; прийняття пам'яток під свою опіку; участь у реставрації, ремонті місцевих пам'яток старовини тощо [1].

Не змогло товариство обійтися в своїй роботі без приміщення в якому б зберігалися наслідки практичної діяльності її членів – описи, досліді, експонати зібрані на розкопках, колекції тощо. Тому вже у 1843 році при товаристві був створений музей.

Отже, Одеське товариство історії та старожитностей – осередок історико-краєзнавчих досліджень Півдня України, діяльність якого була спрямована на систематичне вивчення, збереження і відтворення культурної спадщини рідного краю.

Список використаних джерел та літератури

1. Даценко Л. Пам'яткоохоронна діяльність Одеського товариства історії та старожитностей у другій половині XIX – початку XX ст. / Любов Даценко // Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Серія : Історичні науки : зб. наук. пр. / Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. Володимира Винниченка. – Вип. 13. – Кіровоград: КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. – С. 325–335.
2. Хмарський В. М. Одеське товариство історії та старожитностей / В. М. Хмарський // Енциклопедія історії України : Т. 7 : Мі-О / Редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во „Наукова думка”, 2010.
3. Устав Одесского общества истории и древностей. – Одесса, 1839. – 17 с.

Алла Кобринчук, Світлана Щербан
(м. Рівне)

ОРГАНИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ І ОСВІТА НА ВОЛИНІ НАПРИКІНЦІ XIX НА ПОЧАТКУ XX СТ.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. на українських землях, що були у складі Російської імперії, важливу роль у розвитку соціально-економічної інфраструктури міст відігравали органи місцевого самоврядування. Одним із важливих завдань, яке стояло перед ними, був розвиток мережі початкових та середніх навчальних закладів.

Органи місцевого самоврядування брали дієву участь у реорганізації прогімназій у повні класичні гімназії. У квітні 1896 р. Житомирська міська дума прийняла рішення «клопотатися перед вищою владою про перетворення Житомирської прогімназії на повну 8-класну гімназію» та постановила щорічно виділяти 5 тис. руб. на її утримання [5, с. 67].

Розглянувши проект міністра народної освіти про перетворення Житомирської та Острозької прогімназій на повні, Державна рада 1 липня 1897 р. прийняла рішення «розпочати їх поступове перетворення на повні гімназії, відкриваючи з вказаного терміну при кожній із них по одному вищому класу щорічно» [5, с. 67].

На початку XX ст. заклади освіти розподілялися на чоловічі та жіночі. Це відображало тогочасну точку зору більшості єврейських країн, яка полягала в тому, що жіноцтво не потребувало спеціальної освіти в силу гендерних особливостей [7, с. 88]. На початку XX ст. завдяки діяльності органів міського самоврядування у Рівному було відкрито жіночу гімназію, у Луцьку чоловічу прогімназію реорганізовано у повну класичну гімназію.

Таким чином, органи місцевого самоврядування відігравали важливу роль у розвитку середньої освіти на Волині. Завдяки їх діяльності було реорганізовано ряд прогімназій у повні класичні гімназії та відкривалися нові чоловічі та жіночі.

Активна діяльність органів місцевого самоврядування давала позитивні результати. Кількість середніх навчальних закладів у Волинській губернії поступово зростала. Коли станом на 1908 р. на Волині діяло 12 середніх приватних і державних гімназій [3, с. 46], то у 1910 р. їх налічувалося уже 16 [4, с. 90].

За твердженням духовенства, під час відкриття земських шкіл та повітових училищ земські діячі «ігнорували інтереси церковно-парафіяльних шкіл» і при зустрічах з батьками переконували селян у тому, що «земські школи кращі», ніж церковно-парафіяльні. У результаті спостерігалось зростання кількості учнів у земських початкових школах, тоді як кількість дітей у церковно-парафіяльних школах зменшувалася. Це ускладнило діяльність церковно-парафіяльних шкіл, оскільки селяни почали передавати кошти на утримання земських шкіл [6, с. 157-161].

Особливе незадоволення викликало те, що вчителі земських шкіл іноді спілкувалися з учнями їхньою рідною мовою, яку служителі культу називали «мужицькою». З цього приводу у «Волинських єпархіальних відомостях» писалося, що у земських школах вчителі у процесі спілкування з учнями використовували українську мову, тоді як, наголошував автор статті, «ми б хотіли, щоб діти привчалися до російської мови» [6, с.157-161].

Абсурдність такого звинувачення полягала у тому, що в той період у Волинській губернії не було жодного навчального закладу, в якому навчання велося б українською мовою. Лише у німецьких колоніях та єврейських приватних школах діти мали змогу вивчати рідну для них мову. У всіх повітах Волинської губернії після початку діяльності земські органи розпочали відігравати важливу роль у розвитку мережі навчальних закладів [6, с. 160-161].

31 січня і 1 лютого 1914 р. у м. Ізяславі було проведено VII Надзвичайне земське зібрання. Було прийнято рішення щорічно вносити у кошторис повітового земства «кошти на будівництво, облаштування та ремонт шкіл». На зібранні повітова Земська управа взяла на себе зобов'язання, що новозбудовані школи у майбутньому будуть використовуватися лише «за цільовим призначенням», а їхній ремонт та страхування здійснюватимуться коштом земства [2, с. 210].

12 лютого 1914 р. на зборах товариства «Почаївський народний кредит» було прийнято рішення виділити з чистого прибутку товариства 200 руб. на чотири стипендії для учнів 2-класних Почаївської, Новоставницької та Білозерської шкіл [1, с. 178].

Багато планів щодо розширення мережі початкових та середніх шкіл на Волині так і не було реалізовано у зв'язку з початком ведення у 1915 р. активних бойових дій на території губернії.

Отже, на початку ХХ ст. органи місцевого самоврядування відігравали важливу роль у розвитку мережі освітніх закладів на Волині. Саме органи місцевого самоврядування були ініціаторами відкриття у повітових містах Волинської губернії нових навчальних закладів, одночасно з цим вони значно збільшували й фінансування освіти за рахунок місцевих бюджетів. Незважаючи на ці позитивні тенденції, значна кількість дітей шкільного віку не могли навчатися.

Список використаних джерел та літератури

1. Волынские епархиальные ведомости. – № 13-й. – 13-го марта. – 1914. – С. 178.
2. Изяславское земство ы церковно-приходские школы // Волынские епархиальные ведомости. – № 13-й. – 27-го марта. – 1914. – С. 210.
3. Памятная книжка Волынской губернии на 1909 год. – Житомир : Волынская губернская типография, 1908. – 539 с.
4. Памятная книжка Волынской губернии на 1911 год. – Житомир : Волынская губернская типография, 1910. – 688 с.
5. Пивоваров В. С. Становлення та розвиток чоловічої гімназійної освіти в Житомирі у ХІХ ст. / В. Пивоваров // Історичний журнал. – 2009. – №6. – С. 61 – 69.
6. Цецик Я. П. Вплив органів місцевого самоврядування Волині на розвиток освіти на початку ХХ ст. / Я. Цецик // Історичний архів: наук. студії. – Вип. 18. – Київ-Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили. – 2017. – С. 157 – 161.
7. Чуткий А. Професура університету св. Володимира і вища жіноча освіта у Києві (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / А. Чуткий // Історичний журнал. – 2005. – №5. – С. 87 – 92.

Ярослав Цецик
(м. Рівне)

УСКЛАДНЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИТУАЦІЇ НА ВОЛИНІ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

На початку Першої світової війни Волинь була прифронтовою губернією, а з 1915 р. на її території навіть велися військові дії. У 1915 – 1916 рр. західні повіти Волинської губернії були окуповані австро-

угорськими військами. Це серйозно погіршило соціально-економічну ситуацію у краї.

Влітку 1915 р. згідно з розпорядженнями військової влади з Ковельського та Володимир-Волинського повітів було евакуйовано ряд державних установ. У зв'язку з евакуацією повітового казначейства виникли серйозні проблеми з виплатою евакуйованим необхідних коштів, що ще більше погіршило ситуацію. Тому було прийнято рішення «якомога швидше виплатити їм заробітну плату» [4, арк. 11-11зв.].

При проведенні евакуації органи імперської влади особливу увагу приділяли вивезенню в тил реліквій православної церкви. В одному з документів, зокрема, наголошувалося, що у випадку оголошення евакуації в тил мали вивозитися «народні святині – чудотворні ікони, документи, які мають державне значення» тощо. При цьому цінні вантажі обов'язково мали вивозитися з супроводжуючими особами й опечатуватися [1, арк.54-55].

Військова влада, намагаючись протидіяти проявам мародерства під час евакуації, з місцевостей, що входили до території Київського військового округу, видала наказ, відповідно до якого особи, які проникатимуть у залишені без нагляду помешкання та викрадатимуть майно евакуйованих осіб, «будуть передані під юрисдикцію військово-польового суду з застосуванням покарання» згідно з законами військового часу «до смертної кари включно» [6, с. 1].

Упродовж 1915 – 1916 рр. у Волинській губернії спостерігалось погіршення рівня життя населення. Насамперед це було пов'язано з ускладненням внутрішньої економічної ситуації в регіоні, зростанням цін на товари першої необхідності. Ці тенденції ще більше почали посилюватися з початку 1916 р. Волинь традиційно була аграрним регіоном. Але у зв'язку з веденням військових дій, призовом на військову службу в діючу армію селян, виникла гостра нестача робочих рук в аграрному секторі.

У зв'язку з цим ціни на товари першої необхідності зростали у всіх повітових центрах. Щоб запобігти зростанню цін у губернському місті Житомирі у березні 1916 р. було створено «Житомирське товариство боротьби з дорожнечею», члени якого планували закуповувати продукти у сільського населення й реалізовувати їх у місті через свої торговельні заклади й склади, які вони планували відкрити [5, с. 4]. В газеті «Жизнь Волини» у публікації під промовистою назвою «Цукровий та м'ясний голод» увага наголошувалася, що головною причиною відсутності на

ринках м'яса була недостатня кількість худоби у сільського населення губернії та значна різниця у цінах на м'ясо. Так, у м. Києві фунт м'яса коштував 20 коп., а в м. Житомирі відповідно – 12 коп. Щодо відсутності цукру, то це аргументувалося тим, що власники цукрових заводів пропонували купувати цукор за ціною 6 руб. 10 коп. за 1 пуд, а органи влади пропонували відповідно 5 руб. 10 коп. У зв'язку з цим міський голова м. Житомира звернувся до Волинського губернатора з проханням «вплинути на ситуацію» [7, с. 3].

Зростання цін у ряді повітів губернії призвело до посилення соціальної напруги. Але значно складнішою була ситуація з продовольством у повітах, звільнених в результаті літнього наступу 1916 р. Насамперед це було зумовлено складністю доставки залізницею закуплених органами міського самоврядування продуктів до повітових міст. Так, міська управа м. Луцька зверталася до Волинського губернатора з проханням посприяти «видати наряд на позачергове» відправлення солі до міста, закупленої у зв'язку з тим, що у даному повітовому центрі відчувалася її нестача [2, арк. 35].

Незважаючи на всі намагання органів військової адміністрації встановити тверді ціни на товари першої необхідності, досягти цього не завжди вдавалося. Однією з причин цього була складність доставки продуктів до ряду населених пунктів губернії. Луцька міська управа констатувала, що для потреб жителів міста й військових частин у пекарнях щоденно використовувалося «не менше 3-х вагонів борошна здебільшого нижчих сортів», яке довозилося до міста з залізничних станцій Рівне та Здолбунів підводами. А це великою мірою впливало на ціну борошна. Щоб його здешевити, просили заборонити затримку вагонів з борошном на станції Рівне й дозволити підвозити його до станцій Луцьк або Олика. Але дане питання так і не було остаточно вирішено [3, арк. 149].

Таким чином, під час Першої світової війни на Волині спостерігалось ускладнення соціально-економічного стану, погіршення рівня життя населення, насамперед його незаможних верств, що було спричинено зростанням цін на товари першої необхідності, особливо продукти харчування.

Список використаних джерел та літератури

1. Державний архів Волинської області (далі ДАВО). – Ф. 347. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 54-55.
2. ДАВО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 1576 а. – Арк. 35.
3. ДАВО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 1579. – Арк. 149.

4. Державний архів Житомирської області (далі ДАЖО). – Ф. 70. – Оп. 2. – Спр. 14. – Арк. 11-11 зв.
5. Житомирское общество борьбы с дороговизной // Жизнь Волыни. – № 78. – 14 марта 1916. – С. 4.
6. Киевские ведомости – № 92. – 1 сентября 1915. – С. 1.
7. Сахарный и мясной голод // Жизнь Волыни. – № 5. – 5 января 1916. – С. 3.

Володимир Студінський
(м. Київ)

КРАЄЗНАВЧИЙ АСПЕКТ У ТВОРЧОСТІ ЮРКА ГУДЗЯ: ПИТАННЯ ВТРАТИ ЧАСОПРОСТОРОВОЇ ЄДНОСТІ ДУШІ КРАЮ І РОДУ

Однією з характерних ознак і особливостей творчості видатного українського письменника останньої чверті ХХ – початку ХХІ століття Юрка Гудзя було написання як прозових, так і поетичних творів на місцевій інформаційній базі. Особливо це стосувалося створення відповідних літературних образів, які створювалися на основі реальних людей. Так чи інакше він розглядав розвиток світового простору через долі своїх земляків-односельчан, мешканців села Немильня Новоград-Волинського району, що на Житомирщині. Та своєрідність краєзнавчого аспекту у творах Ю.Гудзя полягає не у фактологічному насиченні текстів, а у філософському пошуку, розумінні проблемності духовного світу, взаємозв'язку поколінь та їх розірваності у часопросторі, психологічному та сакральному розумінні гармонійної єдності особистості, яка проходить через певний історичний етап розвитку.

Про таку розірваність єдності Ю.Гудзь зазначає у своєму романі «Не-Ми». Зокрема у розділі роману «Обірвані гудзики» він пише: «...Людина...поволі втрачає тіло своє і пам'ять. Світ, в якому випало бути, в якому хотілося жити, стає незрозумілим і чужим... Навіть коротке ім'я тобі обирають інші... Але ще залишається остання можливість віднайти свою смерть своє дійсне народження, пережити за допомогою власного тексту мить справжнього часу... Світ не завершено, в ньому ще все можливо. В просторі одночасовості всіх подій триває звільнення і впізнавання – не спить, побудьте зі мною і я не покину вас...» [1, с. 67]. Здавалося б така глибока філософська думка не має прямого відношення до суто краєзнавчої тематики. Проте, виникає питання взаємозв'язків минулого, сучасного і майбутнього в окремому просторі, взаємозв'язків через прірву історичних епох, які роз'єднують чи об'єднують роди, створюють

цілісність особистості. У тому ж таки романі Ю.Гудзь пише про втрату взаємозв'язку поколінь не через фізичний, а через духовний простір. « На очах щезає, відходить за межу непочутим, непобаченим, недомовленим останнє покоління людей, що вміли інтимно (ритуально!) спілкуватися із землею – покоління селян українських, - зазначав письменник. – Власне, на мені й обривається рід Гудзів – оріїв – тисячолітня культура сакрального спілкування людини й землі – не освоєна мною навіть на третину метафізика їхніх таємничих стосунків. Зі своїм сином я вже ніколи так не зможу сіяти ячмінь і овес, як це порщастило мені з моїм батьком цієї весни, в Немильні на другий і третій день після Проводів...» [1, с. 104]. І третя важлива теза цього розірваного взаємозв'язку, що переноситься на тло нації – втрата села як соціокультурного простору, що живить націю, оберігає її, дає можливість і шанс на відродження: «..Які родини відійшли в небуття, викошені людожерницькою державою, які постаті канули в темінь вилюднілого безпам'ятства! Сім'ї сільських священиків, лікарів, учителів... Нерідко в таких родинх було по десять-дванадцять дітей... Село їх всіх ставило на ноги, виводило в люди... Порепаною й шорсткою долонею востаннє торкалося їхньої голови й відправляло до міста – вчитися чужому й не цуратися свого... І якби не свідоме винищення селян радянською владою, не тотальне перетворення залишених в живих хліборобів на рабів шматка чорного колгоспного хліба, ми вже давно могли б мати не тільки Село - як осердя національної душі, але й повнокровне тіло українського Міста.. Ось саме цього окупаційна влада боялася найбільше. Тому – така страшна різанина свідомої людности, такий, скерований московськими (й запопадливо реалізований тубільними) вождями, геноцид. Місто - російське, а село - для українства, як територія етнографічно-колгоспної резервації» [1, с. 94].

В епіцентрі таких краєзнавчо-філософських роздумів знаходиться людина, простий селянин, земляк Юрка Гудзя. Адже у цій особистості звичайного пересічного українця переплітаються на генетичному рівні всі історичні епохи народу, вирують всі пристрасті і суперечності сучасності та народжується безмежна віра у позитивне майбутнє і Бога. Про це, зокрема, писав Ю.Гудзь у новелі «Скажи нам про любов», описуючи відродження життя козаків, яких вигнали із Січі на територію сучасної Звягельщини: «З часом в людях все більше вкорінювалось прагнення до єдності — не тільки з самим собою і з ближнім своїм, а з цілим світом, всупереч кривавій безглуздості нескінченних воєн, наперекір різним геніям-душоубам... Переселенці ще до першого снігу докінчили будову, і

приїжджий священник батюшка Хрисанф освятив її, і дістала церква ім'я Пречистої Покрови. Біла і світла, немов наречена, стояла вона поміж землею і небом, і всі страшні десятиліття, що проносились над нею, не могли збавити того тихого світіння» [2, с. 33].

У багатій творчості Юрка Гудзя окремо можна виділити суто краєзнавчу статтю «Брати», що присвячена його землякам – Петру та Андрію Борисовим, які стояли біля витоків декбристського руху. Це дослідження було здійснено фахово і фундаментально. Хоча Ю.Гудзь залишив за собою право, як автор, на художньо-філософські роздуми: «На пожовклому папері – квіти, птахи, метелики. Виписані тонким пензлем, з надзвичайною точністю, з дивовижними поєднаннями кольорів, подібні до давніх китайських малюнків. Може здатися, що художник, який їх написав, жив тихо й мирно, в гармонії з навколишнім світом, у злагоді з самим собою. Принаймні, так відчулося мені, коли я вперше їх побачив. Хоч я вже й знав, що насправді все було не так» [3, с. 64].

Список використаних джерел та літератури

1. Гудзь Ю. Барикади на Хресті. Поема. Не-Ми. Книга видінь і щезнень. Ісихія. Книга щастя. – Тернопіль: Джура, 2009. – 248 с.
2. Гудзь Ю. Замовляння невидимих крил. – Тернопіль: Джура, 2001. – 160 с.
3. Гудзь Ю. Набережна під скелями. – Житомир: Рута, 2012. – 252 с.

Вікторія Венгерська
(м. Житомир)

ПОВСЯКДЕННІ ПРАКТИКИ ЖИТОМИР'ЯН В УМОВАХ ВІЙНИ ТА РЕВОЛЮЦІЇ (1917-1921 РР.)

Перехідні періоди, яким, без сумніву є доба 1917-1921 рр., призводять до втрати життєвих, політичних, духовних орієнтирів. Руйнуються звичний уклад та ритм життя, певні норми та правила поведінки. Інформація, яку ми маємо можливість почерпнути зі сторінок тогочасної періодики «вихоплює» та фіксує щоденні події та явища – від глобальних новин, урядових постанов до вуличних замальовок, новинок культурного, наукового життя, кримінальної хроніки, приватних оголошень та інших речей, які в комплексі дозволяють відтворити зміст та відчувати дух епохи.

Основна частина джерел з історії Житомирщини періоду Української національної революції 1917-1921 рр. – преса окресленого періоду. В цей час на хвилі загального піднесення, політичної активізації різноманітних політичних партій з'являються нові видання. Газети були єдиним джерелом інформації, події розвивались надзвичайно швидко, населення прагнуло отримувати максимально повну картину. Запит на новини призвів до неймовірного здорожчання газет. Так, в номері «Волинського слова» від 5 березня 1917 р. повідомлялось: «Вчора в Петрограді московські газети продавались як акції. Платили по 1000 руб.» [1].

В умовах радикальних змін міста потребують належного функціонування з боку органів міліції/поліції. Під час війни завжди відчувається брак достатньої кількості чоловіків, здатних виконувати відповідні обов'язки. 15 березня 1917 р. в місцевій пресі з'являються оголошення такого змісту: «Запрошуються відставні воїнські чини, які вибули зі строю внаслідок поранень і через свою непридатність до несення стрійової служби, для отримання посад при управлінні житомирської громадської поліції. Деталі та умови служби з'ясовувати в управлінні міліції. Керівник міліції С. Бжозовський» [2].

Війни та революції традиційно супроводжуються проблемами із продовольством. Влітку 1917 р. ситуація із продовольством надзвичайно загострюється. З 17 червня 1917 р. в Житомирі вводилась карткова система на хліб та борошно. Нагляд за виконанням постанови та притягнення винних до відповідальності покладался на міську продовольчу управу та громадську міліцію Житомира [3].

Місто жило своїми проблемами, які вирішувались мірою їх накопичень. Вдосканалювались послуги та вводились нові правила користування міським транспортом. Адміністрація Житомирського трамваю доводила до загального відома, що «на основі рішення Житомирської міської думи, вагони Житомирського трамвая з 15 липня будуть зупинятись лише на роз'їздах і на місцях, які забезпечені табличками із написом «зупинка трамваю», та закріплені на стовбах біля тротуару. Зупинки у таких місцях не обов'язкові за відсутності бажаючих зайти до вагону, або ж вийти з нього»[4]. Закріплювались місця обов'язкових зупинок, на різних трамвайних маршрутах (в той час в Житомирі трамваї курсували за трьома маршрутами, або як вони називались – лінії – Бердичівська, Київська та Вільська)[4].

В усі часи пияцтво лишалось проблемою, з якою представники як влади так і громадськості намагались боротись різними методами. Для її

розв'язання в умовах революції та війни пропонували такий рецепт: «Найкращий спосіб боротьби із цим явищем – введення загальної трудової повинності. «Зелений змії» під світлом свободи знову почав свій скажений танок та загрожує втягнути до п'яного хороводу навіть тих, хто зрадив йому за час тимчасового призупинення пиятики» [5].

В умовах цілковитої військово-революційної розрухи значні труднощі в своїй діяльності відчували банківські установи. Переважна більшість проблем пов'язувалась із відсутністю готівки. З'являються різні варіанти місцевих «грошей». Керівництво Житомирського відділення державного банку прийняло рішення про видання клієнтам замість готівки банківських чеків. Урядові, міські та земські установи визнали їх достатньо забезпеченими та беззаперечно платіжними знаками.

У період Гетьманату декілька місяців 1918 р. позначились відносним спокоєм та поверненням житомирян до більш звичного, розміреного життя. Газета «Волинь» повідомляла про відкриття у Житомирі одразу двох середніх навчальних закладів з правами урядових: вечірньої гімназії для дорослих М. Л. Шерешевської на вул. Петроградській, 19, та гімназії Л. Я. Стуля [6]. Було відкрито художню школу з пошиття «вишуканого взуття». З'явилися оголошення про надання приватних уроків танцю (артистом варшавського балету Д. Козловським); гри на фортепіано та музичної теорії для підготовки вчителів до педагогічної діяльності та вступу до консерваторії. В місті знову активно функціонували театри, кінотеатри, про що в кожному номері місцевої преси інформували афіші: в міському театрі вистава «Маруся Богуславка», у великому садку Хорошанського – «Старенькі та дівчатка», в Малому театрі Мянновського – картина «Покупці душі та тіла» з гастролями Августи та Леоніда Мустевич; в кінотеатрі «Люкс» картина «Диявол» з виступом балерини.

Список використаних джерел та літератури

1. Вестник Волынского губернского комиссара временного правительства. - 25 апреля 1917 р. – С. 1.
2. Волинь. – 15 марта 1917 р. – С. 2.
3. Вестник Волынского губернского Комиссара Временного правительства. – № 67. – 24 июня 1917 р. – С. 1.
4. Волинь. – № 173, 12 июля 1917 р. – С. 3.
5. Вестник Волынского губернского комиссара Временного правительства. – № 78, 22 июля 1917 р. – С.1.
6. Волинь – 9 мая, 1918 р. – С. 4.

ВОЛИНСЬКЕ ГІМНАСТИЧНЕ ТОВАРИСТВО «СОКІЛ»

Досить вагому роль у розвитку фізичної культури і спорту нашого краю відіграло гімнастичне товариство «Сокіл». Родоначальником сокільської гімнастики був доктор філософії чех Мирослав Тирш, який у 1862 році у Празі організував перше товариство «Сокіл». Такі товариства досить швидко поширювалися на чеських землях. На кінець 1872 року в Чехії і Моравії існувало вже понад 130 сокільських організацій, у яких налічувалося близько 12 тисяч членів [1, с. 102].

Не оминуло сокільство і Росію. Після Указу імператора Олександра II від 1873 року, чеські переселенці з Моравії починають масово обживати великі вільні території Росії, і в першу чергу Волинської губернії. На початку 70-х років XIX століття майже в кожному із них з'являються численні чеські колонії, в тому числі на незайманих землях нинішньої території Житомирської області. Перші чеські переселенці прибули до Житомира у 1869 році. У 1878 році сотні родин чехів із Моравії поселяються в селі Крошня, Окілку, Селянщині, Високому та інших селах Житомирського повіту. За короткий час у Житомирі і на його околицях зводяться пивоварні заводи, ковбасні, хмелесушки, майстерні з обробки каменю, виростають чепурні садиби (до речі деякі з них збереглися до цього часу), закладаються величезні сади та плантації хмелю. Чехи дбали і про спортивні майданчики, спортивні зали, будинки культури, організували пожежні команди [2].

Саме житомирські та крошенські чехи виступили засновниками гімнастичного товариства «Сокіл» на Волині. Самим активним організатором Волинського гімнастичного товариства «Сокіл» був викладач гімнастики II Житомирської чоловічої гімназії Максиміліан В'ячеславович Фреліх. В державному архіві Житомирської області зберігаються два листи М.В. Фреліха до директора згаданої гімназії [4, с. 6–8]. Ідею створення гімнастичного товариства в місті Житомирі підтримали викладачі II чоловічої гімназії і, в першу чергу, викладач історії і географії, кавалер ордена Святого Станіслава III ступеня Павло Іванович Каділін [5]. Заявка на реєстрацію товариства була подана на ім'я губернатора 20 серпня 1910 року, а вже 2 вересня губернатор Волині О.П. Кутайсов дає дозвіл на відкриття товариства «Сокіл». Товариство почало працювати із

17 жовтня 1910 року у приміщенні I гімназії, де на першому поверсі знаходився спортивний зал (тепер один із корпусів Житомирського державного університету ім. І. Франка по вул. Великій Бердичівській) [8, арк. 64–65]. Очолив правління товариства директор I чоловічої гімназії Іван Онисофорович Чехлатов, заступником було обрано полковника Андроніка Андрійовича Прокоповича, секретарем Дмитра Євдокимовича Теодоровича та ін. [3].

На день відкриття в організації налічувалося всього 34 члени (з них 6 жінок). На кінець року кількість членів досягла 50 (в т. ч. 13 жінок). Серед перших членів товариства були викладач математики I чоловічої гімназії М.П. Кудрицький, викладач гімнастики Маріїнської жіночої гімназії В.І. Потапова, викладач жіночої гімназії Н.В. Овсянникової П.О. Терпіловський та директор цієї гімназії Н.В. Овсянникова-Заверткіна, лікарі П.О. Ігумнов, М.Ф. Лазицький, О.О. Туницький, керівник канцелярії губернатора В.К. Вітковський та ін. [3] Працювали дві секції – гімнастики та фехтування. Одна з таких програм зберігається в Житомирському обласному краєзнавчому музеї [3].

У 1910 році Волинське гімнастичне товариство стає членом Союзу Російського Сокольства, правління якого знаходилося в Санкт-Петербурзі. Очолював правління Союзу Микола Олександрович Султан Крим Гірей, секретарем був чех Микола Олексійович Поспішил.

У січні 1914 року з дозволу Волинського губернатора М.О. Мельникова відкриваються відділення товариства «Сокол» в чеських колоніях Виногради поблизу села Високого і села Окілок Житомирського повіту (нині Черняхівський район) [10, с. 3]. Крошенське товариство «Сокол» розпочало свою діяльність у серпні 1917 року. Організував товариство Стефан Франце-Антонович Томан. У 1917 році працювало три відділення: дитяче (вік від 7 років), жіноче (вік від 15 років і старше), чоловіче (від 16 років і старше). Заняття з гімнастики та легкої атлетики проводилися тричі на тиждень в одній із кімнат училища (школи) та у дворі [7, арк. 68].

31 травня 1922 року наказом начальника Центрального управління всеобучу УкрКриму за № 55/у було заборонено діяльність вищеназваних товариств [6, арк. 71]. По-різному склалася життєва доля волинських соколів, але незаперечним є той факт, що більшість із них свої серця віддали спорту, ставши фундаторами фізкультурного руху Житомирщини. Трагічна доля спіткала багатьох членів Крошенського Сокола, які були розстріляні 28 вересня 1938 року під час сталінських репресій. Серед

розстріляних – засновник крошенського товариства «Сокіл» С.А. Томан. Не оминула лиха доля і деяких членів сокільських організацій с. Окілок, колонії Виногради, Селянщини [9].

Список використаних джерел та літератури

1. История физической культуры и спорта / под ред. В.В. Столбова. – М: Физкультура и спорт, 1975. – 359 с.
2. Кухарський О.С. Історія гімнастичного товариства «Сокіл» на Волині. Вид. 2-е випр. і доп. / О.С. Кухарський, Г.П. Грибан. – Житомир: Вид-во Рута, 2015. – 128 с.
3. Житомирський обласний краєзнавчий музей. КП – 36963 – Комплекс матеріалів гімнастичного товариства «Сокіл».
4. Державний архів Житомирської області (ДАЖО) Ф 73, оп. (опис) 2, спр. (справа) 194, арк. 7–8.
5. ДАЖО Ф 73, оп. 2, спр. 415.
6. ДАЖО Р 1487, оп. 1 дод, спр. 1063, арк. 71.
7. ДАЖО Р 1673 оп. 1 дод., спр. 20, арк. 68.
8. ДАЖО Р 1673, оп. 1, спр. 323, арк. 64–65.
9. ДАЖО Р 5013, оп. 2, спр. 2918.
10. Газета «Жизнь Волини», № 302 от 29 ноября 1913 г. – С. 3.

Ігор Власюк
(м. Житомир)

ДЕРЖАВНА ДОПОМОГА ДІТЯМ НА ВОЛИНІ В РОКИ НЕПУ(1921–1928 рр.)

Проблема надання державної та суспільної допомоги дітям для сучасної України є досить актуальною. Тому, на наш погляд, доцільним є вивчення історичного досвіду вирішення державою проблем різних груп дітей, зокрема в роки НЕПу (1921–1928 рр.). Тема знайшла своє відображення у низці праць сучасних українських та російських дослідників: А. Зінченко, О. Паращевіної, І. Діптан, Н. Тріпутіної, І. Іщенка, О. Маслової та ін. [5]. Державні заходи щодо допомоги різним групам дітей у радянській Волині в період НЕПу потребують більш глибокого дослідження, із залученням архівних джерел.

Діяльність Волинської губернської (пізніше – окружної) комісії допомоги дітям була спрямована в роки НЕПу на вирішення проблем різних груп дітей і охоплювала своєю роботою (станом на 1924 рік): 1) дітей з російських губерній, охоплених в 1921 р. голодом (тільки цього

року на Волинь прибули організованим порядком 8072 дитини). Усього ж губернія прийняла на свою територію понад 11 тис. таких дітей. Загалом для таких дітей було влаштовано 69 будинків, 3 евакоприймальники, 1 лікарня; на приватному патруванні було розміщено 3372 дитини. У 1922–1928 рр. відбувалася реевакуація цих дітей на батьківщину; 2) безпритульних дітей (2500); група була важко врахованою та надзвичайно мобільною; для цих дітей 16.12.1923 р. було відкрито у м. Житомирі спеціальний дитбудинок; також їм підшукувалася робота шляхом патронату у кустарних виробництвах та приватних громадян; надавалася посильна допомога білизною, одягом, взуттям та продовольством; 3) дітей безробітних батьків (2500); 4) повних сиріт серед місцевого населення (2489), які перебували у дитячих будинках, закладах лікувальних та українського Червоного Хреста); 5) дітей з руху юних лєнінців (360) для оздоровчої кампанії; 6) дітей членів комітетів незаможних селян (1250), переважно для ясельної кампанії; 7) дітей, які залишали державні дитячі будинки за віком (165); 8) дітей, які страждали на певні захворювання (туберкульоз, грибокві, трахому та ін.). З 1.10.1923 р. до 1.08.1924 р. було проліковано 712 таких дітей [1, арк. 14-15, 41 зв.; 4, арк. 14].

Важливим напрямком роботи губернської комісії допомоги дітям була організація осередків «Друг дітей» та тісна співпраця з ними. Про це свідчать відповідні протоколи та переписка, зокрема за 1924–1925 рр.[2]. Влада також рекомендувала розвивати ідеологічну роботу усім осередкам «Друг дітей» у напрямі тісного зв'язку з організацією юних піонерів, посилити серед них культурну та політпросвітницьку роботу [2, арк. 129].

Стан багатьох дитячих закладів на 1924 рік залишався незадовільним. Приміщення дитбудинків протягом останніх 7-8 років зовсім не ремонтувались; з них потребували дрібного ремонту 15%, середнього – 50%, великого – 35% від їх загальної кількості. Окрім того, санітарно-гігієнічний стан їх теж був не всюди задовільним. Вимогам цим відповідали 65% дитячих закладів у містах, 32% у губернії [1, арк. 41].

За відомостями адресного столу тут було враховано на 1924 рік 2207 дітей з голодних російських губерній (Самари, Саратова) та губерній України, а також з різних місць, враховуючи прикордонне становище Волинської губернії. Вирішення проблеми повернення цих дітей на батьківщину стикалося з певними труднощами: необхідно було знайти насамперед контакти з їх батьками або родичами; масова реевакуація дітей була неможливою через відсутність таких великих коштів у комісії допомоги дітям.

Загалом станом на квітень 1924 року, за офіційними, врахованими владою даними, у Волинській губернії потребували допомоги 9336 дітей з міського та сільського населення. На допомогу різним групам дітей було витрачено на 1.04.1924 р. 36789 крб. [1, арк. 42, 44 зв.].

Серед серйозних проблем роботи комісій, як повідомлялося, зокрема, 1925 р. у доповіді Житомирської окружної комісії, були незадовільне матеріальне становище та відсутність відповідної бази [3, арк. 11-11 зв.].

Основними джерелами прибутків Волинської окружної комісії допомоги дітям були: 1) мануфактурна крамниця (у середньому 1500 крб. прибутку на місяць); 2) лото (500 крб.); 3) проведення місячників допомоги дітям, лотерей – 5 тис. крб. на рік). Загальний прибуток комісії з 1.04.1926 р. до 1.06.1928 р. складав 55040 крб. [4, арк. 14 зв.].

Станом на 1.10.1927 р. комісія повідомляла про відсутність місцевих безпритульних дітей. Робота її проводилася у напрямку ліквідації наслідків безпритульності. Головний контингент безпритульних дітей у 1927/28 господарському році складали діти з інших округ, втікачі з дитбудинків, профілакторіїв. Допомога різним групам дітей суттєво збільшилася порівняно із попередніми роками [4, арк. 7-7 зв.].

Отже, робота державних комісій допомоги дітям на Волині в роки НЕПу була спрямована на подолання важкого становища та проблем різних їх груп. Загалом, вона мала значні результати, хоч і далеко не все вдалося вирішити. Важливе значення мала організація громадських осередків «Друг дітей» та співпраця з ними у цьому напрямі, з відповідними ідеологічними установками.

Список використаних джерел та літератури

1. Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО). – Ф. Р. 643. – Оп. 1. – Спр. 2. – 49 арк.
2. ДАЖО. – Ф. Р. 643. – Оп. 1. – Спр. 6. – 175 арк.
3. ДАЖО. – Ф. Р. 643. – Оп. 1. – Спр. 9. – 11 арк.
4. ДАЖО. – Ф. Р. 643. – Оп. 1. – Спр. 21. – 17 арк.
5. Зінченко А. Г. Дитяча безпритульність в радянській Україні в 20-х – першій половині 30-х років ХХ століття: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / А. Г. Зінченко; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 2002. – 17 с.; Паращевіна О. Діти і голод 1921–1922 рр. в Україні / О. Паращевіна // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: міжвід. зб. наук. пр. – 2005. – Вип. 14. – С. 137-146; Діптан І. І. Спеціальні державні інституції боротьби з дитячою безпритульністю в Українській СРР (1919–1932 рр.): чинники з організації, механізм і результати діяльності / І. І. Діптан // Рідний край. – 2008. – № 2 (19); Тріпутіна Н. П. Дитяча безпритульність та боротьба з нею у житті українського суспільства 20-х рр. ХХ ст. / Н. П. Тріпутіна // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2011. – № 982: Сер. Історія. – Вип. 44. – Спеціальний випуск. – С. 161-174; Іщенко І. В. Державна політика у

сфері боротьби з соціальними аномаліями періоду непу (1921–1928 рр.): досвід, протиріччя, уроки (за матеріалами Півдня України): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / І. В. Іщенко; Дніпропетр. нац. ун-т. – Дніпропетровськ, 2003. – 16 с.; Маслова О. Б. Ликвидация массовой детской беспризорности в Советской России в 1920-е годы: Автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / О. Б. Маслова; Пятигорск. гос. технолог. ун-т. – Пятигорск, 2010 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com>.

Альона Новаківська
(м. Житомир)

СТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ ЖИТОМИРЩИНИ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ

Після остаточного утвердження на території УРСР радянської влади відбулася кардинальна перебудова адміністративно-територіального устрою. Постановою від 3 червня 1925 р. «Про ліквідацію губерній і перехід на трьохступеневу систему управління» губернський поділ скасовувався. У свою чергу Житомирську округу було перейменовано на Волинську округу з центром у м. Житомир. Значне місце в утвердженні радянської влади на території Житомирщини відіграла преса [6].

Мета пропонованої статті – висвітлення становлення радянської періодики Житомирщини міжвоєнного періоду.

Уже на першому етапі утвердження більшовиків на Житомирщині зародилася радянська періодика. Адже, по перше, для більшовиків вона виступала важливим пропагандистським засобом. По друге, через періодику до місцевого населення доносилися розпорядження, повідомлення, оголошення нової влади.

На початку 1921 р. усі наявні газети були реорганізовані. Від 5 липня 1921 р. почали виходити газети губкому КП(б)У і губпрофради «Волинский пролетарий» та губвиконкому «Вісті». Губернська газета «Волинский пролетарий» була заснована у 1920 р. Із 1 серпня 1924 р. вона виходила під назвою «Радянська Волинь» (1924–1937 рр.) [2].

Поширилася в регіоні і районна періодика. Так, із квітня 1919 р. до червня 1925 р. у Бердичеві виходила районна газета під назвами «Вісті», «Известия», «Известия-Вести», «Голос труда». 21 червня 1925 р. газета отримала нову назву «Радянський шлях». У Бердичеві також друкувалися періодичні видання «Дер кустар», «Голос праці», газета фабрики «Побєда» – «Робітник» [3].

В іншому районному центрі – м. Малин – інформаційним засобом у ті часи була газета «Серп і молот», яка друкувалася у Радомишльській друкарні. Вона видавалася російською мовою і виходила двічі на тиждень [5]. У 1931 р. в Малині почала виходити районна газета «За більшовицькі темпи». З 1938 р. газета була перейменована у «Більшовицький прапор». Відповідні газети належали райкому комуністичної партії.

У 1923 р. с. Попільня стає районним центром. У грудні 1930 р. тут вийшов перший номер районної газети «Прапор колгоспника». Газета виступила органом Попільнянського районного комітету партії та райвиконкому. На території Червоноармійського району (до 1935 р. Пулини) Житомирської області виходила газета «Більшовик Червоноармійщини». Перший номер районної газети «Більшовик Червоноармійщини» вийшов 11 жовтня 1935 р. Редакція газети систематично друкувала матеріали про хід соціалістичного змагання [3].

На території сучасного м. Коростишів Житомирської області з 1 травня 1930 р. почала виходити Коростишівська районна газета «Коллективіст Коростишівщини». Ціна одного випуску газети становила 3 коп. Від 1932 р. назва була змінена – «Комуна», від 1944 р. – «Коростишівська правда», від 1962 р. – «Ленінський шлях», від 1992 р. – «Коростишівська газета». Із 1932 р. районна газета виходила і у Володарськ-Волинському районі (сучасний Хорошівський район). 12 березня 1932 р. тут з'явився перший номер видання «За більшовицькі темпи» [4].

Свою історія має і районна газета Ружинського району Житомирської області. «Соціалістичне село», «Радянське село», «Ружинська земля» – це назви районної газети протягом восьми десятиліть. Вперше районна газета «Соціалістичне село» вийшла друком у червні 1930 р. Газета виходила в тираж на одному аркуші та один раз на тиждень – четвер. Через рік районка виходила двічі на тиждень – четвер та неділю. Один примірник газети коштував 15 копійок. Першим редактором даного видання були І. М. Баранюк та Ю. Н. Гундич [6].

Окрім вищевказаних, деякі газетні видання з'явилися і в інших районах регіону. На Житомирщині також видавалися газети національних меншин. Зокрема, для місцевих поляків друкувалися газети «Серп», «Радянський голос», «Голос молоді»; ряд газет для польської етнічної меншини у період «коренізації» видавалися і польською мовою.

Польськомовна преса виходила в багатьох районних центрах Житомирщини. В Олевську протягом 1932-1934 рр. виходила газета «Більшовик Олевщини», з 1932-1935 рр. в Ємільчинському районі

виходила польськомовна газета «Колективіст Ємільчинщини», в смт. Городниці (Новоград-Волинський район) протягом 1933-1935 рр. виходила газета «Стандарт соціалізму». Газета «Socyalistyczne Polesie» («Соціалістичне Полісся») – це громадсько-політична газета Коростенського району Житомирської області УРСР виходила на польській мові [1].

Отже, значна роль в утвердженні радянської влади на Житомирщині, як і в Україні загалом, відводилася періодичним газетним виданням. Адже преса мала виконувати і інформаційні, і суто пропагандистські функції. Саме через це у міжвоєнний період більшовики приділяли значну увагу становленню та розвитку мережі періодичних газетних видань на Житомирщині.

Список використаних джерел та літератури

1. Більшовик Олевщини. – 1932. – 20 квітня.
2. Волинський пролетарий. – 1921. – 7 липня.
3. Голос праці. – 1923. – 7 жовтня.
4. За більшовицькі темпи. – 1932. – 12 березня.
5. Серп і молот. – 1923. – 8 листопада.
6. Гафнер В. А. Партийно-советская печать как инструмент политической борьбы в советском обществе 1920-х гг. : дис. канд. ист. наук : спец. 07.00.02 / В. А. Гафнер. – М., 2010 – 248 с.

Іван Ковальчук
(м. Житомир)

СТРАТЕГІЯ І КЕРІВНИЦТВО ОУН(Б) НА ЖИТОМИРЩИНІ У 1943 Р.

Початок 1943 р. був ознаменований кардинальною зміною ситуації на Східному фронті. Успішне закінчення контрнаступальної операції Червоної армії у битві під Сталінградом призвело до початку переходу стратегічної ініціативи у Другій світовій війні на бік сил Антигітлерівської коаліції. У середовищі українського націоналістичного руху зрозуміли, що військова потуга Третього райху вже не є такою величною. Лідери українських націоналістів розпочинають розбудову своїх військових формувань і збройну боротьбу за створення самостійної України. Вони сподівалися, що фронт бойових дій між вермахтом і Червоною армією іще хоча б з рік-півтора не прийде на територію України. Проте, цього не

сталось, і на кінець 1943 р. практично вся Лівобережна Україна уже була звільнена від нацистської окупації.

У 1943 р. бандерівська ОУН постала лідером українського самостійницького підпілля, концентруючи навколо себе його діяльність. Розвідка радянських партизан доповідала керівництву СРСР, що на території Західної і Правобережної України оунівці щоденно посилюють свої позиції і розгортають збройну боротьбу проти німців за створення самостійної України [13, с. 8, 4].

Упродовж 17–21 лютого 1943 р. відбулася Третя конференція ОУН(Б). Окрім проголошення про утворення власних регулярних збройних сил ОУН С. Бандери на цій конференції змінила власну назву. Тепер бандерівці офіційно називалися ОУН(СД) (самостійників державників) [8, с. X].

До жовтня–листопада 1943 р. Житомирський обласний провід ОУН(Б) очолював «Бульба» – найпевніше, що звали його Микола Васильович [10, арк. 320]. Відомо, що «Бульба» за націоналістичну діяльність відбув тюремне ув'язнення у Польщі [12, с. 621]. Період керівництва «Бульби» був для усього оунівського підпілля часом подальшої розбудови організаційної мережі і переходу до військової діяльності. У цей час оунівське підпілля Житомирщини стало найчисельнішим за весь період, а сама мережа нараховувала 5 окружних проводів: Бердичівський, Житомирський, Коростенський, Попільнянський (у деяких джерелах іменується як Андрушівський [7, с. 340]), Пулинський (Червоноармійський, серед підпілля відомий як Запоріжжя) [4, арк. 98]. Сам «Бульба» безпосередньо опікувався створенням і функціонування місцевих боївок УПА [6, арк. 140]. У кінці 1943 і на початку 1944 р. «Бульба» перебував у загоні Федора Воробця («Верещаки»), згодом повернувся на Західну Україну і став крайовим провідником юнацтва [1, арк. 201].

Останнім керівником підпілля бандерівців Житомирської області у період німецької окупації був «Орлюк» або «Орлик», справжнє ім'я якого Василь Куліш. Походив він із Волині, народився 1918 р. Наприкінці 1943 р. він також був крайовим референтом юнацтва на ПЗУЗ і керівником політичного відділу воєнної округи «Тютюнник» [9, с. 939]. 1 січня 1944 р. під час наступу 7-го полку 24-ї стрілецької дивізії 18-ї армії 1-го Українського фронту «Орлюк» і ще четверо повстанців були виявлені червоноармійцями на горіщі однієї із хат у с. Половецьке Бердичівського району. Під час слідства, «Орлюк» спочатку спробував був видати себе за радянського партизана «Миколу Пахомовича Орлюка». Як далі розгорталися події достеменно невідомо, проте за довідкою слідчого

управління контррозвідки Червоної армії «Смерш», «Орлюк» «при спробі втечі з допиту, вбитий [7, с. 364–366].

Керівником бандерівського обласного відділу пропаганди у 1943 р. працював Єфрем (Охрім) Мовчан. Він народився 1918 р. у селянській родині с. Старосілля Андрушівського району. Відомо також, що закінчив педагогічний інститут. Після встановлення нацистського окупаційного режиму Є. Мовчан працював шкільним вчителем і згодом очолив Андрушівський районний провід бандерівської ОУН [4, арк. 35]. У житомирському підпіллі він був відомий як «Охрім» та «Орел» [2, арк. 35, 42].

На середину 1943 р. головним зв'язковим Житомирського обласного проводу був Євген Костюк («Женя» або «Малий»). З літа 1943 р. він діяв у Коростенському районі, звідки виїхав у західні області України [10, арк. 321].

Керівником СБ ОУН(Б) В'ячеслав Загельський «Марко» [10, арк. 321]. Тому Ю. Колісниченко визначала його як «розвідник УПА “Марко”» [3, арк. 15 зв.].

Микола Микулин («Зенон») у 1943 р. очолював військову референтуру обласного проводу та одночасно був заступником керівника обласного керівника [3, арк. 321]. Ця робота була надзвичайно відповідальною, адже саме на початку діяльності загонів УПА ними керували військові штаби територіальних округів ОУН(СД) [14, с. 360].

До липня 1943 р. господарським референтом Житомирського обласного проводу працював Степан Костів («Омелько»), який загинув 2 липня 1943 р. під час бою із поліцією поблизу селища Ружина [11, арк. 16].

Із 12 квітня 1943 р. господарчим референтом бандерівців у Житомирі працювала Юлія Колісниченко («Оксана») [3, арк. 93]. «Зенон» попередньо забезпечив її документами на ім'я Марії Іванівни Поліщук. Офіційною ж причиною приїзду Ю. Колісниченко до Житомира було навчання у сільськогосподарській школі. Ця школа працювала до 15 липня 1943 р. і після її закриття Ю. Колісниченко, щоб продовжувати свою підпільну діяльність у місті, влаштувалася працювати секретарем-машиністкою до Михайлівської автокефальної церкви [5, арк. 216–216 зв.]. Діяльність Ю. Колісниченко на посаді господарчого референта Житомира тривала до кінця вересня 1943 р., коли вона через переслідування нацистів змушена була перейти на нелегальне становище і за наказом «Зенона» вступила до загону УПА, з яким відійшла у Ровенську область [3, арк. 17, 15–15 зв.].

Отже, стратегія ОУН(Б) у 1943 р. зазнала певних змін. Бандерівці, усвідомлюючи неминучість поразки вермахту і повернення радянської влади, переходять до військової стадії діяльності та формування власних збройних сил. На терені Житомирщини ОУН С. Бандери у цей час виступає фактично єдиною антинімецькою силою українського спрямування. Її керівництво спрямувало свою роботу на розширення власної мережі і боротьбу з нацистським окупаційним режимом і радянським підпіллям.

Список використаних джерел та літератури

1. Архів Управління Служби безпеки України в Житомирській області (*далі* – АУ СБУ ЖО), ф. 5, оп. 1, спр. 4021, 294 арк.
2. АУ СБУ ЖО, ф. 5, оп. 1, спр. 11293, 83 арк.
3. АУ СБУ ЖО, ф. 6, оп. 1, спр. 13139, 49 арк.
4. АУ СБУ ЖО, ф. 6, оп. 1, спр. 28795, 152 арк.
5. АУ СБУ ЖО, ф. 6, оп. 1, спр. 29040, в 2 т. Т. 1, 383 арк.
6. Архів Управління Служби безпеки України в Львівській області (*далі* – АУ СБУ ЛО), ф. 5, оп. 2, спр. 54786, 373 арк.
7. Вовк О. Диверсійна група УПА «Схід» / О. Вовк // Український визвольний рух. – Львів, 2012. – Зб. 17. – С. 336–374.
8. Волинь і Полісся : УПА та запілля 1943–1944 : [документи і матеріали] / [упоряд. : О. Вовк, І. Павленко]. – Київ – Торонто, 1999. – 724 с. (Літопис УПА. Нова серія ; т. 2).
9. Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля 1944–1946. Документи і матеріали / [упоряд. : О. Вовк, С. Кокін]. – Київ – Торонто, 2006. – 1445 с. – (Літопис УПА. Нова серія ; т. 8).
10. Галузевий державний архів Служби безпеки України (*далі* – ГДА СБУ), ф. 13, спр. 372. Т. 29, 369 арк.
11. Державний архів Рівненської області (*далі* – Держархів Рівненської обл.), ф. Р-30, оп. 2, спр. 41, 17 арк.
12. Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України / [упоряд. : В. Іванченко, О. Пагіря]. – Київ – Торонто, 2011. – 1160 с. – (Літопис УПА. Нова серія ; т. 18).
13. ОУН і УПА в 1943 році : [документи]. / [упоряд. : О. Веселова, В. Дзьобак, М. Дубик, В. Сергійчук ; відп. ред. С. Кульчицький]. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2008. – 347 с.
14. Патриляк І. К. Україна в роки Другої світової війни : спроба нового концептуального погляду / І. К. Патриляк, М. А. Боровик. – Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2010. – 590 с.

Олена Геча
(м. Житомир)

ЛЕОНІД НАУМОВИЧ ВОЛИНСЬКИЙ – СПАСИТЕЛЬ ШЕДЕВРІВ ДРЕЗДЕНСЬКОЇ ГАЛЕРЕЇ

На межі ХХ–ХХІ ст. усе більшого значення набуває персоніфікація історії. В умовах масового розсекречення архівних документів та

активного запровадження до наукового обігу нових джерел історикам та джерелознавцям стає доступним цінний матеріал просопографічного характеру. Він дає змогу створити «живі» портрети відомих людей, відтворити їх образи у сукупності позитивних і негативних сторін життєпису, не замкненого у статичні рамки “сухої” біографії.

Навіть далеким від мистецтва людям хоч щось говорять імена Рафаеля, Рембрандта, Рубенса, чиї картини є гордістю і окрасою знаменитої колекції Дрезденської картинної галереї. Менш відоме ім'я нашого земляка Леоніда Волинського (Рабіновича), завдяки самовідданості, розуму і героїзму якого безцінні музейні скарби не потрапили до розряду навіки втрачених. Пізніше він розповів про ці події у документальній повісті «Сім днів», яка була тричі перевидана у 1958, 1960, 1971 рр. В ній автор хотів розповісти не так про війну, як про велич людського духу та безсмертя створених шедеврів Дрезденської галереї. По цій книзі у 1960 р. у НДР був знятий фільм «П'ять днів, п'ять ночей» [8].

Протягом тривалого часу несправедливо замовчувалося ім'я художника, мистецтвознавця, письменника Леоніда Волинського. Тільки у зв'язку з відзначенням його 100-річчя від дня народження у 2012 р., знову його було згадано. Мало хто знав, що Леонід Волинський тривалий час проживав у Житомирі, на вул. 1-го Травня. Леонід Волинський народився в Одесі, а дитячі та юнацькі роки провів у Житомирі [3, с.4]. Саме у Житомирі народився його брат Ісаак Крамов [1, арк.95], Леонід Наумович отримав перші навички малювання, німецької мови, одружився. Під час війни він тричі побував у німецькому полоні, і здається дивом, що йому вдалося уникнути розстрілу, хоч він мав найпоширеніше єврейське прізвище – Рабінович. А потім дійшов до Дрездена і саме завдяки його ініціативі були знайдені шедеври картинної галереї [2,с.12].

Леонід Волинський як художник розумів, які шедеври знаходилися у Дрезденській галереї. Саме він був ініціатором пошуків, визначив маршрут пошуку завдяки своїй щасливій знахідці: у підвалах Дрезденської Академії мистецтв він виявив секретну «німу карту» з позначками схованок, розкиданих на десятки кілометрів одна від одної по всій Саксонії [6, с.7].

Для пошуку колекції Дрезденської галереї командування батальйону створило пошукову групу – трофейний підрозділ, у задачу якого входило в'яснити судьбу творів мистецтва. Очолив групу Леонід Волинський (Рабінович), тому що був висококласним спеціалістом в області живопису, також до складу групи входили сержант О. Кузнецов і шофер Н. Захаров. В особистому архіві відомого житомирського краєзнавця Г. Мокрицького

зберігається копія знаменитої «німої карти», на якій напис: *«Эта карта обнаружена мной 8-го мая 1945 года в заминированном тоннеле, прорытом из подвалов здания Дрезденской Академии художеств в направлении Эльбы. По этой карте велись поиски, приведшие к спасению от гибели сокровищ Дрезденской галереи. Мл. лейтенант Л. Волынский»* [6, с.7].

Командир батальйону капітан В. Перевозчиков зумів її розшифрувати. Річка виявилася Ельбою; майже всі значки відповідали населеним пунктам, і лише два, позначені літерами «Т» і «Р.- Л.», потрапляли у «чисте поле» [7]. Були встановлені координати тайників, які трофейний підрозділ під керівництвом нашого земляка розшукав за сім днів травня 1945 р.:

- 8 травня 1945 р. – знайдена «німа карта» у підвалах Академії мистецтв.
- 9 травня 1945 р. – «Сікстинська мадонна» та «Автопортрет Рембрандта з дружиною Саскією» та ще близько 200 картин у каменоломні «Т» біля селища Гросс-Котта.
- 10 травня 1945 р. – у замку Веезенштейн було знайдено понад 300 полотен: «Портрет Олівареса» Веласкеса, «Рай» Лукаса Кранаха-старшого, «Христос у терновому вінку» Гвідо Рені, а також картини Тиціана, Рембрандта, Рубенса, Вермеєра та інших відомих художників.
- 11 травня 1945 р. – у замку Кьонігштейн були знайдені «Шоколадниця» Ліотара і колекція пастелей.
- 2 травня 1945 р. – «Динарій кесаря» Тиціана у вапняковій шахті Покау-Ленгенфельд та ще 350 картин.

У середині червня 1945 р. прийшло розпорядження про вивезення колекцій Дрезденської галереї в СРСР. У підготовці відправлення картин брав активну участь штаб 1-го Українського фронту, а особливо трофейний підрозділ Леоніда Волинського. Він особисто супроводжував військовий ешелон до самої Москви.

Тоді, як і, на жаль, тепер з тисячами врятованих шедеврів світового образотворчого мистецтва не асоціювалося прізвище конкретного ініціатора цієї безприкладної в історії воєн гуманної акції. «Врятував радянський народ» або «врятували радянські воїни» – говорили тоді. Саме такий, абстрактний образ радянського воїна-рятувальника введений у кінофільмі «П'ять днів, п'ять ночей» [5, с.8]. Ім'я Леоніда Волинського було несправедливо забуто, він не був навіть включений у список делегації радянських фахівців та воїнів, що супроводжував потяг з картинами до Німеччини у 1955 р.

У повоєнний час Леонід Волинський на собі відчув негативні тенденції, пов'язані з політикою «космополітизму», як і його родичі у Москві – брат Ісаак Крамов (Рабінович) та його дружина Олена Ржевська (Коган). Щоб влаштуватися на роботу або, щоб надрукувати твори у масових виданнях, євреїв змушували змінити прізвище «з єврейського на нейтральне». І саме по цій причині Леонід Волинський переїжджає до Москви у 1968 р. , де прожив всього ще близько року.

Список використаних джерел та літератури

1. Державний архів Житомирської області. Ф. 67. Книга реєстрації актів про народження. Раввинат. 1919–1920 рр. – Оп. 3. – спр. 585. – арк. 95.
2. Зленко Г. Кто же он, Леонид Наумович Рабинович? / Г. Зленко // Лехаим. – № 4(84). – 1999. – апрель – с. 12.
3. Костриця М., Мокрицький Г. Воїн, художник, письменник / М. Костриця, Г. Мокрицький // Комсомольська зірка. – 1985. – 16 листопада. – с. 4.
4. Кузьменко Е. Сикстинская Мадонна и Рабинович [Електронний ресурс] / Еврейский Обозреватель – №2. – 2013. – Режим доступу : jew-observer.com/imya/sikstinskaya-madonna-i-rabinovich/.
5. Меерзон Б. История спасения шедевров Дрезденской галереи / Б. Меерзон // Partner. – № 5. – 2005. – с. 8.
6. Мокрицький Г. Таємниця німецької штольні / Г. Мокрицький // Возрождение Житомира. – 2005. – 11 травня. – с. 7.
7. Вторая Мировая Война. Благодарная Дрезденская галерея? [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.world-war.ru/blagodarnaya-drezdenskaya-galereya/.
8. Шпак В. Дрезденські скарби письменника Волинського [Електронний ресурс] / - Урядовий Кур'єр – 9 січня. – 2013 р. – Режим доступу до газети: ukurier.gov.ua/.../drezdenski-skarbi-pismennika-volinskogo/.

Тетяна Чубок, Анна Кичан

(м. Рівне)

РОЛЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У ВІДНОВЛЕННІ І ПОДАЛЬШОМУ РОЗВИТКУ ІНФРАСТРУКТУРИ РІВНЕНЩИНИ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД (1944-1949 рр.)

Після закінчення Другої світової війни перед органами місцевої влади постало питання щодо швидкісного відновлення інфраструктури краю та його господарств. За час воєнних дій та окупації фашистськими загарбниками територія Рівненської області зазнала значних втрат, у

першу чергу, у сфері житлово-комунального господарства. Із наявних на той час у м. Рівне 600 тис. кв. м. житлової площі було зруйновано її 50%.

У 1944 р. 412 житлових об'єктів із загальною площею 45 000 кв. м. підлягали відновлювальним роботам. За період часу від моменту визволення по 01.01.1945 у містах Рівненської області було відбудовано 113 будинків на суму 1 млн. 856 тис. 7 крб., з них, станом на 1 березня 1945 р., відремонтовано і здано в експлуатацію 314 будівель із загальною площею 24 500 кв. м. Із загальної кількості оновлених будівель 223 житлові будинки з корисною площею 10 892 кв. м. було реконструйовано силами жильців і домоуправлінь, 91 житловий будинок із корисною площею 13 608 кв. м. – силами підприємств, установ і організацій. Крім того, відремонтовано 934 житлові будинки, які не перебували на балансі, але експлуатувалися Міським житловим управлінням загальною площею 53232 кв. м., у тому числі, у м. Рівне – 271 будинок площею 17800 кв. м. [1, арк. 1-7; 2, арк. 28-29].

У 1948-1949 рр. на відбудову житлово-комунального фонду було виділено значні кошти. Загальна вартість виконаного нового житлового будівництва становила 6,1 млн. крб., з яких основна частина була асигнована на відновлення Ковельської залізниці, а саме 2,7 млн. крб., на які збудовано 4 тис. кв. метрів. Крім того, на реконструкцію Костопільського будівельного комбінату та тресту «Рівнеліспром» було спрямовано відповідно 1,2 млн. крб. та 300 тис. крб. За цей період в експлуатацію було введено 9,8 тис. кв. м. житлової площі. Проте, не всі організації та підприємства виконали план житлового будівництва, а саме обласним управлінням зв'язку було відбудовано лише кілька будинків. Причиною всього цього стала некомпетентність керівників управління, відсутність допомоги органів місцевого самоврядування, відсутність документації, що призвело до неповного та нецільового використання коштів: із 400 тис. крб. було використано лише 300 тис. крб. Безвідповідальне ставлення спостерігалось і з боку облкомунпроекту, дефекти в роботі якого позначилися на темпах житлового будівництва [3, арк. 45-47].

Не в кращому стані перебувала і водопровідна мережа, оскільки водонасосна станція потребувала остаточних аварійно-відновлюваних робіт та поточного ремонту приміщення, яке було пошкоджено ворожою авіабомбою. За першу половину лютого 1945 р. в середньому подавалося 700 кубометрів води за добу, що пов'язано з обмеженою роботою міської електростанції. На проведення відновлювальних заходів, які були

необхідні для покращення і розширення роботи водоканалу було використано 200 тис. 90 крб. [1, арк.1-7].

Щодо стану комунальних підприємств, то варто зазначити, що частина лазень у містах Рівненської області була відновлена, причому, їх пропускна здатність складала 40–110 осіб за годину (в залежності від населеного пункту)

[1, арк. 1-7]. Міськкомгоспом було намічено низку заходів по озелененню міста Рівного для створення культурних умов відпочинку та надання естетичного виду міста. Витрати на ці роботи становили в той період близько 200 тис. крб. [4, арк. 22-27].

Після визволення території Рівненської області органами місцевого самоврядування було реконструйовано 9 електростанцій потужністю 4, 632 кВт. із загальною протяжністю мережі 272 км. Проте, вони працювали з великими перебоями через відсутність достатньої кількості лімітів на паливно-мастильні матеріали. Однак, цього було недостатньо, оскільки їх робота забезпечувала лише третину від необхідної потреби щодо виробництва електроенергії та забезпечення нею населених пунктів Рівненщини. Зважаючи на це, було розпочато ремонтні роботи 3-го дизеля електростанції м. Рівного, а також електростанцій Дерезнянського та Рафальського районів. Згідно з планом 1945 р. на капітально-відновлювальний ремонт установ електростанцій, агрегатів було асигновано 601 тис.крб. [1, арк. 1-7; 5, арк. 12-21].

В аналізі інфраструктури Рівненщини у повоєнні часи важливе місце займав стан дорожньо-мостового господарства. У цей період місцеві органи влади, усвідомлюючи його значущість, здійснили ремонт 96 % мостів, а отже в експлуатацію було введено 23 з 24 мостів. Внаслідок воєнних дій і ворожих бомбардувань виникла доцільність проведення перепланування вулиць, що вартувало 500 тис. крб. [1, арк. 1-7; 5, арк. 12-21]. Дбаючи про благоустрій міст і райцентрів органи місцевого самоврядування Рівненщини здійснили ремонт 3,5 тис. погонних метрів шляхів, 3,2 тис. кв. м. тротуарів, встановлено понад 320 вуличних ліхтарів. Проте, кошти, призначені на ці заходи, в попередні роки не були використані і проведена робота не відповідала тогочасним вимогам. За рахунок позалімітних асигнувань і аморти-фонду відбудовано 13 абіссинських колодязів, дві електростанції потужністю 95 кВт. і побудовано 18 км. електромережі [6, арк. 52 – 63].

Отже, аналіз інфраструктури Рівненської області у повоєнних час свідчить, що органи місцевої влади докладали значних зусиль для її відновлення, але ці процеси гальмувалися недостатнім фінансуванням.

Список використаних джерел

1. Державний архів Рівненської області (далі ДАРО) – Ф. 400. – Оп. – 3. Спр. 83. – арк. 1-7
2. ДАРО. – Ф. 400. – Оп. – 3. Спр. 82. – арк. 28-29
3. ДАРО. – Ф. 400. – Оп. 1.– Спр. 190. – арк. 45-47
4. ДАРО. – Ф. 400. – Оп. – 3. Спр. 82. – арк. 22-27
5. ДАРО. – Ф. 400. – Оп. – 3. Спр. 82. – арк. 12-21
6. ДАРО. – Ф. 400. – Оп. 1.– Спр. 190. – арк. 52 –63

Марина Хададова
(м. Житомир)

ДОСЛІДЖЕННЯ ОБОРОННИХ СПОРУД ПЕРШОГО ГОРОДИЩА ЛІТОПИСНОГО ІСКОРОСТЕНЯ (2003-2017 РР.)

На території сучасного м. Коростень виявлені чотири городища, три із яких датуються VIII – серединою X ст. Саме вони пов'язані з подіями 946 року – каральним походом київської княгині Ольги проти древлян. Городище №1 займає останець площею 0,45 га на правому березі р. Уж в урочищі Червона гірка. Вперше городище було візуально обстежене В. Антоновичем. Саме він висловив думку про те, що вказане городище було центром літописного Іскоростеня [1, с. 13,74].

Більш детально городище було досліджене в 1924-25 роках Ф.А. Козубовським. Він склав план городища, лишив його опис та виміри фортифікацій. На той час городище з напільного боку було захищене потрійною лінією валів, середня ширина яких була близько 8 метрів. Висоти від 2,3 до 4,2 м. Перед кожним валом був рів шириною близько 5 метрів. Були зафіксовані два в'їзди на городище – з північного сходу та північного заходу[4, с.4-24].

Ця інформація важлива, тому що на сьогодні лишилась $\frac{1}{4}$ частина від початкових розмірів городища. Більшість згаданих фортифікацій назавжди втрачена, так як в 1931 році територія городища була перетворена на кар'єр для потреб оборони. Крім того, поверхня існуючої частини дитинця практично повністю позбавлена культурного шару, який донедавна вважався назавжди втраченим. На сьогодні оборонні споруди

городища збереглись лише з північного боку у вигляді двох потужних ескарпів та широкої берми.

Конструкції оборонних споруд системно почали досліджуватись з 2003 року науковцями Житомирської археологічної експедиції ІА НАН України під керівництвом Б.А.Звіздецького. З 2006 року експедицію очолив А.В. Петраускас. З 2010 року в дослідженнях коростенського городища приймають участь викладачі та студенти ЖДУ імені Івана Франка.

Уявлення про конструкції оборонних споруд склалось в ході досліджень 2003-04 рр. Тоді було закладено стратиграфічну траншею шириною в 2 м та загальною довжиною 35,5 м. в результаті було виявлено рів, викопаний біля підніжжя городища в рожевій гранітній жорстві, загальною шириною 6 м та глибиною 2м. внутрішня стінка рову різко переходить у зовнішній край першого ескарпу. Сам ескарп має достатньо крутий схил. Це було досягнуто не лише підрізкою природного схилу, але й переміщенням ґрунту із рову на вищу площадку. Таким чином було утворено достатньо потужну берму – до 10 метрів шириною [2, с.7-9].

По зовнішньому краю берми була виявлена кам'яна кладка із брил необробленого рожевого граніту шириною 2 м. Вона, на думку Б. Звіздецького, виконувала роль підпорної стінки – крепіді. Також були виявлені поперечні обвуглені колоди – частини дерев'яних оборонних конструкцій. В центрі берми першого ескарпу була зафіксована кам'яна кладка, яка розглядалась як основа дерев'яної стіни. Слід зазначити, що по всій території розкопу простежувався перепалений шар товщиною 0,6-0,8 м. Всього на 2006 рік було відкрито та досліджено площу 1149,2 м. кв. [3, с.113].

Дослідження на бермі першого ескарпу продовжувались в наступні роки. Їх результати дозволили вважати, що оборонні дерев'яні споруди були виконані як два ряди поздовжніх клітей. При чому перший фронтальний ряд клітей був засипаний гранітною жорствою і виходив на поверхню у вигляді дерев'яних заборол. З середини городища до цієї конструкції був прибудований ряд пустотілих клітей житлово-господарського призначення. Одна така кліть, виявлена в ході досліджень, містила піч, навколо якої були виявлені специфічні інструменти та матеріали що могли належати майстру – ювеліру [2, с.8].

Протягом наступних польових сезонів були закладені незначні за площею розкопи на майданчику дитинця, де були виявлені рештки крепіді, та на бермі другого ескарпу. Але, через певні причини, вказані ділянки городища були досліджені не достатньо для того, щоб робити

висновки. Також у вказаний період проводились розкопки рову з північного боку городища, які продовжувались в 2013 та 2017 роках[5, с. 296-298].

Протягом польових сезонів 2015 та 2017 років були закладені розкопи з північно-західного боку першої берми городища. Там були знайдені рештки житлової кліті з великою кількістю обгорілого зерна та фрагментовані пірофілітові жорна. Вперше на городищі були виявлені дві стовпові ями на самому краю берми. Можливо ями пов'язані з оборонною дерев'яною стіною, укріпленою кам'яною крєпідіою.

Отже дослідження оборонних споруд коростенського городища будуть продовжуватись та дозволять реконструювати зовнішній вигляд середньовічної древлянської фортеці.

Список використаних джерел та літератури

1. Антонович В.Б. Археологическая карта Волынской губернии/ В.Б.Антонович. – М., 1900. – 188 с.
2. Звіздецький Б. Археологічні дослідження в північно-східних районах Житомирського полісся (матеріали та дослідження до археологічної карти області: Коростенський, Овруцький та Народицький райони)/ Б.А.Звіздецький.- Коростень, 2008. – 129 с.
3. Звіздецький Б.А., Польгуй В.І., Петраускас А.В., Сірко О.В., Осадчій Є.М. Дослідження Іскоростеня 2005-2008 рр./ Б.А. Звіздецький, В.І.Польгуй, А.В. Петраускас, О.В.Сірко, Є.М.Осадчій// Стародавній Іскоростень і слов'янські гради. – Т.1. – Коростень, 2008.- С. 113-117
4. Козубовський Ф.А. Записки про досліди археологічні коло м. Коростеня року 1925/ Ф.А.Козубовський. – Коростень, 1926. – 24 с.
5. Петраускас А.В., Польгуй В.І., Хададова М.В. Нові дані про історичну топографію літописного Іскоростеня/ А.В.Петраускас, В.І.Польгуй, М.В.Хададова// Міста Давньої Русі. Збірка наукових праць пам'яті А.В.Кузи. – К, 2014. – С.294-301

Наталія Міляр
(м. Житомир)

**«СТАТУТ» СВЯТОГО БЕНЕДИКТА ЯК ОСНОВОПОЛОЖНИЙ ДОКУМЕНТ
ОБЛАШТУВАННЯ ЧЕНЕЧОГО ЖИТТЯ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЄВРОПИ**

Метою цієї публікації є характеристика «Статуту» Святого Бенедикта як основоположного документу для облаштування життя монахів римо-католицької церкви.

Цією проблемою займалася певна когорта авторів, таких як А. де Вогюе [1], Л. Карсавін [2] тощо.

Помітною фігурою в розвитку середньовічної Європи був Бенедикт Нурсійський (VI ст.), що став основоположником чернечого способу життя, який, фактично, зберігається й до сьогодні. Святому Бенедикту належить авторство «Статуту», яким урегульовувався порядок діяльності монастирів.

Відповідно до статуту Бенедикта Нурсійського, кожен хто хотів стати монахом, мав пройти річний випробувальний термін (новіціат). Монахи давали 3 обітниці: чистоти, бідності та послуху. Вони мали дотримуватися мовчання, молитися згідно встановленого порядку молитов, читати Святе Письмо та твори Отців Церкви, забезпечувати себе за рахунок власної праці. Аскетичні норми встановлені святим Бенедиктом були досить доступними, але одночасно суворими, що й зумовило їх популярність. Кожен монах приписувався до певного монастиря, в якому мав жити. Статут Бенедикта Нурсійського впорядкував чернече життя на Заході, виключив з нього анархію та бродяжництво монахів. Із плином часу цей статут став головним у католицькому чернецтві.

Досить короткий, за сучасним мірками, статут Бенедикта складався з 73 глав, проте, був одним із найдовших, написаних для ченців в ту епоху. Серед монастирського законодавства, дуже фрагментарного і здебільшого з розрізненими і не пов'язаними між собою частинами, він особливо виділяється своїм відносно повним і методичним характером [1, с. 7].

Це рідкісна властивість здебільшого прийшла до нього від більш раннього твору, з якого він багато взяв - «Правил Учителя», названих так тому, що вони представлені як ряд віщувальних оракулів, виголошених

таємничим «Учителем», який говорив від імені Господа. У тричі довший за Бенедиктів статут, цей текст є анонімним, що нашо́вхує науковців на думку: чи не написав цей твір сам Бенедикт?[1, с. 7]

Щоб зрозуміти цей статут для ченців, потрібно, перш за все, згадати про формулювання, яке Бенедикт слідом за Учителем дав своєму монастирю: «школа служіння Господу». Це найменування школи проводить паралель з дванадцятьма апостолами, об'єднаними навколо Ісуса. Така євангельська модель духовно формує общину Бенедикта, що оточує свого абата, намісника Христа [2, с. 57].

Монах є не що інше, як учень Христа, який прагне провести все своє життя в слуханні, слухняності і служінні Йому (Богу). Братство тих, що прагнуть до Бога, представляється Бенедикту у вигляді військового загону – *schola*. Тому і діяльність ченця виражається словом – «служити», і статут – це закон, непорушний, як непорушний закон військової дисципліни. «Святий статут» містить все необхідне для воїна Господнього, це – «статут-наставник». І саме слухняність, дисципліна монастиря і необмежена влада абата перетворюють братство в воїнство Христове [1, с. 7].

По-різному можна було зрозуміти заклик ступати на «шлях до чертогу Господнього» – по-різному його і розуміли. У загальній своїй формі християнський ідеал, який приймався Бенедиктом, полягав у примиренні і з життям у світі, і з печерою анахорета. Але Бенедикт думав не про мирян, а про ченців, які залишили світ у прагненні до порятунку і відмежувалися від світу суворими обітницями і високими стінами. Така боротьба вимагає виняткової сили і досвідченості. На думку Бенедикта, на неї може зважитися тільки той, хто навчився боротьбі з дияволом у монастирі, хто «добре споряджений до бою». Тому найбільш бажаною і придатною формою є монастирський гуртожиток. Так отримує ясне вираження думка, якою керувалися перші засновники лавр і монастирів [1, с. 7].

Чернець віддається Богу, він залишає світ. Тому статут Бенедикта намагається відокремити монастир від світу більше, ніж попередні статuti Василя і Касіяна [2, с. 64].

Статут Бенедикта безперечно був кращим рішенням тієї проблеми, яка постала перед чернецтвом у процесі його розвитку, і яку намагався вирішити Касіян: Бенедикт зумів поєднати ідеали Сходу з особливостями західного життя і культури, дав підстави «монастирського служіння», щасливо уникнувши, з одного боку, нездійсненого, з іншого – приниження ідеалу. Статут Бенедикта рідніший Заходу, ніж василіанський, близький до нього по духу. Стислість є вигодою в порівнянні з класичними

працями Касіяна, а повнота, що досягається, незважаючи на стислість викладу, далеко залишає за собою інші поширені на Заході статuti. У Середній Італії статут Бенедикта був єдиним, що акцентував на собі увагу, і якості його забезпечували йому швидкий успіх. Вони також частково пояснювали швидке його поширення на півночі Італії і по всій Західній Європі [2, с. 64].

Отже, статут Бенедикта став проривом у розвитку церковного життя Західної Європи, і залишається актуальним навіть сьогодні.

Список використаних джерел та літератури

1. Де Вогюе А. Святой Бенедикт Человек Божий / Адальбер де Вогюе. – Париж, 1995. – 151 с. – (Перевод с французского В. Бетаки и А. Стерпен. Под редакцией А. Мосина).
2. Карсавин Л. П. Монашество в средние века / Л. П. Карсавин. – М., 1992. – 156 с.

Ольга Деревінська
(м. Кременець)

ДОКУМЕНТИ З ІСТОРІЇ КРЕМЕНЦЯ У ФОНДАХ КРЕМЕНЕЦЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

У статті автор характеризує фонди Кременецького краєзнавчого музею як джерела вивчення історії та культури міста та Кременецького регіону.

Документи у фондах Кременецького краєзнавчого музею добре збережені і мають цікаву інформацію для дослідників, краєзнавців. Донесення до наукових кіл відомостей про джерела з історії міста Кременця, діяльність інституцій, відомості про діячів є основною метою, а поділ і класифікація даних джерел є завданнями, вирішити які намагається автор даної публікації.

Одним із наукових осередків Кременця є краєзнавчий музей в якому зберігається значна частина документів з історії міста. Ці матеріали можемо поділити на дві частини: архівні документи та бібліотечні фонди. У даній статті мова піде лише про архівні матеріали.

На сьогоднішній день фонди Кременецького краєзнавчого музею згруповані в такі розділи: археологія; палеонтологія; геологія; зоологія; дерево, солома, шкіра; метали; знаряддя праці; банкноти; ордени, медалі, значки; нумізматики; фольклор і мистецтво; архів; рідкісна книга; особисті

речі; карти; зброя; негативи; плакати, листівки; писанки; тканини; фото; сувеніри; кераміка; Ю. Словацький; М. Вериківський.

Окремою підгрупою матеріалів фондів є архівні документи. У них знаходимо газети „Волинські єпархіальні відомості”[1], „Церковні відомості”[2], „Почаївський листок”[3], „Сталінським шляхом”, „Прапор перемоги”. Там же зберігаються „Каталог плодівих і декоративних дерев і кущів Білокриницького казенного маєтку”[4] і „Каталог археологічних пам’яток Волині укладений О.Цинкаловським”[5]. Збереглися також спогади Галини Гордасевич[6] та її новела „Мовчання”[7], спогади випускника Кременецької духовної семінарії[8], кореспонденція бібліотеки Кременецького ліцею[9], лист доньки художника А.Г. Лазарчука О. Л. Михалевич-Лазарчук[10], звіти і журнали Кременецького надзвичайного повітового земського зібрання 1912-1914 рр.[11], а також фотографії Г. Германовича.

Найбільш згрупованими є документи Кременецького ліцею 1920-1939 рр., листи, а також матеріали, що розповідають про відомих людей – М. Вериківського та Ю. Словацького.

Найінформативнішою групою джерел є матеріали Кременецького ліцею. Першу групу становлять документи пов’язані з діяльністю навчальних закладів: учительської семінарії[12] гімназії ім. Т. Чацького[13], сільськогосподарських шкіл у Білокриниці та Вишнівці, педагогіуму[14], школи практичних занять[15] народних університетів у Михайлівці, Ружині, Матинську[16]. Окремо зберігаються матеріали Волинського наукового інституту [17]. Широко представлені документи гуманістичної [18], етнографічної [19], економічної, господарської [20], та фізико-географічної секції [21]. Вони розповідають про наукові дослідження Волині, вивчення її історії, культури, здійснення подорожей та пізнавальних екскурсій, що проводилися інститутом. З них також дізнаємося про відомих дослідників О.Цинкаловського, О. Дуду, М. Лімановського та інших працівників цього закладу.

Матеріали про наукові осередки доповнені справами музею Кременецької землі, що був відкритий при ліцеї в 1938 р.[22]. Вони також знаходяться у згаданих фондах.

Поряд з документами про навчальні центри, фонди містять досить широку інформацію про учнівський склад ліцею[23]. Цікавим для вивчення викладацького складу ліцею є його національний, релігійний, соціальний стан. У фондах можемо знайти особові справи вчителів,

вихователів та інспекторів [24], а також матеріали про таких відомих вчених, як Здіслав Опольський [25] та Францішек Мончак [26].

Темою дослідження може стати кореспонденція ліцею з промисловими, торгівельними закладами [27], бібліотеками та книжковими магазинами, учнівські стінгазети [28], листування музею Кременецької землі [29].

Наступний блок документів представлений кореспонденцією. Тут зустрічаються листи М. Островського [30], Є. Єнджеєвича [31], листування і рукописи Гарасевича І. [32], лист М. Рильського М. Скакальському [33]. Зберігається у фондах також багато фронтових листів [34].

Особливу групу документів становлять матеріали про українського композитора, уродженця Кременця М. Вериківського. Тут знаходимо зошит з віршованим твором, написаний В. Вериківською (сестрою М. Вериківського) [35], ноти, написані композитором [36], нотний збірник [37], книга „Творчі портрети українських композиторів” [38], лист М. Вериківського Ельгарту [39], фотокопії рукописів [40], поздоровлення композитору [41]. У фондах також зберігаються меблі, одяг та особисті речі композитора. Чимало матеріалів про М. Вериківського знаходимо у статтях: „Композитор розкриває скарби Шевченкової музи” Ф. Бурлака [42], Слово про М. Вериківського” В. Тольба [43], „Творець монументальної музи” [44], „Первооткриватель” [45], „Михайло Іванович Вериківський” [46]. До цього переліку також можна додати спогади про українського композитора М. Вериківського В. Тольба [47] та спогади М. Підласова [48].

Серед групи раритетних видань є Кременецький „Малий кобзар” [49], церковна книга „Службник” [50], альбом І. Сандецької „Elementarz Krzemieniecki” [51], альманах „Шевченко серед хворих” [52], ілюстрований каталог картин і скульптур ХІХ ст. [53], ревізія міста Кременя 1563 р. (копія) [54], виступ Т. Чацького 1806 року [55], рукописна книга „Тріодь постная” [56], каталог стародруків [57].

Решту матеріалів фондів практично неможливо згрупувати, тому їхнім вивченням потрібно ще додатково займатися.

Таким чином, фонди Кременецького краєзнавчого музею є цінним джерелом для вивчення багатьох сторінок історії Кременця. Значна частина з цих матеріалів є недослідженою, а тому їх вивчення дає змогу розширити відомості не лише з історії Кременця, а й окремих аспектів розвитку історичної науки.

Список використаних джерел та літератури

1. Фонди Кременецького краєзнавчого музею (далі Фонди ККМ). – Спр. 409-468*.
2. Фонди ККМ. – Спр. 406-408.
3. Фонди ККМ. – Спр. 204-211.
4. Фонди ККМ. – Спр. 547. – Арк.23.
5. Фонди ККМ. – Спр.479.
6. Фонди ККМ. – Спр. 537. – Арк. 12.
7. Фонди ККМ. – Спр. 291. – Арк. 180.
8. Фонди ККМ. – Спр. 288. – Арк. 60.
9. Фонди ККМ. – Спр. 477. – Арк. 196.
10. Фонди ККМ. – Спр. 160. – Арк. 2.
11. Фонди ККМ. – Спр. 474.
12. Фонди ККМ. – Од. зб. LXXXIII, 10. – Спр. 1062. – Арк. 86.
13. Фонди ККМ. – Од. зб. LXXXI, 2. – Спр. 1047. – Арк. 32.
14. Фонди ККМ. – Од. зб. LXXXIII, 9. – Спр. 1061. – Арк. 30.
15. Фонди ККМ. – Од. зб. 39660. – Спр. 4151. – Арк. 30.
16. Фонди ККМ. – Од. зб. LXXXIII. – Спр. 1053-1064. – Арк. 7.
17. Фонди ККМ. – Од. зб. CXXXIV, 7. – Спр. 1181. – Арк. 8.
18. Фонди ККМ. – Од. зб. CXXXIV, 6. – Спр. 1180. – Арк. 15.
19. Фонди ККМ. – Од. зб. CXXXIV, 8. – Спр. 1182. – Арк. 57.
20. Фонди ККМ. – Од. зб. CXXXIV, 5. – Спр. 1179. – Арк. 7.
21. Фонди ККМ. – Од. зб. CXXXIV,4. – Спр. 1178. – Арк. 25.
22. Фонди ККМ. – Од. зб. 39555. – Спр. 4047. – Арк. 243.
23. Фонди ККМ. – Од. зб. 39559. – Спр. 4051. – Арк. 12.
24. Фонди ККМ. – Од. зб. 39553. – Спр. 40-42-4045. – Арк. 5.
25. Фонди ККМ. – Од. зб. 34857. – Спр. 3590. – Арк. 101.
26. Фонди ККМ. – Од. зб. LXXXIV,2. – Спр. 1071. – Арк. 30.
27. Фонди ККМ. – Од. зб. 39556. – Спр. 4048. – Арк. 150.
28. Фонди ККМ. – Од. зб. CLXXV,1. – Спр. 1734. – Арк. 1.
29. Фонди ККМ. – Од. зб. LXXV. – Спр. 1034. – Арк. 243.
30. Фонди ККМ. – Спр. 3241-3246.
31. Фонди ККМ. – Спр. 3170-3174.
32. Фонди ККМ. – Спр. 160. – Арк. 2.
33. Фонди ККМ. – Спр. 2810. – Арк. 1.
34. Фонди ККМ. – Спр. 3720-3732.
35. Фонди ККМ. – Спр. 193.
36. Фонди ККМ. – Спр. 253. – Арк. 4.
37. Фонди ККМ. – Спр. 121. – Арк. 2.
38. Фонди ККМ. – Спр. 254. – Арк. 50.
39. Фонди ККМ. – Спр. 82.
40. Фонди ККМ. – Спр. 174-211.
41. Фонди ККМ. – Спр. 214.
42. Фонди ККМ. – Спр. 223.
43. Фонди ККМ. – Спр. 219.
44. Фонди ККМ. – Спр. 218.

45. Фонди ККМ. – Спр. 217.
46. Фонди ККМ. – Спр. 213.
47. Фонди ККМ. – Спр. 362. – Арк. 3.
48. Фонди ККМ. – Спр. 361. – Арк. 4.
49. Фонди ККМ. – Спр. 747. – Арк. 63
50. Фонди ККМ. – Спр. 781.
51. Фонди ККМ. – Спр. 732.– Арк. 92.
52. Фонди ККМ. – Спр. 735.
53. Фонди ККМ. – Спр. 746.
54. Фонди ККМ. – Спр. 706.
55. Фонди ККМ. – Спр. 388.
56. Фонди ККМ. – Спр. 374. – Арк. 162.

* У деяких справах кількість аркушів не вказана.

о. Юрій Мицик, Інна Тарасенко
(м. Київ)

ЛИСТУВАННЯ МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА (ОГІЄНКА) З ВОЛИНЯКАМИ 20-Х РОКІВ ХХ СТ. (МАТЕРІЛИ КАНАДСЬКОГО АРХІВУ)

Видатний український церковний і державний діяч, вчений з світовим ім'ям митрополит Іларіон (Огієнко) (1882-1972) походив з Брусилова і Житомирщина пишається своїм славним земляком. Обіймаючи важливі державні посади (міністр освіти, сповідань, ректор Українського державного Університету (УДУ) в Кам'янці-Подільському), будучи митрополитом Холмським та Підляським тощо він був в постійному контакті з величезною кількістю людей, в т. ч. зі своїми земляками з Волині. Митрополит-професор дбайливо збирав свій архів, листи, що писалися йому різними людьми, але доля цього архіву склалася драматично. Майже вся його дореволюційна частина загинула. Еміграційна ж частина, насамперед повоєнного періоду, збереглася краще, хоча довоєнна частина зазнала втрат, була спалена в Острозі. Вціліла частина архіву зберігається у Вінніпезі (окремий фонд архіву Консисторії УПЦ в Канаді) і почала уводитися до наукового обігу [1]. Нині нами готується до друку другий том листування митрополита Іларіона, а тут пропонується огляд тих недрукованих ще листів, які були написані волиняками.

Збереглися листи 17 адресатів (бл. 40 листів, написаних з кінця 1921 по 1924 р. включно). Розглянемо їх, намагаючись притримуватися алфавітного порядку. Першим є священник Микола Бухович з с. Березного. У трьох своїх листах він вболіває за українізацією ПАПЦ, просить Огієнка (тоді ще світської особи і колишнього міністра сповідань УНР) прислати українських богослужбових книг. Є також і біографічні відомості, зокрема про те, що своїх двох дочок-школярок о. Микола змушений віддати до російської гімназії в Рівному, бо українських нема, а до Львова віддати – немає грошей. Тоді ж у справі видання Православного катехізису українською мовою звертався до Огієнка і Борис Веселовський, учитель української гімназії в Рівному. 1922 роком датовані два листи з Володимира-Волинського о. Петра Відибіди-Руденко (майбутнього архієпископа Краківського і Лемківського Палладія). У них повідомляв про свою драматичну долю: відмову уряду надавати йому-емігранту польське громадянство через активну роль в українських визвольних змаганнях 1917-1921 рр. Наступний лист був писаний ієродияконом Мінецького монастиря Димитрієм. До прийняття чернецтва він звався Данило Гаврищук і був учителем і диригентом монастирського хору. Він розпочав з однодумцями українізацію монастиря, «яка йшла дуже гарно», але на перешкоді став єпископ Пантелеймон, який був «засланий до нас на «покой». Пантелеймон був чорносотенцем і не спинявся навіть перед особистим поширенням пліток («що ми прислані поляками, що ми уніяти і вводимо унію, що ми лжепророки, слуги антихриста і друге. На Різдвяні свята говорив «зажигательные речи» проти нас і українізації і др.». Водночас він знайшов спільну мову з польським старостою гміни, з яким пробував виселити Димитрія із диригентом за кордон, бо «ми нібито агітували проти уряду». Димитрій просив допомоги в разі виселення в Чехословаччину («не в Совдепію же вертатись»). Ще один лист наділений з Клевани дяком Яківом Зінькевичем, котрий просив довідатися про долю його клопотання до митрополита ПАПЦ Діонісія (щодо «дяківського місця на Волині»). Два листи були написані з Крем'янця (з монастиря) емігрантом Всеволодом Квасницьким. Очевидно він був колишнім студентом УДУ, бо звертається до І. Огієнка як до ректора - називає себе його учнем, і просить дати рекомендацію до іспиту на священство своєму знайомому Осадчому (перед митрополитом Діонісієм). В коротенькому листі з Рівного Л. Козар повідомляв, що має книжку «Рідне Писання» (1918 р.), до якої мав відношення І. Огієнко як ректор УДУ і просив про каталог, щоб придбати інші видання. о. Степан Малеша з Берестейщини –

гміна Антопіль Кобринського повіту (нині – Білорусь) просив допомогти дістати церковні речі (книги, сосуди, хрести і т.д.) «з заплатаю не відразу, а в розстрочку». Це було викликано тим, «що я, священник сільський, дістав парохію, в котрій майже нічого нема (знищено під час війни!), а на поміч людей маю зовсім малу надію для того, що вони недавно ще приїхали з біженства і не встигли ще прийти в себе». 1923 р. було написано листа о. А. Пелипенко з с. Мерва-Кутрів (сучасне село Мерва біля Берестечка), добрим знайомим видатного українського мистецтвознавця та етнографа, професором УДУ Костя Шероцького. Пелипенко мав власні «духовно-музикальні твори», зокрема «літургія українською мовою по Вашому (І. Огієнка – Ю.М., І.Т.) перекладу. Тепер є дуже велика потреба нотних співів українською мовою, яких нема і на Україні, де всякі церковні друкарні замкнені, а нотних там майже і не було. Думаю, що мої твори дуже скоро розійшлись би по Україні і принесли б велику користь, бо я знаю таких п[ан]отців, які не вживають в церкві української мови тільки за браком нотних співів». Він просив Огієнка допомогти «надрукувати ці ноти», «я не хочу на цьому мати який би то не було прибуток, а лиш хочу дати поміч тим, хто має нужду в нотах».

У листі Лавра Склонного з Рівного, колишнього вчителя, хорунжого Армії УНР, який опинився на еміграції (Каліський табір) і виїхав на Волинь, «но Волинь приймає нас емігрантів не дуже прихильно. Місяців три працював я на різних роботах, як чорний віл і ледве хватало мізерного мого зарібку на прохарчування. Тепер робота, де я працював, кінчилась і я остався в повітрі». Залишатися на Волині було неможливо, «бо 20 лютого кінчається срок урльопової картки і «власні імущіє» можуть запроторити до Совдепії». Ще в таборі інтернованих Склонний скінчив пастирські курси і просив вирятувати його з критичного положення: «похлопочіть перед В. Преосвященнішим Діонісієм, щоб я міг на Волині зайняти посаду дячка, по вік свій буду Бога молити за Вас». Цього ж року був написаний лист із Крем'янця Г. Степурую, який ще 18 років тому скінчив духовну семінарію і був одним з кандидатів для виїзду до Америки (як духовна особа). Він також просив у І. Огієнка рекомендації перед архієпископом Діонісієм «в цілі отримання мною на Волині, в селі, парахвії, яка могла би дати мені душевний відпочинок, а діточкам моїм – хліб насущний».

Федір Сумневич з с. Любитів на Ковельщині (вчитель племінників Самійла Підгірського, колишнього Голови Волинської Губернської Народньої Управи, тепер адвоката у Луцькім суді) клопотався за свого доброго знайомого Юрія Григорука, колишнього старшину Армії УНР, який

опинився в еміграції з дружиною і дитиною у скрутному «матеріальному становищі і в безвихідній ситуації» і хотів би обійняти «посаду дячка». Сам Сумневич заснував у Ковелі «філію «Укр[аїнського] Т-ва допомоги біженцям з України і їх родинам» і декому з наших людей допомагаємо... На Ковельщині наших емігрантів є небагато – про взагалі емігрантів я не кажу – тут є ось такі: 1) Гнат Стаднюк, 2) Юрко Богацький, 3) Торавський Євген і Бортко Яким, Доманицький Платон і інші. Перші два учительствують – Стаднюк в Укр[аїнській] Вищо-початковій школі в Ковелю, а Богацький в Польській гімназії». Він ділився і своїми враженнями про українізацію церкви, яка йде «стихійним шляхом – в одній церкві цілком по – українські, в другій наполовину, в третій дещо тільки, а в Ковлю Бортко почав співати одне лише «Отче наш» і то панотець заборонив. Якогось загального крокування в цій справі немає... Усюди хуторянизм!».

Збереглися два великих листа настоятеля кафедрального собору Володимира-Волинського Петра Табінського. Він пише кореспонденцію з о. Видибідою-Руденком і з істориком Православної Церкви проф. Василем Бідновим, просив допомогу у виїзді до Чехії, бо «морально (та й матеріально) мені тут тяжко... Я тут задихаюсь і хочу свіжого повітря... Вороги Української Православної Церкви не залишають мене в покої». Мова йде також про статтю о. Петра щодо меморандуму з Сербії «XII прав[ославних] Єпископів рос[ійського] патріархату, де в п. 5 б[уло] згадано за мене». Остання «має бути надрукована в «Православній Волині» м. Володимир на Волині. У другому листі мова йшла про потенційний виїзд о. Петра на постійне мешкання до Канади чи США. У 1923 р. Огієнку писав з Острога секретар російської гімназії Острозької гімназії П.Г. Чернякевич і повідомляв, що свідчення про навчання І.Огієнка у цьому навчальному закладі уже йому вислано. Того ж року з Кракова написав Іван Феценко-Чопівський, видатний вчений і міністр УНР, до речі уродженець м. Чуднова на Житомирщині. Він клопотався за о. П. Бублія, безсумнівного українського патріота, який обслуговував краківську парафію, але після вбивства митрополита Юрія і настання митрополитом Діонісія його становище стало розпачливим. Він просив І.Огієнка поклопотатися перед митрополитом про призначення Бублія на якусь сільську парафію. Крім того ділився інформацією про українську православну громаду в Кракові. Цей лист ми подаємо в додатку. Врешті М. Шугаєвський з Острога просив прислати книжки Огієнка, бо їх «в Острозі нема... вони конче потрібні.

Можна прислати на ім'я Т-ва «Просвіта», тим більше, що бракує свідомих вчителів».

Таким чином, ці листи є достатньо інформативними і стосуються насамперед особи І.І. Огієнка. Хоча в своїй більшості автори просили Огієнка допомогти їм здобути місце священника чи дяка, ділилися свідоцтвами тяжкого становища Православної Церкви на Волині, вірні якої зазнавали утисків з боку польської влади, але боролися за українізацію Церкви, діяли в «Просвіті», просили придбати необхідну літературу українською мовою, яку активно творив І.І. Огієнко і давали їй високу оцінку. Є дані і про колишніх вояків Армії УНР, їх становище в польських таборах для інтернованих тощо. Публікація цих листів земляків вченого, як і кореспонденції митрополита Іларіона взагалі, буде новим важливим кроком на шляху дослідження життя та творчості великого сина Житомирщини.

Список використаних джерел та літератури

1. Листування митрополита Іларіона (Огієнка). – К., 2006; Листи громадських діячів, представників української науки, культури і церкви до Івана Огієнка (митрополита Іларіона) 1910-1969. – К., 2011. У останній публікації переважають матеріали Центрального державного історичного архіву України у Києві.

Додаток

Фещенко-Чопівський І. А. – І.І. Огієнко.

1921, березня 28. – Краків.

«Високоповажний і дорогий Іване Івановичу!

Пишу вам по проханню пан-отця П.Бублія, який ось вже з півроку обслуговує нашу Краківську парафію.

Справа в тім, що ще покійник митрополит Юрій обіцяв йому парафію. Тепер же, коли настав митрополитом Діонісій – панотцю Бублію всю справу доводиться розпочинати з початку. Між тим – родинне становище його просто розпачливе. Оженився він, взяв дочку добрих батьків, пожив з нею дуже не довго і послухний наказу п. протопресвітера – подався сюда до Кракова, жиє в дуже тяжких умовах, в загальному мешканню зо всіма старшинами, годується кепсько, одягається дуже неважно, жінка живе окремо при батьках, а там на літо у них має народитися дитинка!

Ось уявіть собі становище панотця і особливо становище молоді попаді! Вийшла заміж за емігранта, який пожив з нею якихось пару тижнів і виїхав на далекий кінець Польщі, бачиться часто не можуть, бо подорож з

Ковеля до Кракова з поворотом коштує якихось сто тисяч! А там її молоду гризуть за те, що вона віддалася комусь, який про неї не дбає, який не увуглядне(?) навіть, що скоро буде дитинка і та(...)* решту можете собі легко уявити!...

Пишу Вам детально про все це, бо з мого погляду (треба) панотця Ббулія просто рятувати! Я знав його ще по Раді Республіки. А тепер ось тут придивився до нього ще краще. Чоловік дуже достойний, патріот – безсумнівний, буде добрим пастором. Тут же, в дивізіоні йому нема де й розвернутися! Для козаків – піп потрібний обмаль, для старшини – ще менше, а парафія наша дуже й дуже маленька! Та й що можна було з нього взяти – то він вже віддав з лишком; тепер треба допомогти йому улаштувати якимось себе, інакше його особисте життя буде загорожено. А Ви, дорогий мій, своїм чулим серцем, уявляєте собі що то значить для панотця його «єдина» дружина, а для нас українців, кожний панотець, свідомий українець більше потрібний на посту сільського священика ніж на посту військового священика в маленькому артилерійському дивізіоні. Нарешті – в таборі є ще багато священиків і до Кракова пришлють нового!

Оце все єсть підстава, аби просити Вас, любий мій, негайно ж написати ВП. Митрополиту Діонісію, з яким у Вас дуже теплі взаємовідносини, аби він дав посаду п. отцю Бублію!

П-о. Бублій звернувся до Протопресвітера з проханням о дозвіл сісти на парафію, але той одповів йому лаконічно: «Я сижу, то й Ви сидіть!» Але в цьому є не повна аналогія... у п.отця Бублія є родина, а скоро й дитина! Ось же , будьте так добрі – станьте Ви посередником в цій справі і рятуйте доброго священика – українця, бо його бере розпука!

З[інаїда] А[лександровна] сидить коло мене і все міні підказує доводи за панотця Бублія... вона за нього стоїть горою!

Живемо ми тихо і ... спокійно! В Кракові наша громада дуже й дуже невелика. Окрім нас тут ще: генерал Лебединський з дружиною, інженер Дервянко з дружиною, чоловік 14-15 студентів, та оце цими днями приїхала на сталє життя пані Дика.

Ми в найближчих днях очікуємо дитинку.

Десь 22-23 я сподіваюся бути у Львові.

Сердечно вітаю Вас і Високоповажну Домну Даниловну з наближаючимся Великодніми Святами. Дуже радий буду довідатися про Ваше життя-буття. Як ведеться Вашим діточкам?

З правдивою і щирою приязню до Вас Ваш Іван Чопівський

28.III.1923

Kraków – Podgórze

Akademia Górnicza

P.S. Панотець Бублій Службу Божу править дуже добре. А молитву за отчизну читає так чуло, що і козаки і пані генералова часто плачуть. Хоча текст самої молитви – Ваш текст, уложений так, що хоч кого роз штурхає!»

(Автограф. На листі є примітка І.Огієнка: «Відповів 31/III 1923».)

Ростислав Пилявець, Сергій Сидоров

(м. Київ)

МЕМУАРНА СПАДЩИНА ТАНКОВОЇ БИТВИ ПІД ДУБНО 1941 РОКУ

Волинь опинялася в епіцентрі обох світових воєн. І саме на території Волині, в трикутнику міст Дубно–Луцьк–Броди, під час Другої світової війни відбулася найбільша танкова битва в історії. Проте події, що відбувалися тут з 23 по 30 червня 1941 р., дотепер залишаються недостатньо дослідженими.

Ця танкова битва була частиною Прикордонної битви на Південно-Західному напрямі у червні 1941 р. На ділянці Броди–Рівне–Луцьк у зустрічних боях зіткнулися німецькі 11-а, 13-а, 14-а, 16-а танкові дивізії та радянські 8-й, 9-й, 15-й, 19-й і 22-й механізовані корпуси. Серія боїв завершилася поразкою радянських військ, майже повною втратою танків і механізованих корпусів, що різко послабило міць оборони на південному фланзі радянсько-німецького фронту. Водночас, радянський Південно-Західний фронт уник того краху, якого зазнав Західний фронт у Білорусії. І хоча контрудари радянських мехкорпусів під Дубно, Луцьком і Рівне не досягли наміченої мети, вони змусили командування групи армій «Південь» замість наступу на Київ повернути її основні сили для відбиття контрударів і передчасно використати свої резерви. Танкові з'єднання Вермахту в смузі Південно-Західного фронту були до кінця червня затримані на рубежі Рівне, Дубно та понесли значні втрати. Радянське командування виграло час для відводу львівського угруповання військ, яке перебувало під загрозою оточення, і підготовки оборони на підступах до Києва [10, с. 664].

Про битву під Дубно упродовж тривалого часу зі зрозумілих причин не говорили як про значну історичну подію. За радянських часів про цю нині широко відому битву майже не писали або ж подавали обмаль інформації,

яка, до того ж, була рафінованою і далеко не повною мірою відповідала реаліям. Їй не було присвячено жодної спеціальної воєнно-історичної праці. У фундаментальних працях про німецько-радянську (за радянською термінологією – «Велику Вітчизняну») війну та Другу світову війну ми не знайдемо окремого розділу (підрозділу), присвяченого цій битві. Зазвичай її називали контрударом військ Південно-Західного фронту та найбільшою танковою битвою *початкового періоду* війни та приділяли їй обмаль уваги – інформація про неї вкладалася у 2-3 абзаци тексту [3, с. 31-32; 4, с. 41-42].

Однак, стверджувати, що про цю битву зовсім не згадували, означатиме відійти від істини – окремі автори надавали різні за змістом й обсягом відомості про дії військ і бої першого тижня війни, описували особисте їх сприйняття і навіть робили спроби аналізу дій військ, командування, штабів. Це стосується передусім мемуарної літератури.

Спогади, які є специфічним і часто недостатньо достовірним джерелом дослідження історичних подій через їх особистісний, суб'єктивістський характер, далеко не повною мірою, фрагментарно й однобічно розкривають надзвичайно складні і неоднозначні процеси. Такий висновок повною мірою правомірний щодо подій, які відбувалися у перший тиждень війни у штабах і військах Південно-Західного фронту, у бойовому зіткненні частин і з'єднань Червоної армії з військами Вермахту. Проте, вони мають певне значення як джерела з вивчення тогочасних подій, зокрема і танкової битви під Дубно. Стисло про неї згадують у своїх книгах-спогадах радянські полководці і воєначальники.

Так, маршал Г. Жуков (у той час генерал армії, начальник Генерального штабу РСЧА, з 23 до 26 червня як представник Ставки ВГК перебував у військах Південно-Західного фронту) подає загальну оперативно-стратегічну картину подій у смузі фронту [2, с. 269-277]. Зовсім небагато місця присвячує битві її безпосередній учасник маршал К. Рокоссовський (у червні 1941 р. генерал-майор, командир 9-го механізованого корпусу) [8, с. 14-20]. Певні відомості про ті події подає маршал К. Москаленко (на початку війни генерал-майор артилерії, комбриг артилерійської протитанкової бригади у складі 5-ї армії), який стримував натиск танків противника на північній ділянці Південно-Західного фронту [5, с. 32-46].

Більш докладно висвітлює перші дні війни маршал І. Баграмян (в червні 1941 р. полковник, начальник оперативного відділу штабу Південно-Західного фронту) [1, с. 88-157]. Автор подає події «широкоформатно» і, на нашу думку, прагне об'єктивності – звичайно, у

межах, що дозволяли йому внутрішній цензор і офіційна цензура. Важливу увагу він приділяє розкриттю підготовки і здійснення військами фронтового контрудару, діям механізованих корпусів у ході операції, результатам битви. Зокрема, воєначальник так оцінює масштаб і значення битви: *«Так зав'язалася найбільша танкова битва першого періоду війни, що розгорілася в кінці червня в трикутнику Володимир-Волинський, Радзехув, Дубно та змусила противника на Південно-Західному стратегічному напрямку тупцювати на місці цілий тиждень. У цю битву поступово було втягнуто з обох сторін понад півтори тисячі танків»* [1, с. 129].

Важливим джерелом з дослідження битви під Дубно є спогади генерал-лейтенанта Д. Рябишева (на той час командир 8-го мехкорпусу), який розглядає події з позиції керівника оперативно-тактичної ланки [9, с. 8-47]. Він достатньо детально відтворює дії командування і військ корпусу на марші, в битві під Дубно, при виході з кільця оточення.

Найбільш повно про битву розповідається у документальній повісті «У тяжку пору» [7, с. 79-196] – першій книзі трилогії генерал-лейтенанта М. Попеля (на початку війни – бригадний комісар, заступник командира 8-го механізованого корпусу). Вся книга спогадів вибудовано навколо подій битви у трикутнику Луцьк–Дубно–Броди. Розповідь М. Попеля дає уяву не лише про пережите ним особисто, а й панорамно фіксує швидкий розвиток подій і зміни в обстановці, висвітлює дії корпусу та рухомої групи, яку він очолив і яка прорвалася та відбила у ворога Дубно. Автор розповідає про запеклий опір невеликого радянського дубненського угруповання переважаючим силам противника: *«Ми виконали наказ фронту – взяли Дубно, утримували його шість днів, поки не одержали новий наказ – розгромити танкове угруповання. Його теж виконано. Нами знищено танків удвічі-втричі більше, ніж втрачено самими»* [7, с. 199]. Можливо, тут є певні перебільшення й інші суб'єктивні вади, але в цілому ця книга є найбільш інформативним мемуарним джерелом з вивчення битви під Дубно з усіх опублікованих за радянських часів.

У відомих мемуарах колишніх німецьких воєначальників згадок про події червня 1941 р. в трикутнику Дубно–Луцьк–Броди обмаль, за виключенням констатацій про незначну затримку просування на схід 1-ї танкової групи (Е. фон Клейст) групи армій «Південь» (Г. фон Рундштедт) внаслідок контратак противника. Як приклад, можна навести спогади колишнього командувача 3-ї німецької танкової групою Г. Гота, який у праці «Танкові операції», зокрема, підкреслює значення контрударів

радянських військ на Волині: *"Найважче довелося групі армій «Південь». Війська противника, що оборонялися перед з'єднаннями північного крила, були відкинуті від кордону, але швидко оговталися від несподіваного удару і контратаками своїх резервів і розташованих у глибині танкових частин зупинили просування німецьких військ. Оперативний прорив 1-ї танкової групи, доданої 6-ій армії, до 28 червня досягнутий не був. Великою перешкодою на шляху наступу німецьких частин були потужні контрудари противника, що завдавалися з району південніше Прип'ятських боліт, по військах, що просувалися вздовж шосе Луцьк–Рівне–Житомир. Ці контратаки змусили великі сили 1-ї танкової групи змінити напрямок свого наступу і замість просування на Київ повернути на північ і вплутатися в бої місцевого значення"* [11, с.68].

Німецьке командування розглядало цю битву як незначну «осічку». Рундштедт і Клейст були настільки захоплені власними замислами, що просто «пропустили» битву. Вони розглядали її не як кульмінацію стратегічного розгортання, а як прикру перешкоду швидкому просуванню своїх танкових дивізій до Житомира і Києва [6, с. 361-362].

В цілому, мемуарна спадщина битви 1941 р. під Дубно, якщо її порівняти з мемуаристикою інших значимих подій Другої світової війни, досить незначна, мізерна, а відтак набуває особливої ваги для дослідників.

Список використаних джерел та літератури

1. Баграмян И. Х. Так начиналась война. – М.: Воениздат, 1971. – 512 с.
2. Жуков Г. К. Воспоминания и размышления. В 2-х т. – Т. 1. – М.: Олма-Пресс, 2002. – 415 с.
3. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945 гг. В 6 т. – Т. 2. – М.: Воениздат, 1961. – 682 с.
4. История второй мировой войны 1939–1945. В 12 т. – Т. 4. – М.: Воениздат, 1975. – 536 с.
5. Москаленко К. С. На Юго-Западном направлении. Воспоминания командарма. Кн. I. – М.: Наука, 1969. – 463 с.
6. Переслегин Б. Л. Июнь 1941 года: Приграничное сражение на Юго-Западном фронте // Попель Н. К. В тяжкую пору. – М.: ООО «Изд-во АСТ»; СПб.: Terra Fantastica, 2001. – С. 331-363.
7. Попель Н. К. В тяжкую пору. – М.: ООО «Изд-во АСТ»; СПб.: Terra Fantastica, 2001. – 560 с.
8. Рокоссовский К. К. Солдатский долг. – М.: Воениздат, 1988. – 367 с.
9. Рябышев Д. И. Первый год войны. – М.: Воениздат, 1990. – 255 с.
10. Соев В. Б. Танковое сражение 1941 под Дубно, Луцком, Ровно // Советская военная энциклопедия. В 8 т. – Т. 7. – С. 664-665.
11. Hoth H. Panzer-Operationen. – Heidelberg, 1956.

НАРАТИВ З ІСТОРІЇ ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ В СЛІДЧИХ СПРАВАХ МДБ

Радянська історіографія створила низку міфологем історичного минулого, що, закріплені ідеологічною пропагандою, стали беззаперечною правдою для радянських людей. Перед сучасними істориками постало завдання руйнації цих міфів, частина з яких припадає на Другу світову війну. Прагнучі приховати власні злочини (таємні протоколи пактів 1939 р.) чи перекласти на окупантів (як то Катинь), або зробити їх незначними в порівнянні з нацистськими, відбувалась масова фальсифікація чи приховування історичних фактів. У контексті цього в радянській історіографії активно формувався образ звірячого окупаційного режиму, що повинен був стати ширмою та проектувати образ нациста на увесь німецький народ. Тому відтворення реалій окупаційного режиму дозволить зрозуміти, чому частина населення України надала перевагу йому, а не радянському режиму взірця 30-х років.

У дисертаційних дослідженнях В.А. Несторенка, А.В. Фоміна, В.М. Удовика, А.В. Скоробогатова, Н.М. Глушенко, С.І. Власенко, Л.А. Ковальської, І.М. Спудак М.О. Бистрої та В.В. Гінди на широкому колі документів окупаційних органів різного рівня вже розкрито діяльності цих структур щодо проведення окупаційної політики в різних сферах [3, с. 253-254]. Нами пропонується долучити до джерельної бази слідчі справи з фонду КДБ у Херсонській області. До цього складу можна віднести справи звинувачених у колабораціонізмі, які не скоювали злочинів, а служили в органах управління, соціокультурній та господарській сферах та засуджених у повоєнні роки за ст. 54 КК УРСР, які під час війни перебували на окупованій території.

В цих справах у протоколах допитів подано розповіді звинувачених про ці часи. До того ж. досить часто слідчі з'ясовували цей бік життя підозрюваних виключно через необхідність аргументувати вплив нацистської пропаганди на радянських людей, які встали через це на шлях злочину проти радянського народу й країни. Враховуючи, що ці люди не приймали участь у репресивних акціях окупантів, їх оповідання не мають відбитку спроб виправдати себе, а отже, містять досить об'єктивний опис повсякденності життя. Тому їх оповідання можна віднести до усної історії, записаної слідчими радянських каральних органів.

Показовою може бути справа В.М. Зеброва, засудженого 30 серпня 1947 р. Особовою нарадою при МДБ СРСР на 5 років заслання в Казахстан, що він отримав замість 8 років таборів, що пропонувала прокуратура. Таке пом'якшення було скоріш через те, що Зебров мав дві бойові нагороди (медаль «За перемогу над Німеччиною» та орден «Червона зірка»), прослуживши в лавах Червоної армії з квітня по листопад 1944 рр., та важке поранення, що зробило його інвалідом [1, арк. 36-37, 44, 49 зв.]. Весь його злочин полягав у написанні листа до товариша Сталіна, де він виклав своє бачення вад влади та пропозиції щодо змін політичної системи [1, арк. 46], настільки радикальні, що йому відмовили в реабілітації в 1963 р., реабілітувавши лише у 1988 р. [1, арк. 56, 97 зв.].

З оповідей В.М. Зеброва ми можемо реконструювати окремі елементи життя в окупованому Херсоні, пов'язані з роботою каральних органів. На час приходу німців до міста йому ще не виповнилось 16 років. У грудні 1941 р. він був зарахований зчіплювачем вагонів на залізничну станцію.

Вперше він був затриманий СД осінню 1942 р. З його слів, він і ще 6 працівників взяли паровоз і виїхали до Чорнобаївського залізничного мосту, щоб вкрасти бахчі з полів громадських господарств. Для відлякування сторожа вони поклали на рейки під колеса паровозу петарди, вибухи яких його і налякали. І це режимне підприємство й стратегічний об'єкт, що фактично не охороняються настільки, що можна виїхати цілим паровозом і влаштувати стрілянину. Вночі всі учасники нападу були заарештовані за звинуваченням у зберіганні зброї. Всіх дорослих після зізнання німці побили і відпустили, а В. Зеброва протримали в камері три дні без допитів і теж відпустили [1, арк. 15-16]. Вдруге В. Зеброва і ще 6 працівників станції (можливо та ж сама група) затримали ймовірно на початку 1943 р. працівники фельджандармерії за підозру у крадіжці військових одностроїв із залізничних вагонів. Та в той же день після допиту хлопця відпустили, за його словами, через «недоказовість звинувачень» [1, арк. 16].

З цих випадків можна припустити, що окупаційні органи не запроваджували в тилу такий вже жорсткий контроль та не репресували населення за «побутові» злочини, що аж ніяк не заперечує жорстких покарань за виступи проти режиму підпільників та партизан. Влада, намагаючись зберігати певний імідж справедливої, уникала покарань за деякі правопорушення (хоч викрадання паровозу для проведення грабежів важко назвати ординарним) та не запроваджувала покарань при відсутності доказів, що свідчить про дотримання на окупованих

територіях певних норм законності попри те, що це була законність окупантів. Та така модель стосунків була настільки поширеною, що на окупованих територіях населення досить часто дозволяло собі не виконувати розпорядження німецьких органів влади, що змушені були по декілька разів нагадувати про обов'язковість виконання, планів держпоставок або організації польових робіт [2, с. 143, 145, 157-158].

Список використаних джерел і літератури

1. Державний архів Херсонської області. – Ф. Р-4033. – Оп. 8. – Спр. 142. – 110 арк.
2. Цибуленко, Г. Організація польових робіт окупаційною владою на Херсонщині у 1941-1943 рр. [Електронний ресурс] / Г. Цибуленко // Scriptorium nostrum. Електронний історичний журнал. – Херсон, 2016. – №3(6). – С. 141-164. Режим доступу: http://sn.kspu.edu/files-all/SN_2016_3.pdf.
3. Цибуленко Г.В. Формат і механізми «Нового порядку» окупаційної влади на Херсонщині 1941-1944 рр. / Г.В. Цибуленко Л.О. Цибуленко // Південний архів. Історичні науки: Зб. наук праць. – Вип. 31-32. – Херсон: Вид. ХДУ, 2010. – С. 252-265.

Сергій Міщук

(м. Київ)

ПРОПАГУВАННЯ БІОГРАФІЧНОГО ЗНАННЯ УНІВЕРСИТЕТСЬКИМИ БІБЛІОТЕКАМИ УКРАЇНИ

Особливість університетських бібліотек полягає в швидкому реагуванні на зміни ціннісних орієнтирів сучасного суспільства. Ці бібліотеки схильні до оновлення та трансформації складових бібліотечної системи країни. Основний читацький контингент бібліотеки – студенти, професорсько-викладацький склад потребує запровадження кращих напрацювань світового та вітчизняного досвіду бібліотечної практики. Біографічне знання як складова культури та як конкретна біографічна інформація розглядається як одна з найдавніших і найпродуктивніших форм трансмісії індивідуального суспільно значимого досвіду між поколіннями. Широке використання закріплених у цій інформації біографічних знань дає змогу активно впливати на формування світогляду. Біографічні інформаційні ресурси впливають на формування молодого покоління і прищеплення ідей толерантного ставлення різних спільнот одна до одної у межах країни. Але успішною діяльністю по їх розгортанню та впровадженню робить лише цілісність біографічної інформації та наявність єдиної інформаційної системи як засобу

максимального доступу до наявної біографічної інформації, не залежно від місця та часу її знаходження [2]. Вповні забезпечити ці вимоги можуть лише спільні, системні та цілеспрямовані зусилля бібліотек України як провідних центрів соціальних комунікацій, які зберігають, поповнюють, систематизують і розкривають зміст сукупної інформаційної бази біографіки, а також об'єднують довкола себе науковців, біографів, дослідників та всіх небайдужих, чиї зусилля скеровані на примноження та поширення біографічних знань, зокрема і в культурно-освітній діяльності [1].

Робота по пропагуванні біографічного знання є одним з напрямів діяльності університетських бібліотек України. У ньому здобуто важливий досвід підготовки каталожної та друкованої бібліографії й біобібліографії, орієнтування читачів у великих масивах книжкових, журнальних та газетних публікацій, методичної роботи з ними. Тому, в умовах розвитку та впровадження комп'ютерних технологій, на сайтах бібліотек швидко почали формуватися перші електронні бібліографічні та біобібліографічні покажчики. Характерним явищем стало розгортання робіт зі створення науковими підрозділами бібліотечних установ України, в тому числі університетськими власних інтелектуальних продуктів. Будучи інтегрованими до електронних бібліотек, вони стають частиною сучасного інформаційного ресурсу, сприяють розвитку біографічного знання.

В пропагуванні біографічного знання специфіка діяльності університетських бібліотек у галузі біобібліографії та біографіки полягає у спрямованості на розкриття наукових здобутків професорсько-викладацького складу, створення віртуальних ресурсів, присвячених засновникам вищих навчальних закладів, їх відомим вихованцям, провідним вченим. Кожна з бібліотек самостійно, виходячи з особливостей створення та розвитку навчального закладу обирає головні напрями своєї роботи. Провідна бібліотека української вищої школи - Наукова бібліотека імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка, сформувала на веб-сайті електронні зібрання творів першого ректора М. О. Максимовича [3], а також М. П. Драгоманова [3]. Наукова бібліотека Одеського національного університету імені І. І. Мечникова організувала та розмістила на своєму веб-сайті електронну версію чотиритомного біографічного словника «Професори Одеського (Новоросійського) університету». На веб - сторінці бібліотеки Ніжинського державного університету імені М. В. Гоголя сформовано ресурс, присвячений фундатору Ніжинського Історико-філологічного інституту М.

О. Лавровському (1825-1899), оприлюднено електронні версії видань бібліотеки, розміщено віртуальні книжкові виставки, які розкривають зв'язки з Ніжином і його школою діячів вітчизняної науки та культури різних часів. Із метою поширення біографічного знання сайти університетських бібліотек проводять віртуальні книжкові виставки, присвячені окремій персоні, що зазвичай містять добірки фотографій обкладинок, разом із бібліографічним записом та анотацією, також розміщують фото реальних книжкових виставок, які відбулися в бібліотеці. Так на веб-сайті бібліотеки Житомирського державного університету ім. Івана Франка в рубриці «Новини» розміщена інформація про проведення книжкових виставок. В жовтні 2017 р. на абонементі художньої літератури було представлено ювілейну книжкову виставку «Свідок, Письменник, Художник», присвячену 75-річчю від дня народження Володимира Яворівського, українського письменника, журналіста, громадського і політичного діяча та ювілейну книжкову виставку «Через сотні раз'єдиняючих лет...», присвячену 125-річчю від дня народження Марини Цветаєвої. У бібліотеці ННІ іноземної філології діє виставка «Літературні портрети», де представлена література, яка містить біографічні відомості про письменників В. Британії та США.

Список використаних джерел та літератури

1. Попик В. И. Библиотеки как интеграторы электронных ресурсов историко-биографической информации [Текст] / В. И. Попик // Библиотековедение. – 2014. – № 1. – С. 42–46.
2. Попик В. І. Ресурси довідкової біографічної інформації : історичний досвід формування, сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку [Текст] / Володимир Попик. – К. : НБУВ, 2013. – 520 с.
3. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ДІЯЛЬНОСТІ БІБЛІОТЕК У РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ПАМ'ЯТІ ПРО ВИДАТНИХ СПІВВІТЧИЗНИКІВ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.stattionline.org.ua > Історія > Національна та історична пам'ять. - Назва з екрана.

Купрій Тетяна

(м. Київ)

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПОЛІТИЧНОЇ ІСТОРІЇ В МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

«Історики, будьте географами!

Будьте правознавцями, соціологами, психологами...»

Люсьєн Февр «Бої за історію»

Актуальність теми дослідження проблеми історичних трансформацій політичної історії на різних етапах цивілізаційного розвитку у сучасних умовах обумовлена тим, що у ній віддзеркалюється не лише стан філософських, політичних, соціально-економічних теорій, парадигм та підходів, а й особливості історичного розвитку кожної країни. Саме тому ґрунтовний науковий аналіз історичного розвитку людства з використанням методологічного інструментарію політичної науки передбачає розгляд основних етапів розвитку наукової політичної думки та дослідження історичних трансформацій політичних теорій у процесі взаємодії влади та суспільства.

У цьому контексті розвиток і стійке функціонування політичних конструктів тієї чи іншої епохи як об'єкт дослідження слугує *метою* даної наукової розробки, а корисний аналітичний методологічний інструмент, який може прояснити взаємозв'язок двох наукових сфер представлений у результаті такого міждисциплінарного підходу, предметом вивчення.

Для кожного періоду розвитку соціально-гуманітарного знання існує якийсь набір авторів, з робіт яких вчені-гуманітарії черпають ідеї, методи, цитати, в крайньому випадку – просто посилаються на імена. Це свідчення і прояв міждисциплінарного характеру сучасних наук про людину. Теоретико-методологічні основи дослідження феномену політики як поступально-історичного явища та важливої складової суспільного розвитку у модерному суспільстві було закладено у міждисциплінарних дослідженнях, інтегруючи здобутки соціології, психології, політичної та економічної науки, антропології, лінгвістики тощо. Виходячи з вищевказаного, встановлюємо, що коло дослідників, які займалися питаннями політичної історії достатньо важко буде конкретизувати, бо кожен з них, наприклад М. Фуко, А. Людтке, Р. Коллінвуд, М. Хоувелл, Г. Медік, В. Дергачов, В. Халіпов, Ф. Рудич, розкривав той чи інший аспект проблеми. Новітні процеси в західній історіографії також часто розумілися досить спрощено, що окреслилося в пануванні так званої теорії модернізації, тобто прогресивного розвитку суспільства через державні або соціальні структури.

Розмірковуючи про підйом міждисциплінарних досліджень після Другої світової війни, слід прийняти до уваги як глобальні політичні зміни (крах фашизму, подальший крах колоніальної системи, розвиток демократичних рухів), так і зміну парадигм в самій історичній науці. Формування нової післявоєнної політичної реальності завдала серйозного удару такому впливовому напрямку історичної думки як історизм, з

властивим йому етатизмом, націоналізмом і акцентом на унікальності і неповторності в історії. Таким чином, політичний і інтелектуальний клімат в повоєнній Західній Європі і США сприяв відмові від колишніх форм історіописання і початку діалогу істориків з соціальними науками. В історичних дослідженнях другої пол. ХХ ст. активно використовувалися концепції і поняття, вироблені в інших соціальних науках, при цьому міждисциплінарна взаємодія історичних праць майже завжди відбувалося у формі поєднання теорії з неісторичною дисципліною історичними методами дослідження [2, с.69].

В результаті тісного союзу історії з політичною наукою, реалізованого провідними західними істориками, в 1960-70-і роки переважно бралися на озброєння макротеоретичні підходи (теорія конфлікту, модернізації, влади), то починаючи з 1980-х років вони почали звертатися до мікроаналізу з залученням відповідних теоретичних концепцій (споживчої функції, обмеженої раціональності, мережевої взаємодії і т.д.) [6, с. 180].

Однією з найбільш затребуваних істориками областей знання стає «нова» політична історія. Політична теорія в історичній ретроспективі вищого, середнього чи нижчого рівня, хоча і має різну емпіричну базу, в сумі виступає не лише як засіб пізнання політики і всього, що з нею пов'язано, а як засіб поглибленого пізнання на основі аналітичних, узагальнюючих підходів. У 1960-1980-х роках практично всі науки про людину відрізнялися не тільки систематичною появою нових теорій, а й їх швидким проникненням в інші соціальні дисципліни. В результаті безперервно виникали нові міждисциплінарні сфери, об'єднані як об'єктом, так і методом дослідження. Історична наука багато виграла від цього процесу, і її сьогоденний стан і зміст досі багато в чому визначається виробленою в минулому столітті здатністю до плідної рецепції теоретичних новацій.

Модель міждисциплінарного дослідження, на думку Г. Хольцея, повинна включати в себе всі етапи діяльності дослідників: їх установку на міждисциплінарність, пошук і обговорення міждисциплінарної проблеми, формування міждисциплінарного дослідницького колективу, дослідницьку кооперацію і розробку загальної метамови, обговорення і змістовну інтерпретацію результатів [5, с. 93]. Таким чином, міждисциплінарні дослідження в історичній та політичній науці:

- дозволяють вирішити нові наукові проблеми;

- дають можливість пояснити і передбачити виникнення подій і явищ, які з колишніх позицій було неможливо передбачити і пояснити;
- відкривають шляхи для розробки нових методів і підходів, визначення пріоритетних дослідницьких завдань.

У даний час відсутність конкретних робіт з проблеми міждисциплінарності в політологічно-історичних дослідженнях вимагає від дослідника (особливо вітчизняного) обережності і меншої категоричності. У відсутності деякого загального предмета дослідження, з-за чого кожен автор прагне охарактеризувати ті чи інші риси можна побачити явища не шляхом їх порівняння і зіставлення, а шляхом формування нових точок зору всередині окремих підходів.

Диверсифікація предметного поля історичних досліджень та тенденція до перегляду епістемологічних принципів історичного знання спричинили використання загально філософських методів (нормативно-ціннісний, біхевіористський, структурний функціоналізм, системний, психологічний, критично-діалектичний, порівняльний та історичний); загальнонаукових підходів (аналіз і синтез, індукція і дедукція, моделювання, теорія ігор, математичний, кібернетичний і прогностичний методи); методів емпіричних досліджень (статистика, аналіз документів, анкетування, реальні спостереження тощо). В результаті такого широкого використання багатьох методів наукових досліджень історії набув помітного місця саме міждисциплінарний підхід до вивчення політичних явищ, процесів, що дає можливість залучення максимально комплексного, цілісного аналізу дослідження політичних феноменів. Історичні дослідження, проведені в сфері міждисциплінарності, характеризуються чітко вираженим аналітичним, на протигагу описовому, підходом. В обробці джерел історики зробили справжній переворот, широко використовуючи, наприклад, кількісні методи, що дозволило освоїти величезні масиви статистики. Вперше в науковий обіг були введені такі джерела, як особисті справи, програми політичних партій, матеріали переписів населення і т. і. [3, с.23].

Як зауважує В. Дергачов, на відміну від історії суспільно-політичних явищ, політична історія потребує знань на межі не лише політології, але й міжнародних відносин, системи державного управління, економіки, культурології та інших наук, необхідних професіональному аналітикові не лише для кваліфікованого аналізу просторових явищ, а й для розробки прогнозів, сценаріїв і тенденцій розвитку подій і можливих стратегій [4, с. 50]. Водночас важко не помітити, що така різнобарвність підходів і методів

змістовного тлумачення політичної історії дещо «розмиває» її предмет, ускладнюючи цим процес формування відповідної наукової дисципліни.

Незважаючи на недоліки і вади міждисциплінарності (еклектичність, відсутність цілісного підходу до історичних явищ, порушення системи викладу, невизначеність предмету вивчення та ін.), роль таких досліджень полягає не тільки в підведенні різних методів і концепцій під єдиний знаменник, а й у виробленні сучасних теоретичних моделей для аналізу минулого [1, с. 95].

Таким чином, історичне знання визначається не одним науковим напрямком, а системою або сукупністю соціальних наук, об'єктом яких є минула реальність. В силу свого полідисциплінарного характеру історія природним чином використовує досягнення інших наук і звертається до їх теоретичних схем, моделей, категорій, понять. Міждисциплінарність привела до зіткнення різних дисциплін: йдуть інтеграційні процеси, зростає взаємодія і взаємозбагачення методів. Особливо це актуально в кризових ситуаціях, коли міждисциплінарні зв'язки слугують умовою успішного вирішення ряду проблем.

Список використаних джерел та літератури

1. Липкин А.И. О дисциплинарном, полидисциплинарном, междисциплинарном и наддисциплинарном подходах в естественных и социогуманитарных науках / А.И Липкин //«Стены и мосты»: междисциплинарные подходы в исторических исследованиях: материалы Международной научной конференции, Москва, РГГУ, 13–14 июня 2012 г. / Отв. ред. Г.Г. Ершова – М.: Совпадение, 2012. – С. 90-99
2. Савельева И. М., Полетаев А. В. История в системе социального знания. Способы постижения прошлого / И.М. Савельева, А.В. Полетаев // Методология и теория исторической науки / Ред. М. А. Кукарцева. – М.: Канон-плюс, 2011. – С. 50–84.
3. Сидорцов В.Н. Междисциплинарность в исторических исследованиях / В.Н. Сидорцов //Выбранные научовые працы БДУ – Мінск, 2001- С.19-27
4. Студенников И. В. О междисциплинарных исследованиях: к вопросу о содержании понятия // Записки исторического факультета. – Вып. 1. – Одесса, 1995, – С. 46–66
5. Mooser J. Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Historische Sozialwissenschaft, Gesellschaftsgeschichte /in Richard von Dülmen (Hg.) // Fischer Lexikon Geschichte. – Frankfurt am Main, 1990. – S. 86–101
6. Stedman-Jones G. Klassen, Politik und Sprache. / G. Stedman-Jones // Für eine theorieorientierte Sozialgeschichte. – Münster, 1988. – S. 176-194

СУЧАСНІ ІСТОРІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПОШИРЕННЯ ІСЛАМСЬКОГО ТЕРОРИЗМУ

Метою даної роботи, є визначення стану історіографічних досліджень проблеми ісламського тероризму, виявити головні аспекти роботи дослідників в зазначеному питанні. Дослідження такого феномену, як ісламський тероризм в світлі останніх подій, з плином часу набувають все більшої актуальності серед сучасних наукових досліджень. За останні роки вченими і громадськими організаціями були випущені десятки книг і статей про екстремізм і тероризм, про його ісламську складову, «Ісламську державу» та інші терористичні організації зокрема. Беручи до уваги всі ті події, що відбуваються на Близькому Сході, які активно висвітлюються ЗМІ, також ряд терористичних актів, що все частіше відбуваються на території Західної Європи, дана проблема, в призмі наукових досліджень набуває широкого поширення, та популярність, насамперед через зацікавленість наукових кіл в феномені ісламізму, та в зовсім недавній тенденції його активного поширення на нові простори, зокрема на розвинені в економічному плані країни ЄС.

Серед українських дослідників, які займалися дослідженням проблеми ісламського тероризму, насамперед потрібно виділити працю українського науковця Г. М. Перепелиці: «Тероризм міжнародний» [6], де було висвітлено питання міжнародного тероризму в історично-правовому та дипломатичному аспекті. Загальну характеристику явищу тероризму було приділено увагу в праці дослідників С. В. Кульчицького та Я. Л. Примаченко: «Терор і тероризм» [5], яка була включена до «Енциклопедії історії України». Проблема ісламського тероризму також, досить змістовно та широко розглядається рядом російських науковців, що насамперед є безпосередньо пов'язаним з природнім зацікавленням цією проблемою через внутрішньодержавні негаразди, зокрема існуванню на території Чеченської республіки та Дагестану протягом достатньо довгого часу діючих терористичних організацій.

Книга «ІДІЛ. Зловісна тінь Халіфату» [2] під редакцією О.Ю. Бузева, розповідь, у чому «секрет перемог ІДІЛ і чим вони загрожують Росії». Робота вийшла в серії «Військовий оглядач» видавництва «Алгоритм» і її досить широко анонсували в Російській Федерації. Як відзначають

дослідники, видання вийшло різномірним за якістю статей, і розглянуті питання далеко не всі належать до терористичного угруповання «Ісламська Держава». У Ростові-на-Дону була презентована книга «Геополітика і тероризм епохи постмодерну» [4]. Книга вийшла під загальною редакцією І. П. Добаєва, доктора філософських наук, професора Інституту соціології і релігієзнавства Південного федерального університету. У досить великому за обсягом, фактичному матеріалі показані сутність, типи та форми тероризму епохи постмодерну, в тому числі на Близькому і Середньому Сході, в США і Західній Європі, а також в регіонах Російської Федерації. Запропоновано комплекс заходів щодо вдосконалення протидії релігійно-політичного екстремізму і тероризму в Російській Федерації в ідеологічній сфері. Автори розраховують на експертне коло читачів: працівників правоохоронних органів, працівників антитерористичних комісій, студентів, аспірантів, викладачів ВНЗ.

Про конкретні злочини терористів розповідає іранський науковець А. Порхельм в книзі «Війна і сексуальна авантюра ІДІЛ» [1]. Видання вийшло в квітні 2015 року іранською і англійською мовами, на українську мову не перекладено. Книга обсягом 238 сторінок розповідає про взяття в рабство жінок, примусі дітей здійснювати самогубні операції, всездозволеності і битвах в Сирії та Іраку.

Серед перекладних видань помітна книга американського журналіста М. Вайса і його сирійського колеги Х. Хасана «Ісламська держава, армія терору» [3]. За кордоном книга викликала фурор серед експертів. Дослідження являє собою скрупульозне розслідування, мета якого – зрозуміти причини виникнення Ісламської держави, а також проаналізувати механізми його взаємодії з місцевими етно-конфесійними групами на підконтрольних і прикордонних територіях. Автори також зібрали масу цінних відомостей щодо механізму вербування потенційних бійців «Ісламської Держави».

Багаторічний досвід роботи авторів на Близькому Сході дозволив детально описати політичні перипетії та непрості відносини між Сирією, Іраком, Іраном і США. Численні інтерв'ю з дипломатами, іракськими та сирійськими правозахисниками, учасниками терористичних формувань, а також жителями окупованих «Ісламською Державою» територій роблять дослідження живим і вражаючим.

Підбиваючи підсумки, слід зауважити, що наукові дослідження, які стосуються безпосередньо теми ісламського тероризму, незаконної організації «Ісламська Держава», тільки набирають своїх обертів в

міжнародних наукових колах. Насамперед це є пов'язано з науковою новизною даного питання, а також з його глобалізацією в країнах Західної Європи та США. Виокремлюючи з загального обсягу наукових праць, вітчизняних дослідників, можемо говорити про те, що зазначена тема є недостатньо опрацьованою, проте, має великий дослідницький потенціал.

Список використаних джерел та літератури

1. Porhelm A. War and sexual adventurer of ISIS [Електронний ресурс] / Ammirosey Porhelm. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.irna.ir/ru/NewsPrint.aspx?ID=2849361>.
2. Бузев Е. Ю. ИГИЛ. Зловещая тень Халифата / Е. Ю. Бузев. – Москва: Алгоритм, 2015. – 224 с.
3. Вайс М. Исламское государство: Армия террора / М. Вайс, Х. Хасан. – Москва: Альпина нон-фикшн, 2016. – 346 с.
4. Добаева И. П. Геополитика и терроризм эпохи постмодерна / И. П. Добаева, А. И. Добаева, В. И. Немчинова. – Ростов-на-Дону: ЮФУ, 2015. – 370 с.
5. Кульчицький С. В. Терор і тероризм / С. В. Кульчицький, Я. Л. Примаченко. – Київ: Наукова думка, 2013. – 72 с.
6. Перепелиця Г. М. Тероризм міжнародний / Григорій Миколайович Перепелиця. – Київ: Знання України, 2004. – 812 с.

Анна Козел, Людмила Гуцало

(м. Житомир)

ЗОРОАСТРИЗМ: ПРОБЛЕМА МІСЦЯ І ЧАСУ ВИНИКНЕННЯ ВЧЕННЯ

Зороастризм – одна з найдавніших релігійних систем світу. Він був офіційною релігією трьох Іранських імперій, а ж до арабського завоювання. Засновником зороастризму прийнято вважати Заратуштру. Його образ овіяний легендами і міфами, а тому завжди привертав увагу науковців. Питання життя та діяльності Заратуштри викликає багато суперечок між дослідниками. Після численних археологічних досліджень та аналізу історичних джерел достеменно, так і невідомо коли і де жив пророк.

Мета даного дослідження полягає у висвітленні основних концепцій ймовірних батьківщин Заратуштри та часової локалізації його діяльності. Активно дану проблематику розробляли такі науковці, як М. Бойс [1], Є. Дорошенко [2], Г. Ньолі [3], І. П'янков [4], С. Соколов [5].

З Авести відомо, що на батьківщині Заратуштри його вчення не отримало прихильників і він змушений був втікати, прихисток вдалося знайти у кави Виштаспи, який згодом став його покровителем. Проте в Авесті не вказало, де була батьківщина пророка і яку назву мала країна кави Виштапси, оскільки слухачам проповідей вона була добре відома. З плином часу вчення Заратуштри набуло широкого поширення, історична традиція багато в чому була втрачена, а хронологія, як така не велася. Саме це стало причиною до появи різних концепцій часу життя пророка та його батьківщини [2, с. 8-9].

За зороастрийською традицією, яка опирається на іранські джерела, Заратуштра жив за 258 років до Александра Македонського. Проте немає жодної вказівки, яку подію слід вважати точкою відліку. Це може бути чи рік народження Александра (356 р. до н. е.), чи рік завоювання Александром Ірану (333 р. до н. е.), чи смерть останнього ахакменідського царя Дарія III [5]. Англійський вчений В. Хеннінг на основі детальних підрахунків запропонував декілька варіантів датування життя Заратуштри: 630-553, 628-551, 618-541 рр. до н. е. Але такі підрахунки та припущення не дають відповіді на питання, який період життя пророка

мається на увазі: рік його народження чи смерті, або ж початок його проповідей. Порівнюючи дані Авести з археологічними матеріалами Середньої Азії, вчені вказують на більш ранній період складання найдавніших її частин – Гат, а відповідно і життя пророка.

Деякі античні автори, зокрема Ксанф Лідянин (V ст. до н. е.), зазначали, що Заратуштра жив за 6000 років до Ксеркса, Гермодор і Герміпп із Смирни – за 5000 років до Троянської війни, Арістотель називає дату 6000 тисяч років до смерті Платона. Проте ці дати не мають конкретних історичних підтверджень. Швидше за все вони пов'язані з іранською традицією про чотири тритисячолітні цикли існування світу. Саме початок одного з циклів ознаменується появою «істиної» віри та пророка [2, с. 9-10].

Частина європейських вчених відсовують традиційну дату (VII-VI до н. е.) назад, зокрема англійський історик-іраніст М. Бойс припускає, що Заратуштра жив між 1500-1200 рр. до н. е. Дослідниця зазначає, що мова Гат архаїчна і близька до мови Рігведи, створення, якої відносять до XII ст. до н. е. Решта дослідників, навпаки наближують її ототожнюючи покровителя Заратуштри – Виштаспу – з батьком Дарія I [1, с. 15].

Не менше дискусій викликає питання про батьківщину Заратуштри. Дослідники розділилися на дві групи. Перші вважають, що батьківщина пророка знаходилася на заході іранського світу, а другі – на сході. Якщо представники «західної» концепції ототожнюють батьківщину пророка з Мідією, то із «східною» концепцією ситуація набагато складніша. В її межах виділяють ряд гіпотез ймовірних батьківщин пророка. Однією з перших була бактрійська гіпотеза. Важливим її джерелом слугує праця перського лікаря Ктесія «Історія Персії». Ктесій згадував про Заратуштру в розповіді про прихід асирійського царя Ніна в Бактрію. Ім'ям Зороастр (грецький аналог ім'я пророка) автор називає бактрійського царя, противника Ніни. Арнобій у своїй праці згадує «мага Зороастра, бактрійця». Прихильниками цієї гіпотези були Ф. Альтхайм, Р. Штиль. Вони стверджували, що Заратуштра жив у Бактрії безпосередньо перед завоюванням її Ахаменідами і помер підчас придушення повстання в Маргіані при Дарію I [4, с. 3-23].

Широко обговорювалася в наукових колах хорезмська гіпотеза. Згідно з якою, батьківщина Заратуштри та двір кави Віштапси знаходяться в Хорезмі, де в доахменідський період нібито існувало могутнє царство, територіальні володіння, якого виходили далеко за межі

хорезмського оазису. Активно розробляли в своїх працях дану гіпотезу Ф. Андреас, Е. Бенвеніст, С. Толстов.

Власну гіпотезу батьківщини Заратуштри розробив В. Хеннінг, за основу ним була взята хорезмська гіпотеза в яку він вніс поправки: центр Хорезмського царства кави Виштаспи знаходився не в самому Хорезмі, а у Мерві та Гераті. Проте увівши дану модифікацію, дослідник фактично зруйнував аргументацію хорезмської гіпотези [2, с. 10-11].

Різновидом хорезмської гіпотези є скіфська, сформована Х. Ньюбергом. Дослідник вважає, Заратуштру жерцем «доісторичного» народу, який проживав в Хорезмі на Нижньому Амудар'ї, який перекочував до сусідніх турських (скіфських) племен, які займали територію Сирдар'ї та Аральського моря. Саме тут Заратуштра знайшов підтримку з боку кави Виштаспи і заснував першу зороастрійську общину. Послідовник Х. Ньюберга, В. Абаєв вважає, що Зороастр сам міг бути скіфом. Своєрідним синтезом бактрійської та хорезмської гіпотез є систанська. Дана гіпотеза широко представлена в працях Г. Ньюлі. Дослідник вважає, що батьківщиною Заратуштри є Систан, долина річки Гільменд і басейн озера Хамун [3, с. 175-178].

На основі вище зазначених концепцій та гіпотез можна зробити висновок що, зороастризм, як релігійне вчення виник між XVI-V ст. до н. е., в північно-східному Ірані, а звідси поширився на сусідні області Середньої Азії та Близького Сходу.

Список використаних джерел та літератури

1. Бойс М. Зороастрийцы. Верования и обычаи / М. Бойс. – М.: Наука, 1988. – 303 с.
2. Дорошенко Е. А. Зороастрийцы в Иране / Е. А. Дорошенко. – М.: Наука, 1982. – 133 с.
3. Ньюли Г. Археология и проблема происхождения зороастризма: новые перспективы / Г. Ньюли. // Вестник древней истории. – 1989. – №2. – С. 175–178.
4. Пьянков И. В. Зороастр в истории Средней Азии: проблема места и времени / И. В. Пьянков. // Вестник древней истории. – 1996. – С. 3–23.
5. Соколов С. Н. Зороастризм – древнейшая религия иранских племен [Електронний ресурс] / С. Н. Соколов – Режим доступу до ресурсу: <http://www.zoroastrian.ru/node/820>.

ВІДОБРАЖЕННЯ РИС ЕЛЛІНІЗМУ В ДЕРЖАВІ ПТОЛЕМЕЇВ

Історія еллінізму є однією із найцікавіших періодів історії Стародавньої Греції та Близького Сходу. Це був час бурхливих політичних подій, в ході яких багаторазово змінювалася політична карта Балканського півострова і величезних територій Сходу – від Егейського узбережжя Малої Азії до північно-західної Індії. Пропонуємо зупинитися на розгляді однієї із найсильніших держав цього періоду – елліністичному Єгипті.

У Єгипетському царстві правила династія Птолемеїв. Вони були нащадками прибічника і воєначальника Олександра Македонського – Птолемея I Сотера. З усіх елліністичних держав саме Єгипет проіснував найдовше, аж до завоювання Римом у 30 р. до н. е. [1, с. 10].

Після смерті Олександра Македонського діадохи відразу зіткнулися із терміною потребою обґрунтування своєї влади. Наймогутніші з них мали необхідні військові, соціальні та економічні ресурси для створення власних держав, але жодних легальних підстав для цього за тих часів не існувало.

У ході розгортання боротьби кожний із діадохів намагався заручитися сакральною підтримкою Олександра Македонського, виступити в ролі його спадкоємця. Вони змушені були звертатися до альтернативних форм легітимації влади, серед яких провідне місце посідав культ правителя.

Культове шанування допомагало діадохам закріпити за собою харизматичний статус, який можна було протиставити спадкоємній легітимності законних нащадків померлого царя, не порушуючи юридичних норм і політичних традицій [4, с. 164 – 165].

На початковому етапі Птолемеї володіли і розпоряджалися не тільки землями Єгипту, а й Киренаїкою, островами Егейського моря та полісами Малої і Балканської Греції. Проте з часом неєгипетські володіння були втрачені.

Перебуваючи під владою Македонської династії, царство багато в чому зберегло традиції державного управління, суспільної організації, культури епохи фараонів. У Єгипті склався численний і чітко структурований державний апарат. На цю структуру покладалося завдання утримання влади над населенням і, звісно, контроль за

оподаткуванням для утримання царського двору, численних чиновників, воїнів та жерців [2, с. 5].

Деякий час греки правили Єгиптом, як завойованою країною. Проте не цього хотів Олександр Македонський: у його державі європейці мали відати фінансами і армією, а цивільне управління (під його власним керівництвом) доручалося єгиптянам; номи (округи) залишалися під владою єгипетських монархів, і Олександр призначав на місця не македонських сатрапів, а місцевих правителів. Навіть Птолемеї I, хоча він був і сатрапом, не цілком відмовився від поглядів Олександра Македонського, і всіляко заохочував єгиптян до управління країною. Але варто відмітити, що наступники Птолемея I почали розглядати єгиптян суто як джерело отримання грошей.

Грецькі поліси в зовнішніх володіннях Птолемеїв були цілком підвладними містами: вони оподатковувалися, але форма правління в них була пов'язана з єгипетськими традиціями. Одним із нововведень Птолемеїв було знищення влади єгипетських монархів і передача управління номами грецьким або македонським стратегам [5, с. 167 – 170].

Птолемеї I Сотер був обережним і наполегливим правителем, у всіх областях своєї діяльності проявив себе як зачинатель. Він став завойовувати землі навколо Єгипту, щоб ще більше дбати про безпеку свого царства в Середземномор'ї. Увів монетну систему, повернув до Єгипту греків, намагався утримати у війську найманців, наділяючи їх земельними ділянками. Він почав проводити політику співробітництва між греками і корінним населенням, запропонувавши їм для шанування нового бога – Сарапіса.

Його син Птолемеї II Філадельф продовжив справу батька. Активна зовнішня політика була заснована як на династичних шлюбах, так і на війнах, зокрема проти Селевкідів. Єгипту він дав адміністративну систему, яка дозволила ефективно експлуатувати країну завдяки монополіям і суворій податковій політиці. Правитель провів реформу монетної системи, відновив канал Нехо, повернув до життя великий оазис Фаюм. При його дворі збиралися найзнаменитіші поети, вчені, лікарі, а Мусейон і бібліотека в Олександрії досягли найвищого розквіту.

Птолемеї III Еввергет I в другій половині свого царювання провів в Азії ряд військових кампаній, які, здавалося, воскрешали подвиги великих фараонів Нового царства. Двір його був не менш блискучим, ніж двір батька. Він розширив бібліотеку, організував експедицію в Перську затоку, створив умови для роботи письменника Ератосфена.

Птолемей IV Філопатор здобув блискучу перемогу над армією Селевкідів. Але, оскільки перед битвою йому довелося набрати в свою армію єгиптян, які пізніше піднімали проти нього зброю, він пішов на деякі поступки місцевому населенню. За Птолемея V Епіфанія Єгипет втратив ряд територій. Після його смерті розпочався довгий період занепаду, який охопив II і I ст. до н. е.

Занепад Єгипту пояснюється втратою володінь, погіршенням роботи іригаційної системи, втечею селян, податковими пільгами, наданими жерцям. Вищі чиновники отримали незалежність від центральної влади, жерці стали багатшими за царя і підпорядкували собі хліборобів. Усюди панували анархія, запустіння та розруха. Зі смертю Птолемея XII Авлета чвари поновилися з новою силою.

Але велич держави вдалося відродити цариці Клеопатрі. Вона мріяла про таку імперію, яка б повернула Єгипту кордони часів Філадельфа і зрівнялася б в силі з Римом. Однак, не все вдалося виконати, тому Єгипет завоювали римляни [3, с. 33 – 35].

Що стосується громадських будівельних робіт в Єгипті, то Птолемей I заснував бібліотеку та Мусейон, а Птолемей III закінчив спорудження бібліотеки, відновив канал, побудований Дарієм I, що з'єднувала Червоне море з Нілом.

Але найбільшим досягненням було, звичайно, закінчення будівництва Олександрії. Це місто відрізнялося від решти міст Єгипту тим, що було полісом. Олександрія побудована за звичайним (характерним для елліністичних міст) прямокутним планом. У місті розташовувалися царський квартал, що містив храми, великі сади, Мусейон, бібліотеки, казарми гвардії та місця поховання Птолеміїв. Над містом височів маяк – Фарос, споруджений на острові Состратом Кнідським для безпечного мореплавання.

Усередині Олександрії були споруди, в яких містилися центральні канцелярії всієї адміністрації, головні склади для зерна, олії та інших продуктів, судова палата, стадіон, храм Серапіса. Обрамовували місто ярмарки, де збиралося безліч людей.

Таким чином, політична та культурна історія елліністичного Єгипту була досить насиченою. Поєднання грецького та єгипетського світів відбувалося не зажди мирним шляхом. Це залежало від багатьох суб'єктивних та об'єктивних факторів. Проте, варто зазначити, що еллінізм

мав великий позитивний вплив на внутрішній розвиток держави, її зовнішні зв'язки, завоювання та культурний підйом.

Список використаних джерел та літератури

1. Кузнецов Д. В. Эллинистический Египет: основные тенденции развития в конце IV – второй трети I вв. до н.э. / Д.В. Кузнецов ; БГПУ. – Благовещенск : Изд-во БГПУ, 2006. – С. 10
2. Климов О.Ю. История эллинизма. – СПб.: Институт истории СПбГУ, 2013. – С. 5.
3. *Пьер Левек. Эллинистический мир:* [перевод с французского] / Пьер Левек; Отв. ред.: Г. А. Кошеленко; АН СССР, Ин-т востоковедения. – М.: Наука, 1989. – С. 33 – 35.
4. Омельчук В. В. Релігійна політика стародавніх і середньовічних держав: [навч. посіб.] / Омельчук В. В., Лісничка В. М. – К.: Персонал, 2011. – С. 164.
5. Тарн В. В. Эллинистическая цивилизация / В. Тарн ; Пер. с англ. С. А. Ляскового ; Предисл. проф. С. И. Ковалева. – М.: Изд-во иностр. лит., 1949 (16-я тип. Главполиграфиздата). – С. 167 – 170.

Вячеслав Ціватий
(м. Київ)

РЕФОРМАЦІЯ ЯК ЧИННИК РЕВОЛЮЦІЙНИХ, СУСПІЛЬНИХ І ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ У СХІДНІЙ ЄВРОПІ XVI-XVIII СТОЛІТЬ (У ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ВИТОКІВ ПРОТЕСТНИХ РУХІВ)

Реформація була складним, багатостороннім явищем, що включало не лише християнське духовне відродження й повернення до апостольських норм церковного життя, а й політичну, політико-дипломатичну, соціально-економічну і протестно-революційну трансформацію, передусім європейських суспільств. Реформація, формальним початком якої прийнято вважати події 1517 року у Віттенберзі, була центральною подією епохи раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.), яка багато в чому визначила обриси сучасного суспільства з його революціями, пертурбаціями і трансформаціями [1].

Головний акцент зроблено на розгляді кальвіністських теорій політичного супротиву (революційних передвісників), які інституціоналізувалися у XVI столітті. Зміст цих теорій аналізується з урахуванням політико-дипломатичного контексту ренесансного гуманізму, а також релігійної та революційної мотивації, особливостей культурного розвитку ренесансної Європи. На прикладі конкретних

теологів (Жан Кальвін, Мартін Лютер, Ульріх Цвінглі, Мартін Буцер та ін.) показано інституціональний розвиток реформатської політичної думки, зокрема кальвінізму, а також відзначено її вплив на революційні, і пізніші – секулярні політичні концепції в Європі, зокрема – у Східній Європі [2].

Як правило, Жана Кальвіна зображують діячем, який підтримував переважно активний зв'язок із Північчю й Заходом Європи. Вивчення листування Жана Кальвіна, вказує на набагато ширший контекст Реформації, включаючи сюди і Східну Європу. Зокрема, це конкретизується, коли не лише вивчаються листи, але й досліджується ширший епістолярний контекст, в якому Жан Кальвін і польські реформатори з'являються не просто як респонденти, але і як епістолярні партнери з багатьма іншими, у значно ширшому кореспондентському співтоваристві [3; 4].

У центрі нашої уваги три держави класичного «кальвінізму» в Європі – Швейцарія, Шотландія і Нідерланди, а також поза сумнівом – Франція, події в якій зіграли найважливішу роль у формуванні політичних поглядів кальвінізму. Виникнувши в цьому географічному ареалі, протестні рухи кальвінізму мали своє поширення і забезпечили їх політичну дію й на Східну Європу [5].

Досліджуючи інституціональні процеси в європейській зовнішній політиці і дипломатії раннього Нового часу (XVI-XVIII вв.), автор дослідження прагне показати не лише історію розвитку зовнішньої політики і дипломатії в загальноєвропейському та інституціонально-цивілізаційному контексті, яка вже була предметом дослідження вчених, а й виділити її функціональний аспект саме в контексті впливу революційних процесів, соціальних криз, реформатських рухів, суспільно-політичної думки на процес формування зовнішньополітичної стратегії Європи в XVI-XVIII століттях.

У нових політичних умовах формуються й нові погляди на зовнішню політику і дипломатію, інституціоналізуються революційні погляди і концепції, трансформується європейське суспільство. Дипломатія Східної та Західної Європи – це особливий тип дипломатії трансформаційного періоду європейської історії. Європейська дипломатія раннього Нового часу формувалася в особливих умовах – умовах Реформації, соціальних криз, революційних процесів і протестних рухів.

Особливий інтерес представляють теорії кальвінізму політичного опору, які інституціоналізувалися у XVI столітті: зміст, політичний контекст, релігійна мотивація.

Біблейська ідея заповіту для реформатів і реформатської традиції мала великий політичний потенціал і зберігала свою актуальність у політико-дипломатичному світі ренесансної Європи.

Інституціональний підхід і компаративний аналіз дозволяють розглядати діяльність Мартіна Лютера і Жана Кальвіна в тісному зв'язку з богословською думкою апостола Павла, включаючи аспекти *theologia* і *philosophia Crucis*. Але це має на увазі й екуменічний вимір непростої тематики – діалог між християнами, його перспективи для майбутнього Східної та Західної Європи.

Фактологічний і подієвий фон, історичні подробиці дозволяють краще зрозуміти облаштування тодішньої Західної і Східної Європи, усвідомити сенс політичного супротиву (опору). Однією з головних віх у цій історії були політичні теорії кальвінізму і, зокрема – кальвіністські теорії політичного опору.

Вважається, що найбільшим втіленням принципів, закладених у цих теоріях, в історичній перспективі стали саме англійська Славна революція 1689 року і Американська революція 1775-1783 років.

Таким чином, дослідження протестних теорій кальвінізму і європейської практики Реформації на прикладі конкретних теологів дозволяє визначити інституціональні особливості розвитку реформатської політичної думки Європи XVI століття в цілому, а також визначити міру її впливу на революційні і політико-дипломатичні процеси в Європі, зокрема Східній Європі, і на пізніші європейські секулярні політичні концепції XVI-XVIII століть.

Список використаних джерел та літератури

1. Барон Й., архієпископ. Християнство. Католицизм. Реформація / архієп. Й. Барон. – СПб.: Алетейя, 2017. – 380с.: ил.
2. Демчук О. Вибрані питання української Реформації: історичний досвід, причини невдачі, вагомості досягнення / Олег Демчук // Реформатський погляд. – 2017. – № 3:1. – С. 7-70.
3. Листування Кальвіна із східноєвропейськими політичними та церковними діячами / Жан Кальвін // Реформатський погляд. – 2017. – № 3:1. – С. 97-121.
4. Мак-Грат А. Інтелектуальні витоки європейської Реформації / Пер. з англ. М. Климчука і Т. Цимбала. – К.: Ніка-Центр, 2013. – 344с.
5. Мюллер Р. А. Кальвін та Східна Європа: листування Кальвіна і географія реформаційної Європи / Річард А. Мюллер // Реформатський погляд. – 2017. – № 3:1. – С. 71-96.

РОЗВИТОК БІЛОРУСЬКОЇ МАНУФАКТУРИ

У XVIII столітті на базі феодального маєтку виникла білоруська вотчинна мануфактура. Експлуатація кріпосної праці мала для неї вирішальне значення, кріпацтво визначало весь устрій виробництва та організації праці. Але при наявності феодальної основи на підприємствах мали місце «капіталістичні елементи»: часткове застосування найманої праці, робота на ринок, значні капіталовкладення. Соціально-економічна природа мануфактури визначалася, характером використовуваної на ній робочої сили та способом її експлуатації. На білоруських мануфактурах XVIII століття переважала кріпосна праця поряд з якою використовувалась і вільнонаймана. Тільки на гродненських королівських мануфактурах було зайнято близько 70 іноземних майстрів, також працювали і вільні міські жителі. На гродненських підприємствах робітники отримували зарплату, платню мали й робітники, зайняті на підсобних роботах (заготівлі дров, доставці сировини і т.д.) [1, с.110]. Робота на мануфактурах була для багатьох селян різновидом панщини. Тут знаряддя праці належали не їм, а власнику мануфактури, за свою працю вони отримували заробітну плату яка не могла забезпечити їх існування і робітники мануфактури годувався за рахунок свого господарства. Все ж виплата грошей за працю, безсумнівно, характеризує наявність елементів капіталізму в мануфактурі Білорусі XVIII ст.

Найвизначнішим мануфактурним виробництвом Білорусі XVIII ст. стало виготовлення кунтушових «слуцьких» поясів. У XVII-XVIII століттях пояси були невід'ємною частиною національного чоловічого аристократичного костюма. Зав'язані поверх кунтуша – чоловічого верхнього одягу – вони не тільки слугували елементом костюма, але вважалися символом гідності, благородного давнього походження, показником високого соціального становища та добробуту свого власника.

Виробництво кунтушових поясів в Речі Посполитій було налагоджено протягом XVIII – початку XIX століття зусиллями короля Станіслава Августа Понятовського та білоруськими магнатами Радзивіллами, Огинськими, Сапегами. У Несвіжі та Слуцьку, Гродно та Ружанах, Ліпково та Корці, в ряді інших міст і містечок запрацювали мануфактури – «персіярні»[3].

Найвідомішою серед них стала Слуцька мануфактура. Виготовлені там пояси перетворилися в безцінні твори мистецтва. Слуцький пояс став еталоном високого рівня художньої майстерності, зразком для інших виробників. В XIX столітті кунтушові пояси стали важливим елементом художньої культури Білорусі та країн, що колись входили до складу Речі Посполитої.

Пояси з'явилися на білоруських землях завдяки ідеології сарматизму, в основі якої лежали генеалогічні міфи про походження аристократії Речі Посполитої від древніх войовничих племен сарматів. Цей генеалогічний міф отримав поширення після Люблінської унії 1569 р., яка об'єднала в одну державу Корону Польську і Велике князівство Литовське. Шляхта прагне у всьому бути схожою на «славних предків»[2]. Зброя, побутові речі, одяг мали бути схожими зі східними зразками. Шовкові візерункові пояси імпортують з Персії, Османської імперії, основними постачальниками стали купці – вермени. Верменами були не тільки купці, а й майстри – виробники.

Білоруські мануфактури – «персіярі» прославили своїх майстрів на весь світ, а слуцький пояс досі вражає красою та вишуканістю.

Список використаних джерел та літератури

1. Болбас М.Ф. Развитие промышленности в Беларуси (1795-1861 гг.) / М.Ф.Болбас – Минск: Наука и техника АН БССР. – 268с.
2. История БССР / под ред. Л.С.Абецедарского, Абецедарский, Л.С. – История БССР... ..[Електронний ресурс]. – Режим доступу: search.rsl.ru/ru/record/01000998619 – Назва з екрана
3. КОНТУШОВЫЙ ПОЯС – Мост [Електронний ресурс]. – Режим доступу: mostga.am/kultura/kontushovuj-poyas.htm – Назва з екрана.

Олександр Буравський
(м. Житомир)

БЛАГОДІЙНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ ТА БІЛОРУСІ НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

Благодійницька діяльність Римо-католицької церкви (РКЦ) – це свідчення прояву християнської моралі та милосердя.

РКЦ заохочувала населення Правобережної України до благодійної діяльності, створення добродійних організацій.

Наприкінці XIX ст. на Поділлі існувало 46 благодійних римо-католицьких товариств, які акцентували увагу на розвиток духовності в мирян, організовували добродійні акції. Упродовж 1890 – 1891 рр. ксьондзами Кам'янець-Подільського місіонерського благодійного товариства Павловським і Янковським було перераховано до каси цього товариства 100 крб. сріблом. Додатково 600 крб. надійшло від грошової лотереї, організованої серед римо-католицьких парафіян. Відділення товариства існували також у містах Ладижині, Балті, Проскурові [1, с. 14].

Поширеною формою допомоги бідним на Правобережжі була організація для них при римо-католицьких костелах безкоштовних обідів [2, арк. 1].

Духовенство Луцько-Житомирської римо-католицької єпархії брало участь у відкритті дитячих притулків для утримання, виховання, навчання сиріт і безпритульних дітей обох статей, незалежно від їхнього віросповідання, стану та походження. Для такої благодійницької акції вони щороку організовували у своїх приходах пожертвування від прихожан. Зокрема, 23 листопада 1899 р. консисторія на запит Житомирського повітового голови дворянства наказала декану, а також усім настоятелям римо-католицьких приходів Житомирського повіту в недільні та святкові дні тричі оголошувати прихожанам здійснювати благодійницькі внески грошми та речами, на створення товариства та відкриття притулків у Житомирі та Житомирському повіті: у великих селах, у деяких фабричних та заводських поселеннях. 27 червня 1901 р. консисторія призначила до складу членів Житомирського повітового попечительства дитячих притулків від римо-католицького духовенства віце-декана Житомирської кафедри почесного каноніка ксьондза Михайла Русгацького [3, арк. 22].

1 березня 1902 р. настоятель Рівненського римо-католицького костелу ксьондз Чайковський надіслав рапорт управляючому Луцько-Житомирською римо-католицькою єпархією ксьондзу Крушинському, у якому просив дозволу на будівництво в місті двоповерхового кам'яного будинку для влаштування богадільні, у якій мав намір утримувати старців, які не мали житла та засобів для існування. У рапорті він підкреслював, що на побудову та утримання цього притулку кошти виділив власник м. Рівного князь Станіслав Любомирський [4, арк. 1].

Римо-католицькі священники на Київщині також були задіяні до процесу благодійництва.

У Києві зусиллями місцевої католицької громади в 1903 р. було започатковано римо-католицьке благодійне товариство, що

зобов'язувалося відповідно до його статуту поліпшувати матеріальне й моральне становище бідних римо-католиків міста: забезпечувати їх одягом, їжею, ліками та притулком, відвідувати хворих у лікарнях; влаштовувати людей похилого віку в богадільні, а малолітніх у будинки для сиріт, відкривати притулки, ремісничі та навчальні заклади, поширювати серед населення книги морального змісту. Губернською владою товариству було дозволено відкривати громадські їдальні, лікарні, народні читальні, бібліотеки тощо [5, с. 3-4].

Римо-католицькі добротні товариства здійснювали активну благодійницьку роботу у Волинській губернії. Постановою Волинського губернського присутствія 20 вересня 1906 р. було зареєстровано Заславське римо-католицьке благодійне товариство, яке в жовтні того ж року відкрило дитячі притулки в містечках Заславі, Шепетівці, Слауті, Белгородці та селах Антонінах, Городищах, Ледянці, Татарському [6, арк.42 зв.].

Житомирське римо-католицьке благодійне товариство (зареєстроване 26 липня 1905 р.) відкривало громадські їдальні, гуртожитки, лікарні, народні читальні, бібліотеки тощо. У 1912 р. надало допомогу 1174 особам; утримувало для бідних дітей та літніх людей притулки, при яких діяли бібліотека й ремісничі майстерні [7, арк. 340]. Такою ж діяльністю в краї займалися Кременецьке та Луцьке римо-католицькі благодійні товариства, засновані 1906 р. [8, арк. 26].

Проявом благодійної місії Римо-католицької церкви в Білорусі стала діяльність у Мінську добродійного товариства, якому надавалося право відкривати громадські їдальні, притулки, лікарні тощо. При Товаристві діяла лікарня, де в різний час перебувало до 200 чол.; притулок для хлопчиків і дівчаток; безкоштовна лікарня, що діяла у зимовий період. Товариство видавало близько 40000 безкоштовних обідів в рік [9, с. 267-270].

У громадському житті м. Гродно помітну роль відіграло товариство «Карітас», засноване в 1897 р. Слово «Карітас» (Caritas) (лат.) перекладається як «милосердна любов». Метою створення організації – допомога нужденним [10, с. 344-348].

На початку ХХ ст. був досить поширеним в Правобережній Україні польський жіночий рух. Тут проживала значна частка польського населення. Більшість польок, за даними дослідниці О. Ніколаєнко (37,6%), працювала хатніми робітницями. Планувалося залучати жінок через такі

організації і до громадського життя, підтримки почуття національної солідарності [11, с. 39-40].

На початку ХХ ст. на теренах білоруських губерній Російської імперії також були засновані різноманітні жіночі благодійні організації. Представниці католицької релігії намагалися допомогти нужденним шляхом створення товариств допомоги бідним. Так, дворянки Марія Радзевич, Ядвига Скірмунт та Антоніна Завадська за свій рахунок відкрили в м. Кобрині у 1909 р. притулок для 12 дівчаток римо-католицького віросповідання під назвою «Дам святого Антонія». У притулку дівчат забезпечували їжею, навчали Закону Божого, ремеслам та іншим роботам, які відповідали їхньому віку і можливостям. У разі захворювання діти користувалися безкоштовною медичною допомогою та ліками або за рахунок притулку перебували в лікарні. У 1912 р. в притулку було 22 дівчинки у віці від 6 до 13 років. Діти займалися також рукоділлям, шили для себе плаття і білизну, а влітку вирощували овочі [12, с. 139-140].

Таким чином, однією з форм впливу РКЦ на населення Правобережної України та Білорусі наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. була благодійницька діяльність, яка здійснювалася в ім'я любові до ближнього, набувала, окрім морального, більш широкого значення. Римо-католицькі товариства надавали нужденним безкоштовні обіди та притулки, піклувалися про хворих, пристарілих, запобігали залишеним без нагляду дітям від згубного впливу вулиці та направляти їх на шлях доброзичливого, трудолюбивого життя.

Список використаних джерел та літератури

1. Білобровець О. Діяльність польських благодійних організацій на Правобережній Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. / О. Білобровець // Матеріали ІV Волинської міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 10-річчю заснування історичного факультету Житомирського державного університету імені Івана Франка (м. Житомир, 18–19 листопада 2011 р.): Збірник наукових праць – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – С. 14-18.
2. Держархів Житомирської обл. – Оп. 13. – Спр. 525. – 7 арк.
3. Держархів Житомирської обл. – Ф. 178. – Оп.13. – Спр. 1061. – 22. арк.
4. Держархів Житомирської обл. – Ф. 178. – Оп. 10. – Спр. 1176 – 17 арк.
5. Устав Кієвскаго Римско-Католическаго Благотворительнаго Общества. – Кієв, Типографія Р. К. Лубковскаго, 1916. – 19 с.
6. ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 861. – Спр. 218. – 48 арк.
7. Держархів Житомирської обл. – Ф. 329 – Оп. 1. – Спр. 7. – 360 арк.
8. Держархів Житомирської обл. – Ф. 329. – Оп. 1. – Спр. 1. – 358 арк.
9. Павшок А.В. Деятельность Минского благотворительного общества на рубеже ХІХ – ХХ вв. / А.В. Павшок // Крыніца: Хрысціянства у гістарычным лёсе беларускага

- народа. Частка 1. 2009, Гродна: ГрДУ, 2009. – С. 267-270.
10. Авдей Ю.А. Благотворительная деятельность католического общества «Каритас» в Гродно / Ю.А. Авдей // Хрысціянства ў гістарычным лёсе беларускага народа : X 12 зб. навук. арт. : у 2 ч. Ч. 2 / ГрДУ імя Я. Купалы; рэдкал.: Э.С. Ярмусік [і інш.]. – Гродна: ГрДУ, 2009. – С. 344-348.
 11. Ніколаенко О. Польський жіночий рух взаємодопомоги в Наддніпрянщині на початку ХХ століття / О. Ніколаенко //Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. – 2012. – Вип. 5.– С. 38-43.
 12. Коженевская М.Г. Влияние конфессионального фактора на деятельность женских благотворительных организаций на белорусских землях во второй половине XIX – начале ХХ вв. / М.Г. Коженевская // Религия и общество – 9 : сборник научных статей / под общ. ред. В.В. Старостенко, О.В. Дьяченко. – Могилев : МГУ имени А. А. Кулешова, 2015. – С. 139-140.

Петро Опанащук
(м. Житомир)

СТАНОВЛЕННЯ БРИТАНСЬКОЇ СПІВДРУЖНОСТІ НАЦІЙ ТА ЇЇ РОЛЬ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ АНГЛІЇ В 30–40-Х РОКАХ ХХ СТ.

На початку ХХ ст. Британська імперія, без перебільшення, була найбільшою імперією в світі. Станом на початок 1930-х років вона обіймала майже $\frac{1}{4}$ земного суходолу. Кожен четвертий житель планети мешкав у Сполученому Королівстві, або ж у його колоніях. Однак уже наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. стало помітно, що Британська імперія почала зазнавати незворотних змін. У першу чергу це проявлялося в набутті дедалі більшої незалежності її колоніями. Наприклад, ще в 1867 р. статус домініону отримала Канада, 1901 р. – Австралійський Союз, 1907 р. – Нова Зеландія тощо.

Поступово у британській колоніальній політиці почала викристалізовуватись ідея про те, що політичний та економічний контроль над будь-якою зоною чи територією можна зберегти навіть без формального здійснення владних повноважень і навіть без присутності англійських збройних сил та адміністрації. Формою реалізації цієї ідеї стало проведення з 1887 р. регулярних конференцій британського та колоніальних прем'єр-міністрів, які з 1911 р. отримали статус «імперських конференцій» [1, с. 891-892].

Одним із поворотних моментів у поступовій трансформації Британської імперії стала імперська конференція, яка проходила з 19

жовтня по 18 листопада 1926 р. Головним результатом її роботи стало прийняття декларації Бальфура, у якій йшлося про те, що Великобританія та британські домініони «є автономними співтовариствами у складі Британської імперії, рівними одне одному за статусом і жодним чином у жодному розумінні взаємно не підпорядкованими у питаннях внутрішніх справ та зовнішніх відносин, але об'єднаними спільною відданістю короні й вільно асоційованими з Британською Співдружністю Націй» [2].

11 грудня 1931 р. британський парламент прийняв Вестмінстерський статут, який надавав рішенням імперської конференції 1926 р. сили закону. Результатом ухвалення цього документу стало утворення Британської Співдружності – союзу формально рівноправних держав, заснованого на «спільній відданості короні» зі штаб-квартирою в Лондоні. Окремим парламентським актом замість терміну «імперія» запроваджувалося поняття «Співдружність» [2].

Дослідники головних напрямів зовнішньої політики Англії міжвоєнного періоду зазначають, що процес перетворення Імперії на Співдружність для британської політичної еліти у міжвоєнний період був одним із найбільш пріоритетних. Це, у свою чергу, деякою мірою шкодило розвитку англійсько-європейських відносин, оскільки європейський вектор зовнішньої політики Англії на той час межував з ізоляціонізмом. Наприклад, англійський уряд індиферентно ставився до спроб Німеччини в 1930-х роках переглянути територіальне облаштування країн Європи, у той час, як пріоритетна увага ним приділялась налагодженню нових форм тісної політичної та економічної співпраці з країнами-членами Британської Співдружності [1, с. 85, 135, 314].

Щоправда, тісні економічні зв'язки країн-членів Співдружності з Англією приносили їм не лише переваги, але й містили потенційні ризики через високий ступінь залежності від стабільності британської економіки, оскільки ці країни поєднувала спільна стерлінгова зона. Зокрема, 21 вересня 1931 р. англійський коаліційний уряд «національної єдності» на чолі з Р. Макдональдом через фінансові труднощі змушений був відмовитись від «золотого стандарту» фунта стерлінгів, що викликало знецінення усіх валют, пов'язаних з британською – у тому числі й країн Співдружності. Для відновлення економічного зростання та з метою сприяння подальшій економічній інтеграції з колишніми колоніями на черговій імперській конференції, яка проходила у серпні 1932 р. в Оттаві, було прийняте рішення про створення преференційної зони обміну між країнами-членами Співдружності, захищеної особливими пільговими

митними тарифами. Наслідком цього та низки інших рішень стало відновлення з 1934 р. економічного зростання Англії [1, с. 135, 137].

З часу проголошення Співдружності протягом 1930-х років британські домініони поступово фактично перетворилися на цілком автономні державні утворення, не підпорядковані метрополії (такими були, наприклад, Австралія, Канада, Нова Зеландія й Південно-Африканський Союз). Після закінчення Другої світової війни, у зв'язку зі зростанням антибританських настроїв у Південній Азії (особливо це стосувалося новостворених Індії та Пакистану) Англія відновила кроки щодо модернізації відносин із колишніми членами імперії шляхом подальшого розширення прав домініонів і британських володінь у складі Британської Співдружності Націй. 1947 р. британський парламент вніс відповідні зміни до Вестмінстерського статуту, після чого принцип відданості короні перестав бути обов'язковим, а Британська Співдружність націй почала називатися Співдружністю Націй, або просто Співдружністю [3]. Відповідно до цих змін наразі Співдружність не є політичним союзом, а функціонує як міжурядова організація – вона представляє собою асоціацію незалежних держав, що раніше входили до Британської імперії, і які визнають британського монарха лише як символ вільного єднання.

Список використаних джерел та літератури

1. Эннио Ди Нольфо. История международных отношений (1918-1999 гг.). В 2-х томах: пер. с итал. Г.М. Михайловой, Т.В. Павловой / Под ред. М.М. Наринского. – М.: Логос, 2003. – 1306 с.
2. Системная история международных отношений. В 4-х томах. 1918-1991 / Под ред. А.Д. Богатурова. – М.: «Московский рабочий», 2000. – Том 1. События 1918-1945. – 520 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.obraforum.ru/lib/book1>
3. Системная история международных отношений В 4-х томах. 1918-2003 / Под ред. А.Д. Богатурова. – М., 2003. – Том 3. События 1945-2003. – 720 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.obraforum.ru/lib/book3/titul.htm>

Олена Ковальчук, Петро Опанащук
(м. Житомир)

РАСОВА ДИСКРИМИНАЦИЯ В ЗАКОНОДАВСТВЕ ПАР У ПЕРИОД РЕЖИМУ АПАРТЕИДУ

Південно-Африканська Республіка (ПАР) – держава на крайньому півдні Африки, що сьогодні входить до числа найбільш успішних країн

світу з розвиненою інфраструктурою та конкурентоспроможною економікою. За час свого існування країна пройшла складний шлях розвитку – від здобуття незалежності до боротьби з расовою приналежністю.

Расова дискримінація залишається досить актуальною проблемою для сучасного суспільства. Яскравим прикладом подолання расизму було повалення режиму апартеїду в Південній Африці. Дослідження історії такого соціально-політичного явища необхідне для подолання та уникнення подібних проявів расової дискримінації в майбутньому. Саме падіння такого режиму підтверджує його помилковість і безперспективність у сучасному світі.

Мета даного дослідження полягає у висвітленні основних положень законодавчих актів уряду ПАР в період режиму апартеїду. Його історіографія включає в себе напрацювання таких істориків як Л. Демикіна [2], Б. Бантінг [1], В. Тетьокіна [4], Д. Жукова [3] та інших.

Передумови для встановлення режиму апартеїду в ПАР склалися ще в ХІХ ст., коли Британська імперія обмежувала право на переселення чорношкірого населення Африки зі своїх територій у регіони Капської колонії та Наталя, що були зайняті білим населенням та метисами. Їм заборонялося не тільки переселятися на ці землі, але й взагалі пересуватися з одного округу в інший без відповідного дозволу. В Кейптауні та містах Наталя їм заборонялося виходити на вулицю після заходу сонця [3, с. 12].

Власне сам термін «апартеїд» виник як політичний лозунг і був сформульований лідером південноафриканської Національної партії доктором Д. Ф. Маланом у 1944 р. Залякуючи білих виборців «комуністичною загрозою» правлячі кола південно-африканської буржуазії в 1948 р. привели до влади цю крайню праву партію. Навколо ідеї апартеїду згуртувалися найрізноманітніші соціальні групи й класи африканерів [1, с. 108].

Апартеїд – це система расової дискримінації, що була зведена в рамки закону. Саме в ПАР уперше після поразки гітлерівської Німеччини була узаконена расова класифікація людей. Основною ознакою, за якою жителів Південної Африки відносили до тієї чи іншої групи, був колір шкіри. Ідея такого режиму полягала в відособленому розвитку європейського і неєвропейського населення. Лідери Національної партії стверджували, що Південна Африка не становить єдиної нації і складається з чотирьох різних расових груп: білих, чорних, кольорових та індіанців [4, с. 44].

Для поглиблення утисків чорношкірого населення, починаючи з 1949 р., уряд прийняв ряд законів. Першим законом, що поклав початок расовому поділу населення на офіційному рівні став закон «Про заборону змішаних шлюбів». Цим документом було заборонено шлюби між чорношкірими та білими мешканцями ПАР. Поліція переслідувала змішані пари, їх будинки оточували, намагаючись зібрати якомога більше доказів для арешту.

У 1950 р. був прийнятий новий расистський закон «Про реєстрацію населення», який передбачав класифікацію та реєстрацію жителів Південної Африки за расовою ознакою. Населення офіційно було поділено на чотири расових групи: білу (європейці), чорну (африканці), кольорову (метиси) та азіатську (переважно вихідці з Індії). Від всіх чорношкірих вимагали, щоб вони завжди мали «книги проходу», які містили відбитки пальців, фотографію та інформацію відносно доступу до нечорних областей [4, с. 74].

Одразу після прийняття цього закону послідували практичні міри по встановленню територіально-расової сегрегації. Своє вираження вона знайшла в законі «Про групове розселення». Саме це поклато кінець расовому різноманіттю областей. Кожній з расових груп було виділено свою територію проживання. Система національних держав для африканців отримала назву бантустанів. На кожній території домінувала певна етнічна група. Загалом було створено десять псевдодержав.

Політика расової дискримінації і сегрегації в соціально-економічному плані поєднувалася з жорстким обмеженням політичних прав і свобод. У 1951 р. був прийнятий закон «Про управління банту», який заклав основу для організації етнічного уряду в африканських бантустанах, що призначався урядом ПАР. У 1953 р. було прийнято ще ряд законів «Про працю банту», «Про освіту банту», «Про суспільну безпеку», які позбавили африканців практично всіх соціально-економічних і політичних прав [3, с. 23].

Концепція нерівного розподілу ресурсів також отримала своє відображення в законодавстві. У відповідності до закону «Про місця та зручності загального користування» 1953 р. всі расові групи повинні були мати роздільні зручності. Окремими для тієї чи іншої раси були місця відпочинку та дозвілля, лікарні та школи. Вивіски «тільки для білих» з'явилися в громадських місцях, включаючи навіть лавки у парках. Чорношкірим надавалися набагато гірші послуги, ніж білим. Расова дискримінація була задекларована і у сфері зайнятості. Подальші закони

ставили за мету придушення будь-якого опору, особливо збройного [1, с. 158].

З метою подальшого закріплення системи апартеїду в 1962 р. була прийнята нова редакція закону «Про суспільну безпеку». У відповідності до нього будь-яка людина, що скоїла злочин або ж намагалася здійснити чи заохотити соціальні зміни в країні, могла без суду і слідства бути засудженою до тюремного ув'язнення чи навіть смертної кари [2, с. 98].

В 1970 р. уряд ПАР прийняв закон «Про громадянство в бантустанах», який оголосив усіх африканців громадянами того чи іншого бантустану, незалежно від місця їх народження, проживання чи роботи. Власне цей закон остаточно лишив чорношкіре населення громадянства ПАР [3, с. 45].

Перетворившись в уніфіковану расову доктрину білого населення, апартеїд поєднував повну територіальну сегрегацію чорношкірого населення з жорстким обмеженням його соціальних, економічних і політичних прав [3, с. 40].

Отже, режим апартеїду – це унікальна система, що склалася в Південній Африці як єдино можлива форма збереження тут влади білошкірого населення. Внаслідок такої політики ПАР стала країною, де расова дискримінація була закріплена на офіційному рівні й існувала майже півстоліття.

Список використаних джерел та літератури

1. Бантинг Б. Становление южноафриканского рейха / Бантинг Б.. – М.: Мысль, 2000. – 391 с.
2. Демкина Л. Режим ЮАР – преступление против человечества / Л. Демкина, И. Черкасова. – М.: Междунар. отношения, 1981. – 118 с.
3. Жуков Д. Апартеид. История режима / Жуков Д. – М., 2007. – 56 с.
4. Тетёкин В.Н. ЮАР сегодня: демократия и власть / Тетёкин В.Н. // Азия и Африка сегодня. – 2009. – №4. – С. 44–49.

Андрійцова Аліна, Міщук Галина
(м. Житомир)

ВСТУП ЧОРНОГОРІЇ В НАТО

Чорногорія 5 червня 2017 року офіційно стала 29-м повноправним членом НАТО. 28 квітня 2017 року парламент Чорногорії схвалив закон

про членство республіки в НАТО. 12 травня уряд Чорногорії повідомив, що всі 28 країн-членів НАТО ратифікували протокол про вступ цієї балканської держави до альянсу. Шлях Чорногорії до НАТО був коротким. З червня 2006 року Чорногорія отримавши незалежність від свого державного союзу з Сербією починає зближення з євроатлантичними стандартами та інститутами, з кінцевою метою приєднання до Альянсу. Чорногорія проводить широкомасштабну програму структурних і інституційних реформ, представляє свою першу Індивідуальну програму партнерства (ІПП) з НАТО в січні 2008 року. У квітні 2008 року НАТО було запрошено в країну почати інтенсивний діалог з усього спектру політичних, військових, фінансових та безпекових питань, пов'язаних з прагненням Чорногорії до членства. В період з червня 2008 року по січень 2009 року в рамках інтенсивного діалогу, НАТО провели на робочому рівні шість раундів консультацій з Чорногорією з різних тем. У 2010 році столиця країни Подгориця отримала статус кандидата на вступ до Європейського Союзу.

19 травня 2016 року глава чорногорського уряду підписав протокол про вступ до НАТО. Упродовж 12 місяців Чорногорія була спостерігачем без права голосу в усіх зустрічах Альянсу, зокрема у самітах у Варшаві та Брюсселі. Членству Чорногорії в НАТО перешкоджала Росія, яка вважає це загрозою для безпеки на Балканському півострові. Росія заборонила в'їзд до країни чинному прем'єр-міністру Чорногорії Душко Марковичу і спікеру парламенту Івану Брайовичу, а також ряду чорногорських політиків. У відповідь Чорногорія заборонила в'їзд 149 громадянам Російської Федерації і проросійським українцям, які підтримують анексію Криму. Крім того, «Росспоживнагляд» заборонив ввезення до країни алкоголю чорногорського виробника. Чорногорія також ввела санкції проти РФ через агресію проти України. Водночас, одним з найбільших адвокатів Чорногорії в НАТО була Польща.

«Членство Чорногорії в НАТО сприятиме тіснішій інтеграції, демократичним реформам, торгівлі, безпеці та стабілізації у відносинах з усіма сусідами», – наголошено у повідомленні Державного департаменту Чорногорії[1].

У церемонії вручення Чорногорією протоколу про вступ до НАТО взяв участь генеральний секретар Альянсу Єнс Столтенберг. В промові Генерального секретаря НАТО Єнса Столтенберга під час церемонії розміщення документа про вступ Чорногорії на депозиті у Вашингтоні, округ Колумбія в понеділок, 5 червня 2017 року відмічено – «Сьогодні

Чорногорія вступає в НАТО і займає на рівних місце за столом. З рівноправним голосом щодо формування нашого Альянсу. І отримує гарантію своєї незалежності. Своєю чергою, НАТО з допомогою Чорногорії зможе краще розбиратись в ситуації на західних Балканах. І отримає користь від професіоналізму, звитяги і відданості її військовослужбовців, чоловіків і жінок. Військових, які служать в нашій місії «Резолют сепорт» («Рішуча підтримка») в Афганістані. Вступ Чорногорії – це добре для Чорногорії. Це також добре для стабільності на західних Балканах. І це добре для міжнародного миру і безпеки» [2]. За словами Столтенберга вступ Чорногорії до НАТО сигналізує іншим країнам, які прагнуть членства, що якщо країна по-справжньому реформується, якщо вона розвиває демократію, зміцнює верховенство права, модернізує свої збройні сили і робить внесок в спільну колективну оборону, вона також може вступити до Альянсу на правах повноправного членства [2].

Список використаних джерел та літератури

1. Чорногорія стала членом НАТО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/world/3858810-chornohoriia-stala-chlenom-nato>. – Назва з екрана. – Дата:10.10.2017 р.
2. НАТО – Слово Генерального секретаря НАТО Єнса Столтенберга [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.nato.int/cps/uk/natohq/opinions_144658.htm. – Назва з екрана. – Дата:10.10.2017 р.

Сергій Петровський
(м. Житомир)

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Зовнішній політиці Республіки Білорусь на сучасному етапі присвячено низку праць, зокрема, сучасних дослідників: В. Снапковського, С. Кизими, Г.Перепелиці, А. Розанова та ін.

Метою статті є аналіз напрямів зовнішньої політики Республіки Білорусь на початку ХХІ ст., з урахуванням новітніх досліджень.

Білорусь підтримує дипломатичні відносини із 168 державами світу, в 50 з яких відкрито 48 посольств, 2 посольства, 2 постійних

представництва при міжнародних організаціях, 7 генеральних консульств і 1 консульство. Іноземні держави представлені в Білорусі 43 посольствами, 3 відділеннями посольств, 1 торгпредством, 25 консульськими установами (включаючи почесних консулів); міжнародні організації – 17 представництвами та ін. [1, с. 423-426].

Росія традиційно є основним торговельним партнером Білорусі і найбільшим експортним ринком для білоруських товарів. Розвивається, хоч і повільно, співпраця в рамках Союзної держави Росії та Білорусі. Проводяться спільні військові навчання (останні «Захід-2017» викликали стурбованість ряду сусідніх європейських держав).

Важливим пріоритетним напрямом є зміцнення співробітництва з країнами СНД, особливо в рамках Євразійського економічного союзу, що діє з 2015 р. Ключовими торговельними партнерами є Україна, Казахстан, Азербайджан, Молдова і Туркменістан.

Білорусь виступає проти подальшого розширення НАТО у східному напрямку, розміщення елементів військової інфраструктури Альянсу біля своїх кордонів. Країна розглядає розвиток конструктивних відносин з цією структурою там, де це дійсно можливо і доцільно [2, с. 178–182].

Візити Президента Республіки Білорусь до США відбулися у 2000 та 2005 рр. Нова адміністрація президента Б. Обама продовжила дію «Акту про демократію в Білорусі». У 2007-2008 рр. США ввели обмежувальні заходи економічного характеру для концерну «Білнафтохім», що призвело до ескалації двосторонніх відносин. Відносини потеплішали у 2009-2010 рр., коли відбулися візити представницьких делегацій Конгресу США до Мінську. Однак, після президентських виборів в Білорусі 19 грудня 2010 р. білорусько-американські відносини знову погіршилися.

Замість колишньої ролі «додаткового голосу» для делегації СРСР в ООН Республіка Білорусь стала діяти, виходячи з власних національно-державних інтересів. О. Лукашенко заявляв про готовність країни розвивати всебічне співробітництво з ООН.

Характеру стратегічного партнерства набули відносини Білорусі з КНР. Білоруські керівники неодноразово висловлювалися на офіційному рівні на підтримку політики «одного Китаю». Успішно розвиваються торговельно-економічні зв'язки, йде робота по створенню спільних підприємств в КНР. Білорусь отримала великі кредитні лінії Китаю [3, с. 76–77].

У Білорусі також працюють посольства Ірану, Туреччини, Сирії, Ізраїлю, Палестини, Іраку, Об'єднаних Арабських Еміратів. Зусилля

білоруської дипломатії були спрямовані на створення «дуги опорних держав в регіоні» і посилення «економічної дипломатії»: забезпечення доступу та реалізації за кордоном білоруської продукції, освоєння нових ринків, диверсифікацію поставок енергоресурсів.

Республіка Білорусь підтримує дипломатичні відносини з 30 з 33 держав Латинської Америки. Вона має посольства в Аргентині, Бразилії, Венесуелі і на Кубі, генеральне консульство в Ріо-де-Жанейро (Бразилія), а також почесне консульство в Домініканській Республіці [4, с. 16–20].

Імпульс білорусько-африканським відносинам був наданий в 1996-1998 рр., коли відбулися візити урядових делегацій Білорусі до Єгипту, Тунісу, Лівії, ПАР. До недавнього часу найбільш високий рівень у розвитку політичних і економічних зв'язків досягнуто Білоруссю з Алжиром, Єгиптом, Лівією, Марокко, Угандою, ПАР. Однак після революційних подій «арабської весни» 2011 р. з цього списку випали Єгипет і Лівія, де відбулася зміна влади.

Євросоюз є найбільшим після Росії зовнішньоторговельним партнером Білорусі. Головною умовою відновлення політичного діалогу ЄС вважав звільнення та реабілітацію усіх політичних в'язнів, які були засуджені за участь у подіях 19 грудня 2010 р. Довгостроковою метою ЄС залишається демократизація Білорусі та її втягнення у програму «Східне партнерство» і конкретні регіональні проекти [5]. Потепління у відносинах з ЄС відбулися у 2015–2016 рр., коли було знято санкції з вищих державних чиновників Білорусі.

Отже, зовнішня політика Республіки Білорусь на початку XXI ст. спрямована насамперед на активне співробітництво з Росією та країнами СНД; розвивається плідно з Китаєм, також із країнами Близького Сходу, Латинської Америки. Однак, продовжують існувати певні політичні проблеми у відносинах з ЄС, США, що потребують свого вирішення.

Список використаних джерел та літератури

1. Снапковский В.Е. История внешней политики Беларуси: пособие [для студентов по специальностям «Международные отношения», «Лингвострановедение», «Международная журналистика». – Минск: БГУ, 2013. – 495 с.
2. Кизима, С.А. Союзное государство в контексте Таможенного союза и ЕЭП / С.А. Кизима // Евразийская интеграция: экономика, право, политика. – 2011. – № 9. – С. 178–182.
3. Перепелица Г. Белорусско-российская военно-политическая интеграция и ее влияние на безопасность Украины / Г. Перепелица // Белоруссия на перепутье: в поисках международной идентичности / Под ред. Ш. Гарнетта и Р. Легволда; Моск. Центр

Карнеги. – М., 1998. – С. 106. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.amacad.org/publications/swords_russian/chapter_4.pdf.

4. Розанов А. Внешняя политика Беларуси: новые очертания / А. Розанов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://library.by/portalus/modules/politics/readme>.
5. Кизима, С. А. Белорусско-венесуэльская интеграция // Беларуская думка. – 2010. – № 2. – С. 25-29.

Катерина Добровольська,
(м. Житомир)

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ТА ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК СЛОВЕНІЇ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Суспільно-політичний та соціально-економічний розвиток Словенії на початку ХХІ ст. був предметом дослідження багатьох істориків. М. Кріль займається дослідженням найважливіших проблем і специфічних особливостей державно-політичного розвитку і соціально-економічних змін держав Центрально-Східної Європи на початку ХХІ ст. В такому ж напрямку працює В. Яровий. Особливостями політико-правових змін в державах колишньої Югославії на прикладі Словенії займається О. Губрієнко. Історію Словенії досліджувала російський історик Л. Кириліна. Проблемою євроінтеграції Словенії займаються С. Кохан, О. Подворна. Розвиток країни на сучасному етапі досліджують З. Нагірний, Я. Фоцан, В. Шаповал.

Мета статті – здійснити аналіз становлення нової незалежної держави Балканського півострова – Словенії та виявити основні тенденції політичного і соціально-економічного розвитку на сучасному етапі.

Початок ХХІ ст. ознаменував для Словенії значні зрушення в політичному житті. В листопаді 2002 р. в Словенії пройшли нові президентські вибори. На них впевнену перемогу здобув прем'єр-міністр Словенії Я. Дрновшек, що отримав 55% голосів виборців. Новим прем'єр-міністром став представник Ліберально-демократичної партії Антон Роп [1, с. 24].

Відчуваючи себе завжди частиною Європи, Словенія всіма силами прагнула якнайшвидше вступити до Європейського Союзу. У березні 2003 р. відбувся референдум з питання про приєднання до ЄС. У референдумі взяли участь понад 60% населення, 89% з них проголосувало за вступ до ЄС. Договір про приєднання був підписаний в Афінах у квітні 2003 р., а в січні 2004 р. ратифікований Національною Асамблеєю Республіки

Словенія. 1 травня 2004 р. Словенія стала членом ЄС, а в 2007 р. приєдналася до Європейського монетарного союзу. Для цього Словенії було необхідно виконати ряд вимог. З чим вона не зовсім успішно, але впоралася. Особливістю підготовки країни до євроінтеграції було те, що Словенія значно випереджала інші країни-кандидатів на вступ до Євросоюзу за рівнем своєї підготовки. Деякі проблемні питання стосувалися лише сфери транспорту та соціальної політики, енергетики та навколишнього середовища. Найбільшим проблемним питанням було безробіття, тому що в певний час його рівень був дещо вищий ніж вимагав Союз. 21 грудня 2008 р. Словенія увійшла до Шенгенської зони вільного пересування. У 2008 р. очолила раду Євросоюзу [4, с. 205-209].

За результатами декількох років можна стверджувати, що перехідний період Словенія пережила найбільш благополучно в порівнянні з іншими країнами, реформуєчи державну, політичну й економічну структуру. За офіційними даними республіка стрімко наближається до рівня розвитку країн Європейського Союзу. У 2004 р. цей рівень досяг 79,5% від середнього ВВП на душу населення з урахуванням купівельної спроможності. Перше місце в економіці займає промисловість, сфера послуг і побутового обслуговування. При цьому роль сільського господарства значно знижується, що є природним процесом для країн претендентів і нових членів ЄС. Республіка Словенія змогла відновити торговельні зв'язки зі своїми партнерами, колишніми республіками Югославії. Найбільш активна співпраця ведеться з Хорватією. У 2001 р. відновлена торгівля з Сербією, Македонією, Боснією і Герцеговиною [2, с. 185].

Наразі головним завданням Словенії є проведення реформ, спрямованих на досягнення рівня розвинених країн Європейського союзу. Зокрема, їй необхідно збільшити кількість робочих місць, зміцнити соціальний захист, поліпшити стан довкілля, створити більш прозору податкову систему і більш комфортні умови для припливу іноземних інвестицій. Наприкінці 2005 р. число підприємств, в які були вкладені прямі іноземні інвестиції склало 5,3% від загального числа всіх компаній Словенії. Більшість інвестицій надходить до Словенії з країн ЄС: з Австрії, Голландії, Франції, Німеччини, Італії та Бельгії [3, с. 60-62].

Провідне місце в економіці займає сфера обслуговування. Особливий розвиток отримав туризм. Словенія користується великою популярністю у туристів з Німеччини, Італії, Австрії. У червні 2005 р. уряд республіки прийняв нову економічну стратегію розвитку. Загалом економіка Словенії

сьогодні є доволі успішною, її сталість підтримується політичною стабільністю. Розвитку промисловості сприяє наявність дешевої електроенергії. Уряд щороку витрачає на науково-дослідні роботи 1% ВВП. На 2014 р. безробіття у країні становило майже 10% [5, с. 171-172].

Потрібно зазначити, що рівень життя населення у республіці досить високий, середній клас є пануючим. Різниця між заможними і бідними дуже незначна, тут немає олігархів, що дає змогу розвиватися малому бізнесу.

Що стосується зовнішньої політики, то Словенія прагне до збереження своєї національної індивідуальності, але в той же час проголосила принцип відкритості світу. Головний пріоритет Словенії – членство в Організації економічного співробітництва і розвитку. Республіка підтримує стабільні відносини з сусідніми державами: Австрією, Італією, Угорщиною та Хорватією, бере активну участь у військових акціях НАТО.

11 листопада 2007 р. відбулися чергові президентські вибори. На пост глави держави був обраний Данило Тюрк. Прем'єр-міністром з 2008 р. став Борут Пахор. Очільником держави на сьогоднішній день є Б. Пахор – представник соціал-демократів, який обіймає посаду президента з грудня 2012 р. Його пост прем'єр-міністра замінила у 2013 р. Аленка Братушек. Проте вона не змогла утриматися при владі, з серпня 2014 р. цю посаду обіймає М. Церар [6].

Отже, Словенія за роки незалежності спромоглася створити і зміцнити демократичні інститути влади, шляхом ринкових реформ забезпечити високий рівень життя населення, а також зайняти провідне місце у європейській спільноті. Такі успіхи пояснюються тим, що вона має досить потужний економічний потенціал, який раціонально використовується завдяки продуманій політиці влади. Головним досягненням країни, на нашу думку, є вступ до ЄС.

Список використаних джерел та літератури

1. Губрієнко О. М. Особливості політико-правових змін у державах колишньої Югославії (на прикладі Словенії та Хорватії) / О. М. Губрієнко // Вісник. – Запоріжжя, 2011. – № 4, ч. 1. – С. 20–26.
2. Князев Ю. Итоги реформ в Словении / Ю. Князев // Свободная мысль. – М. – 2005. – № 2. – С. 180–189.
3. Кріль М. Словацька республіка: 1993 – 2005 рр /М. Кріль // Педагогічна думка. – 2005. – № 4. – С. 58–66.
4. Подворна О. Особливості європейської та євроатлантичної інтеграції Словенії / О. Подворна // Слов'янський вісник: Збірник наукових праць. Серія «Історичні та

політичні науки» / Рівненський державний гуманітарний університет, Рівненський інститут слов'янознавства Київського славістичного університету. – Випуск 13. – Рівне, 2012. – С. 203-210.

5. Фощан Я. І. Досвід та уроки розбудови сучасної Словенії як соціальної держави / Я. І. Фощан // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : Наук. вісник: зб. наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, Українська АН. - К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. – С. 169–173.
6. Готова ли Словения к переменам? Мирот Церар надеется на это [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ru.euronews.com/2014/07/14/miro-cerar-s-daunting-task-to-reform-slovenia-after-election-wi>

Людмила Гуцало
(м. Житомир)

КАТАЛОНСЬКИЙ КЛІНЧ

В Україні добре пам'ятають кримські події навесні 2014 року, тому є занепокоєння, що Москва може спробувати використати ситуацію в Каталонії для міжнародного визнання кримського «референдуму».

Відповідно до української та іспанської конституцій відділення територій заборонено. Тому обидва «референдуми» суперечили законам держави, у якій проводилися.

Україна прагне повернути Крим – і світ визнає її право повернути півострів назад. Іспанія не відпустить Каталонію мирним шляхом з тієї ж причини. Нагадаємо, на референдумі 1 жовтня за незалежність Каталонії проголосували 2 044 038 мешканців регіону (всього в Каталонії близько 5,3 млн людей володіють виборчим правом), або 90,18%. Центральний уряд Іспанії заборонив проведення референдуму та намагався усіляко завадити волевиявленню.

Навіть, не дивлячись на те, що прем'єр-міністр Іспанії Маріано Рахой звертався до тактики застосування сили, міжнародної підтримки незалежності Каталонії на підставі результатів «референдуму» немає. Референдум у Каталонії викликав обурення не лише офіційного Мадрида, його не підтримали і структури Євросоюзу. Так, у Єврокомісії заявили, що Каталонія опиниться за межами Євросоюзу, якщо вийде зі складу Іспанії [1]. Водночас у Брюсселі закликали іспанський уряд розпочати діалог з Барселеною, адже застосування сили не може бути інструментом політики.

Науковий співробітник аналітичного центру American Security Project Меттью Уоллін підкреслив, що проведення референдуму за незалежність в

Каталонії та навіть можливість відокремлення цього регіону від Іспанії в майбутньому не створить прецеденту для міжнародного визнання Криму частиною Російської Федерації [2].

Провідний американський експерт в питаннях Східної Європи Девід Крамер висловив переконання, що в разі подальшого невизнання офіційним Мадридом легітимності голосування в Каталонії, «міжнародній спільноті буде дуже складно виступити на підтримку цього референдуму». Так відбулося у випадку з Кримом, коли з Москвою ніхто не погодився, а позицію Києва підтримав майже весь цивілізований світ за винятком кількох країн, які уклали сумнівну угоду з РФ [3].

Король Іспанії Феліпе VI назвав референдум у Каталонії незаконним і звинуватив регіональну владу у тому, що вона проводила голосування поза законом і демократією і прагне «порушити єдність Іспанії» [4].

Варто зазначити, що через тиждень після того, як у Каталонії відбувся референдум щодо відділення, у найбільших містах Іспанії відбулися мітинги на підтримку єдності країни. Найбільші мітинги пройшли у Мадриді та Барселоні. Учасники мітингів вимагали владу Іспанії та Каталонії повернутися до переговорів [5].

Прем'єр-міністр Іспанії Маріано Рахой не виключає позбавлення Каталонії статусу автономії, якщо її лідери продовжать шантажувати владу оголошенням незалежності. Рахой також запевнив каталонських лідерів, що «ще є час», щоб відступити і уникнути жорсткої реакції з боку уряду Іспанії [6]. Та 10 жовтня у парламенті Каталонії було підписано декларацію про незалежність регіону від Іспанії, проте набрання сили цим документом було відкладене. Уряд Іспанії заявив, що візьме під контроль Каталонію та управлятиме нею безпосередньо, якщо лідер Каталонської Республіки Карлес Пучдемон не відмовиться від оголошення незалежності регіону до 10:00 ранку 19 жовтня. Уряд готовий застосувати статтю 155 Конституції і тимчасово призупинити автономію каталонського регіону на північному сході країни [7].

Але лідери Каталонії не продемонстрували жодних ознак відмови від своєї заяви про незалежність після того, як Мадрид поставив ультиматум. У зв'язку з цим 21 жовтня уряд Іспанії розпочне процедуру за статтею 155 Конституції, яка дозволить призупинити політичну автономію Каталонії.

Звичайно, хочеться вірити, що Іспанія буде демократичним шляхом вирішувати всі нагальні проблеми у внутрішньополітичному житті.

Список використаних джерел та літератури

1. Каталонія ризикує залишитися поза ЄС, – речник Єврокомісії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://24tv.ua/mizhnarodni_novini_tag1121?utm_source=seocopy
2. Каталонія не створить прецеденту для узаконення анексії Криму – американський експерт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/2318355-katalonia-ne-stvorit-precedentu-dla-uzakonenna-aneksii-krimu-amerikanskij-ekspert.html>
3. Крамер: «Дутий» референдум у Криму й плебісцит в Каталонії – дві великі різниці / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/2318381-kramer-dutij-referendum-u-krimu-j-plebiscit-v-katalonii-dvi-veliki-riznici.html>
4. Address to the nation by Felipe VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://elpais.com/elpais/2017/10/03/inenglish/1507063595_266495.html
5. En vivo. Masiva manifestación en Barcelona: «La democracia está aquí para quedarse y ninguna conjura independentista la destruirá» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.elmundo.es/cataluna/2017/10/08/59d9bb1a468aeba27c8b45ef.html>
6. Spanish PM won't rule out suspending Catalonia's autonomy [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.yahoo.com/news/spanish-pm-wont-rule-suspending-catalonias-autonomy-233749504.html>
7. Catalan autonomy may be suspended: Spanish gov't [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.xinhuanet.com/english/2017-10/18/c_136689264.htm

ЗМІСТ

Соціально-економічні та суспільно-політичні аспекти Історії України

Кавун А. Реєстрове козацтво у битві на Жовтих Водах 1648 р.	3
Могилянець Д. Володимир Боніфатійович Антонович як історик та основоположник «Київської історичної школи».....	6
Кругляк М. Ставлення суспільства підросійської України до жінок-студенток (кінець XIX – початок XX століття)	8
Стукаліна Н. Українська державність після жовтневих подій 1917 року	11
Лук'янченко С. Вплив жовтневих подій 1917 року на політичну ситуацію в Києві та Київському військовому окрузі	14
Науменко А. Український Генеральний військовий комітет у взаєминах з Російським Тимчасовим урядом	16
Печенюк І., Фурман І. Діяльність українських організацій в Одесі навесні та влітку 1917 року	19
Фещенко А. Революційні події 1917 року в Росії та їх вплив на стан і розвиток авіації.....	22
Трофимович Л. Бій під Крутами	25
Магась В. Програмні засади діяльності Юнацької спілки в Україні (1915-1917 рр.)....	27
Жуковський О. Єврейське театральне мистецтво у 20-х рр. XX ст.....	30
Джура Н., Стародубець Г. Антирелігійна політика більшовицької влади впродовж 1920-1930-х років	32
Цимбалюк К. Карикатура як інструмент радянської пропагандивної машини	35
Бохонько Д. Репресивні заходи радянської влади під час хлібозаготівель 1932-1933 років	39
Романець Н. До питання про причини «Великого терору» 1937-1938 рр. в Україні....	41
Цибуленко Л. Морально-етичний вимір репресій кінця 1930-х років	43
Франчук М. «Великий терор» як особливий період в історії функціонування ГУЛАГу	46
Резнік В. Масштаби репресій у Червоній армії та їх вплив на хід воєнних дій в першому періоді Великої Вітчизняної війни.....	49
Стельникович С. Масова смертність в'язнів таборів для радянських військовополонених як складова нацистської расової політики (на прикладі генерального округу «Житомир»)	52
Сухих А. «Союз за розрахунком»: взаємини між радянськими партизанами та церковнослужителями на Рівненщині у роки німецької окупації	55
Стародубець Г. Зміни в символічному просторі радянського повсякдення населення Західної України в перші післявоєнні роки	58
Магалецький А. Політичний плакат як інструмент більшовицької пропаганди в добу сталінізму	62
Романюк Б. Спроби реформування соціальної сфери українського села в 1950-ті роки	65
Гулима О., Томюк І. Про причини передачі Криму Україні	67
Денисюк О. Діяльність товариства «Спадщина», як важлива складова відродження Острозької академії	70
Герасимович Л. Етнічні групи Донбасу на початку XXI століття	72
Мякінченко І. Міжконфесійні відносини в Україні періоду Євромайдану	77
Підпригора І. Необхідність врахування досвіду організації інформаційно-пропагандистського забезпечення військово-морських сил збройних сил України у 1992-2014 роках в інтересах відновлення військово-морських	

спроможностей	79
Бовсунівський А., Міщук Г. Параолімпійський спорт в Україні	82

Історичне краєзнавство

Маркевич О. Місцеве управління через призму взаємодії губернатора і губернського предводителя дворянства	85
Зосімович О. Корпоративні самоврядні організації адвокатів при Київській судовій палаті та Житомирському окружному суді: законодавчі норми та практичні реалії	88
Хоменко Л. Одеське товариство історії та старожитностей як осередок історико-краєзнавчих досліджень Півдня України (друга половина XIX – початок XX століття)	91
Кобринчук А., Щербан С. Органи місцевого самоврядування і освіта на Волині наприкінці XIX – на початку XX ст.	93
Цецик Я. Ускладнення соціально-економічної ситуації на Волині під час Першої світової війни	95
Студінський В. Краєзнавчий аспект у творчості Юрка Гудзя: питання втрати часо-просторової єдності душі краю і роду	98
Венгерська В. Повсякденні практики житомирян в умовах війни та революції (1917-1921 рр.)	100
Грибан Г. Волинське гімнастичне товариство «Сокіл»	103
Власюк І. Державна допомога дітям на Волині в роки НЕПу (1921–1928 рр.)	105
Новаківська А. Становлення радянської періодики Житомирщини міжвоєнного періоду	108
Ковальчук І. Стратегія і керівництво ОУН(Б) на Житомирщині у 1943 р.	110
Геча О. Леонід Наумович Волинський – спаситель шедеврів Дрезденської галереї ...	113
Чубок Т., Кичан А. Роль органів місцевого самоврядування у відновленні і подальшому розвитку інфраструктури Рівненщини у повоєнний період (1944-1949 рр.)	116
Хададова М. Дослідження оборонних споруд першого городища літописного Іскоростеня (2003-2017 рр.)	119

Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни

Міляр Н. «Статут» Святого Бенедикта як основоположний документ облаштування ченечого життя середньовічної Європи	122
Деревінська О. Документи з історії Кременця у фондах Кременецького краєзнавчого музею	124
о. Мицик Ю., Тарасенко І. Листування митрополита Іларіона (Огієнка) з волиняками 20-х років XX ст. (матеріали канадського архіву)	128
Пилявець Р., Сидоров С. Мемуарна спадщина танкової битви під Дубно 1941 року ..	134
Цибуленко Г. Наратив з історії окупаційного режиму в слідчих справах МДБ	138
Міщук С. Пропагування біографічного знання університетськими бібліотеками України	140
Купрій Т. Концептуальні засади політичної історії в міждисциплінарних Дослідженнях	142
Весельський Я. Сучасні історіографічні дослідження проблеми поширення ісламського тероризму	146

Актуальні питання всесвітньої історії

Козел А., Гуцало Л. Зороастризм: проблема місця і часу виникнення вчення	150
Українець Н. Відображення рис еллінізму в державі Птолемеїв	153
Циватий В. Реформація як чинник революційних, суспільних і зовнішньополітичних процесів у Східній Європі XVI-XVIII століть (у інституціональних витоків протестних рухів)	156
Міщук Г. Розвиток білоруської мануфактури	159
Буравський О. Благодійницька діяльність Римо-католицької церкви на Правобережній Україні та Білорусі наприкінці XIX – на початку XX ст.	160
Опанащук П. Становлення Британської Співдружності Націй та її роль у зовнішній політиці Англії в 30–40-х роках XX ст.	164
Ковальчук О., Опанащук П. Расова дискримінація в законодавстві ПАР у період режиму апартеїду	166
Андрійцова А., Міщук Г. Вступ Чорногорії в НАТО	169
Петровський С. Зовнішня політика Республіки Білорусь на початку XXI ст.	171
Добровольська К. Соціально-економічний та політичний розвиток Словенії на початку XXI ст.	174
Гуцало Л. Каталонський клінч	177
ЗМІСТ	180

Наукове видання

**Матеріали ІХ Волинської Всеукраїнської історико-
краєзнавчої конференції**

м. Житомир, 3 листопада 2017 р.

Відповідальний за випуск Гуцало Л.В.

Надруковано з оригінал-макетів авторів

Підписано до друку 10.11.15 р. Формат 60х90/16. Папір офсетний.

Гарнітура Cambria. Друк різнографічний.

Ум. друк. арк. . Обл. вид. арк. Наклад 150 прим. Зам.

Комунальне книжково-газетне видавництво «Полісся».

10008, Житомир, вул. Шевченка, 18 а.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру:

Серія ЖТН№5 від 26.02.2004 р.